

Marine Studies

The University of the South Pacific

Technical Report

AKAWA NI KIRIBATI

(Traditional Fishing Methods of Kiribati)

Irouia

Temakei Tebano

Temawa Taniera

Terib'a Tabe

Enii Teraku

Funded by USAID

Series
Number 93/-4

ISSN 1018-2896

AKAWA NI KIRIBATI

(Traditional Fishing Methods of Kiribati)

Irouia

Temakei Tebano
Temawa Taniera
Terib'a Tabe
Enii Teraku

Funded by USAID

Kanoana	i
Moan Taeka.....	iv
Taeka ni Karab'arab'a.....	vi
Taeka ni Kaukuuki.....	vii

1. KARARAAN KE KAKOOKONAAN TE WAA-N-AKAWA

1.1 Te Nango.....	1
1.2 Te Kabae.....	2
1.3 Kanakoan buakan te Waa.....	2
1.4 Karinanin Waa-n-Akawa.....	3

2. AKAWA I AON TE ORA AO N TE NAMA

2.1 Kaboitinakin tē Ika.....	7
2.2 Te Ai-maa.....	7
2.3 Te B'anga.....	9
2.4 Te Tau-n-Nnewe / Te Kibee Nnewe:.....	10
2.5 Te Kibee Ika.....	13
2.6 Te Kabong.....	14
2.7 Te Kaburoung.....	14
2.8 Te Kabutimon.....	15
2.9 Te Karekeman.....	16

2.10	Te Katau.....	16
2.11	Te Katitiba.....	17
2.12	Te Maa-Bono.....	17
2.13	Te Matamea.....	18
2.14	Te Nonou / Te Taobuki.....	18
2.15	Te Roa Okaoka.....	19
2.16	Te Raib'aenaata.....	20
2.17	Te Roaroa.....	21
2.18	Te Taotao.....	21
2.19	Te Taeki.....	21
2.20	Te Kaarii.....	22
2.21	Te Uu.....	22
2.22	Te Wai-b'angab'anga.....	29
2.23	Te Werewere.....	30
2.24	Te Kiika.....	32
2.25	Te Kawene.....	32
2.26	Te Kabuti Rereba.....	32
2.27	Te Waibo.....	33
2.28	Te Kae.....	34
2.29	Te Au-Nuonuo.....	34
2.30	Te Taotao.....	35

3. TE AKAWA I MARAWA

3.1	Te Ai-Onauti.....	37
3.2	Waanakin te Ingimea.....	40

3.3	Te Kabae Baara ke te Kabaara.....	40
3.4	Te Kabakoa.....	41
3.5	Te Nako Marawa.....	50
3.6	Te Kab'ara.....	54
3.7	Te Karaaiti.....	55
3.8	Te Katiki.....	56
3.9	Te Tau Rii ke te Taritari.....	59
3.10	Te Taumata.....	60
3.11	Te Roa-ati.....	61
4.	TAEKA-N-AKAWA TABEUA.....	63
5.	TAMNEI TABEUA.....	66
6.	BIBLIOGRAPHY.....	76

MOAN TAEKA

Te boki aio bon mwiin te kakaee ae e karaoaki irouiakaaain te bootaki lni kakaee ae te Atoll Research Programme are m'aangan te Reirei ae e Rietaata n te Betebeke Maiaki ke te University of the South Pacific, ae e mena i Kiribati. E nooraki b'a e ngae ngke a karako rabakau n akawa ni Kiribati aika a koreaki n te boki aei, ma e oti b'a te waaki aio bon te b'ai ae e kangaanga karaoana n aron anganakoakin te rabakau. Te kaaitau nakoia uake a tia ni kukurei ni kanoaa te boki aei n rabakauia.

Aron te anai rongorongó mairouia aomata bon ngaia naba te kangaanga nakoia naake a waakina te anai rongorongó n aki maakinia aomata ibukin kakoroan nanon te waaki aei. Te karab'arab'a nakon Nei Temaawa Taniera, Ten Enni Teraku, Terib'aa Tabee ao aia Mataniwi ae Ten Temakei Tebano ibukin botum'aakaia ni karaoan te ukeuke aei.

Te kaeke rongorogno riaon ab'amakoro ni Kiribati e a bon rang ni boo buaka ao ti a bon kaaitaua iai te Botaki mai Amerika ae arana te United States Agency for International Development (USAID) ibukin kabooan te kanabe m'ane aio n te maiti ae US\$ 3,000.

Te iango i aon te waaki b'a e nooraki n taai aikai b'a bon te b'ai ae e manena. bon oina raoi b'a rabakauia ara bakatibu, tiaki tii n te akawa ma ni b'aai ni kabane a rang ni kakaawaki koreaia n te tai aei. E kakoauaaki b'a ngkana a katukaki b'a b'ain rimwi ao bon angiaa a na bon bua. Iai te kaantaninga b'a te kakaee aei e na kabuburaaaki n noran tian boretiakin te moan ukeuke aei.

Te koaua naba ia aon te waaki aei b'a n rikiraken te boota-n-aomata ao imwiin kabonganaan b'aai n akawa mai abatera. E nooraki kerikaakin ma'itin te ika n ab'amakoro ni Kiribati ake e korakora te maeka i aoia n aekan Tarawa.

Ibukin kateimatoaan m'aitin ao maiun te ika ao e na roko te tai are e na tiatianaki iai te akawa.

Teuana te waaki are e koaua b'a a kona n reiakinaki taan akawa b'a na kaboonganai aekan akawaia ara bakatibu b'a tao e karako riki aia urub'ai nakon b'ain taari akie a boongana ibukin maiuia iika, (n aron te rakai). E kakoauaaki b'a te akawa i nanon te nama ae te orooro, te karaun, kabonganaan te intin, te katebe ni kabongana te tangke ni kaeti, ao a m'aiti riki, a bon korakora aia urub'ai nakon aron maiun taari. Ti kakoauaa b'a e bon teimatoa maiun te ika ni karokoa taai aika ao tao e a bon roko te tai are ti na manga katotoong akawaia ara ikawai ngkana ti tangiria b'a e na reiti nako teimatoan maiun ma m'aitin te ika.

Te kaantaninga b'a te waaki aei e na kaungaaki nanoia taan akawa b'a a na koreaki rabakauia ma araia b'a e aonga n teimatoa n ataaki man te roro teuana nakon teuana. Rabakau aikai a na riari naba n tauraoi ni kabonganaaki iruouia aomata ake a taku b'a e manena irouia. aio are e kaitara ma aki tauraoi ana b'ai n akawate tia akawa tao i nanon aki tauraoi booia b'a are a rang n riki-rake boobuakala ngkai man te titopa. Te boki aio e na bon kona naba ni kabonganaaki ni moa-n-rina n reirei ibukin atatai i aon aron akawaia ara bakatibu. N au kabanea n taeka ao bon te karab'arab'a nakon Temakei Tebano ma ana tiim ibukin moana te ukeuke ae e rang ni boongana aio.

Teekabu Tikai
(Deputy Secretary MENRD)

TAEKA NI KARAB'ARAB'ARAB'A

Bon te kaaaitau naba ae moan te bati nakoia ara koraki ni Kiribati ake a anga nanaia ni kan buoka te waaki aei ao are ti taku b'a bon ngaia naba te anga teuana are e na buoka aron aki buan rabakaura. Rabakau n akawa aika a koreaki n te boki aei bon aia b'ai naake ao uaake a makoro araia iai. Ngkana iai kaairua n aron aki etin korean te rongoreongo ao a rang ni kukurei te Botaki-n-Akawa ao te Atoll Research Programme ni butim'aai kaetakiia mairouia naakerabakauia. N te aro aei ao ena bon katamaroa riki aron kanoan te boki aei ao man aki reke naba b'a te b'ai ni m'aam'anai nakoia naake ao uaake a warekia ma ni kan karekei ootaia iai.

Te karabaraba naba nakon te Botaki n Akawa ibukin buokan karekean m'anen te ukeuke aio ao man buoka naba kabobongan karaoan te boki aio.

A karab'aaki aomata aikai ibukin rabakauia aika a tia n aki tau i n aia tai ni kawaraki:-

Anterea Kareitintaake (Antaai, Marakei)
Aran Baikia
Bangao Teub'a
Bauro Tonana
Boobu Teiawa
Eetau Teekobe
Iotebwa Maeaua
Katokiau Tabuariki
Keekaio Teeb'aio
Natabu Teuribaba
Rangaaba Mitiaere
Taakeimoa Mouaata
Tabakatarawa Iaabo
Taburea
Tanentoa Kaatarake
Tatoa
Teekea Tetaamo
Teikona Boraia
Tentaa Tuakaua
Teraoi Ionaatan
Terereia
Teriaki
Teruru Baikia
Tioon Tikanana
Tooma Teaitao
Uakitonga
Uriam Moniketi & Otaku

Are i eta te nano n I-Kiribati ao riki te nano ni kan ibuobuoki. Kam na kab'aia.

KAUKUUKI

Kiribati bon ngaia t e aba teuana n te Betebeke ae e rang ni bubura ana marawa ma a rang n uarereke abana. Iai tenea makoron Kiribati ba Gilbert Islands, Benikiti (Phoenix Islands) ao Raina (Line Islands). A bootaki boota n aba aika Benikiti ao Raina i aan Linnix. M'aitin bootan tanon aban Kiribati aikai bon 810.54 sq. Km. Buburan marawana bon 3.5 sq. Km. M'itin kaaina n te Ware-aomata n 1990 bon 72,335.

Te ika bon ngaia atuun kanaia kaa'in Kiribati (I-Kiribati) ao bon taan akawa ni koaua te reeti n aomata aei. E moa akawaia mai i eta n aron te tau aaii ke te tau m'anai ao e toki i lmarawa n te kabokoa ao te katababa.

Iai akawa tabeua aika a airi bibitakin b'ai n akawa imwiin kukune aika a boou. Te kabootau teuana b'a ngkoa e kabonganaaki te koraae e biraki ma te ira-n-atuu ibukin te ao, ao akea b'a e a roko te kukune i aon te reeti ao ngkai e a kabonganaaki te iaia. Bitaki n aron aikai a bon bita naba aron m'aitin reken te ika n te akawa teuana ma teuana.

Iai naba akwa aika a moanna ni bua b'a a tangiraki riki akawa aika e waekoa iai reken te am'arake. N taai akekei ao te raib'aenaata ke te maabono a bon rang ni kabonganaaki ma kanga iai te keerikaaki inanon taai aikai.

Te rabakau n akawa irouia kaa'in Kiribati bon te b'ai ae e rang ni kakaawaki ba ngaia boton te maiu. E bon kaawakinaki te rabakau n te kaainga ao a bon reireiaki ataei-ni-ma'ane ma ataei-n-aine inanon te utuu teuana ma teuana. E aki kona n nako te rabakau n akea bukina. A kona ni kaaiweneaki rabakau ma e bon nakon te booraraoi imarenaia kaainga ke utuu. A bon m'aiti naba rabakau n akawa aika a bua b'a tao e a mate naba teuare ke neihere e rabakau n te tai ae e aki kantanninggaaki ke e aki anga iaan ae e bakaineaki iruo9a natina ke tibuna ke raana riki. Tabeua rabakau a tiku iroun te kaainga ke te utuu teuana b'a tao kabooan mwiin aia akoi.

Bon taan tabunea naba kaa'in Kiribati. A m'aiti aeka n tabunea b'a iai te tabunea n takaakaro ke ni karoronga, iai te tabunea ni kateke buaka (wawii) ao bon iai naba te tabunea ni kakookonaa te waa ke ni kananoraoa te waa ngkana e manibuakaaki. E bon kakoauaaki b'a a roroko m'aakan ara tabunea ma a moanna naba ni mamaara ngkai a roko aaro aika a aki kakoauaa m'aakan te riaboroo.

Ngkai e a roko naba te nano n oota irouia ara koraki ae te nano ni kand ibuobuoki ao n ti'atib'aa te rabakau ma te ota n te itera teuana ma teuana ao bon ngaia aei ae e boutokaa aron ikoikotan rabakau n akawa i abara ae Kiribati.

A bon m'aiti riki aekan akawara aika a aki koreaki n te boki aei ma te kaantaninga b'a a na manga bon koreaki ma ni kaawakinaki b'a kaub'aira aika a na aki bua man anaaki irouia i abatera ao ni manga kabooaki nako nakoiria. Ai bon tib'a aei te moan tai ae e koreaki te aeka ni boki aei mai mwiin reken ara man ni koroboki ao rokon taian b'ai ni boreeti.

Mabiao aika tao a na reke man kaboonakoan te boki aei a na bon tib'aaki nakoia uake ke naake rabakauia. Ngkana iai ae e kan uana te akawa teuana ke teuana ao ai bon aia b'ai ni kawara teuare ke neiere rabakauna te rabakau. A konaaa bootaki ni makuriakana a oti araia mai moan riki te boki ni karekea te itoman i marenan te tia ua ma teuare ke neiere e na uanaki. Ke a na mauna Karawa ma Aonaba ma ke e na tai mauna ke ni bua rabakaura ni Kiribati ae Te Akawa b'a bon ngaia rikiara ao maiura.

E tib'atib'aaki kanoan te boki aei n teniua (3) te makoro b'a:

1. Kararaan ke Kakookonaan te Waa-n-akawa.
2. Akawa i aon te Ora.
3. Akawa i Marawa.

Kauring: Aikai kauring tabeua ake a boongana ibukin te wareware n te boki aei. Ekabonganaaki "b'a" ao tiaki "bwa", "m'a" ao tiaki "mwa" n aron are ti nonooria ngkai n te Uekera. A kataboroaki ke a kakiri uouaaki maan ni koroboki ake a tang ni bon ira aron tangin te taeka ke eenaakoana n aron ae n te tiententi aei. Te kaantaninga b'a e na beebete riki te wareware ao ni kai oota nba te aba n te b'ai are e warekaki.

1.KARARAAN TE WAA

1.1 Te Nango (Tentaaa Tuakaua - Rawannawi, Marakei)

Kauiaa te tanimainiku, n tain te ora nako tao te ora are i mwiin te aoa tebwina n te ingaabong. Karokoko n te rawarawa n anaa te atiibu ae e bon tau buburana ibukin nangoan te waa. Kanikinaaea te atiibu anne ma aontano. Are nanona bwa te atiibu are ko na anaia ko bon m'aakenna ba e na kaitaraa aontano ao eeta.

Uotaarake am atiibu anne ni boorake riki ni karokoko i nuukan te maran n anaa riki te ka-uoua n atiibu ao ko a manga kanikinaaea naba. Uotii am atiibu akana uoua akanne ao waerake nako eeta ni karokokoi wiin te bike. N rokom ikanne anaa te ka-teniua n atiibu are e wene tabona i aon te maran ao are teuana e toka i aon te bike, kanikinaaea naba. E kakawaki b'a ko na ataaa te moa-n-atiibu, te ka-uoua ao te ka-teniua.

Kabonganaan atibu akanne

Booti ni katikui am atiibu ake teniua ao anaa moa are te moa n atiibu are n te rawarawa ao nangoa iai moan te waa ni kawenea i aan te waa n aron nena i taari ao imwiina ko a anenea naba taetaena ma ni karaua n rairairia. Ni motin taetaena ao e na bon riai n tia n tararake te atiibu. Aio taekana:

"RAIRAN NANGON WAAN NEI TITUABINE N AKAWA AEI;
N NAKEA, NAKON TE MARAWA AE MAEAOU;
N NAKEA, NAKON NEI TINANIB'AARA NI MARAWA;
KO BURA KO REE I NANO MA NGKOE AANNE TINANI BAKOA NI
MARAWA;
KO BURA KO REE I NANO MA NGKOE AANNE IITIA MA RAOBOTO NI
MARAWA;
KO BURA KO REE I NANO AOUMUMURA, RURUBON
III KO REE I NANO III"

Arona naba ma te ka-uoua n atiibu. Kawenea ibukin waam ao ko a manga anaa naba taetaena. Ko nangoa raman waam n te ka-teniua n atiibu ao ko a manga taetaeia naba n aron are mai m'aaina. Ibukin kangaangan rairan te atiibu i aan te rama ao ko a bon rairia naba nakon angana n aron ake mai m'aaina. Ikanne are ko a tauraoi i m'aain te akawa.

Ngkana arona b'a e toki ikan waam ao ko a manga rairairii naba am atiibu (nango) akekei. Ngkana ko raira am atiibu ni wairio ao ai bon wairio naba ni kabane. Ni marurungim n rairaira atiibun waam ke nangoana akanne ao ai bon rawatan naba konam te ika.

1.2 Te Kabae (Tentaa)

Kakaaea te unaine ae e a makoro b'a e na kakanoa te moti n ira ni kie ae e karebenakoaki man te ir-ni kie tao uobaa b'a e na kakanoa. Ngkana e tia, ao ko anaia mai irouna.

Taina ni karaoaki

Am tai ni waaki bon im'aain te bong. Kauka te kai-ni-kokoon are i nanon te waa are e nim ma te kiaro-n-nuuka. Kaukia ao karina te kabae anne i mwarenan te rai ma te kai-ni kokoon n niimta te kiaro-n-nuuka. E rin tabona ao ko a kanakoa naba tangina ke taetaena aio:

"I NAMATI BAAI I NAMATI WAAE I NAMATI KAROKARON MATAN ATUAU
TE KAQBUNANG;
I NAMATI BAAI I NAMATI WAAE I NAMATI KAROKARON MATAN ATUAU
NEI TITUABINE;
I NAMATI BAAI I NAMATI WAAE I NAMATI KAROKARON MATN ATUAU
TEUAKIRIKIRI;
E IN BOUAN MA WAAM N AKAWA AIO, E AKI BIBITAKI TE TAI AEI
MA E A KAMA TOUNENE NNEN BOUAN MA WAAM N AKAWA AEI"

Anenea anne ao ko a kaoti-nakoa tabona. E riai n oti nako raoi tabona ao e moti taekana. Imwiina ngkanne booti tabona ake uai. Tabona are teaina e na oti i aon te kiaro-n-nuuka n iterana are te iterana ao ko a manga ikoti ngkanne tabona ake uai ao ni manga kaairii ni kaotirakei. Ko a manga okira naba tangina ane i eta.

Ngkana e ab'aab'aki nikiran am kabae ao kona koreia ni katuka uoua te inti ao imwiina ko a kaoka naba te kai-ni-kokoon are n te kiaro-n-nuuka b'a are ko na manga kaokia ni kabaea ma te itera are te iterana ao ngaia e aoria i marenan te kai-ni-kokoon ma te rai.

Tuana

Ni moan am tai ni b'aka ao ko na tii anaa temanna (ke teaina) konam b'a ngkana e raka i aon temanna ao ko na uringnga b'a ko a eweka tuan te kabae. N te ka-uab'aka anai konam uoman ao n te katenib'aka anai konam teniman.

1.3 Kanakoan buakan te waa (Tentaa, Marakei)

Karaoa te tangana ae teuana te ben aongina. Katiaa im'aain bungin taai. Bwenauaia ao katuka iterana b'a kanam ao are te iterana b'ain te waa. Uotia nakon waam. N rokom n te waa ao teei i bukina. Am tai ni mena i bukin waam bon te tai ae kanga e aki bati n nooraki te aomata ngkana e rirarikim. Tabeka ngkanne te itera n tangana arei ma taekana ae e kangai:

"TABEKAN KANAN ATUAU AIO TE KAOBUNANG;
KANAM RA KANAM N AE-IKA B'A TI NANG AE-IKA;
KANAM RA KANAM N TIRI INGIMEA B'A TI NANG TIRI INGIMEA;
KANAM RA KANAM N TIRI B'AARA B'A TI NANG TIRI B'AARA;
KANAM RA KANAM N TIRIBAKOA B'A TI NANG TIRI BAKOA;
TABEKAN KANAN MA ANGANAN KANAN ATUAU AIO TE KAOBUNANG O"

Anne are ko tabeka baim nako karawa ao imwiina ko a manga karuoā. Karaoia teniua te tai. Ngke e a tia n tarao ao ko a katikua i bukin te waa i nanona. N okim ni b'aka mai marawa ao ko na kare nako te tangana n te tabo are ko nang roro rake iai. Ko kare nako are e b'anin ao e bon aoria are maainikunna i nanon waam.

1.4 Karinanin Waa-n-Akawa (Nikunau)

Te moan waa: Aio bon te waa ae e boou ae e a tib'a tia ni
karaoaki.

Te mane ni waa: Aio bon te waa are e a tia ni kabonganaki mai
m'aaina irouia taan akawa.

Te moan waa

E bon ri ai ni kaakab'akaaki i roun te tia akawa i nanon tenibong te bong n aki motirawaaki. E bon kantanningaaki konan te waa b'a e na kaam'arakeia aomata aika a m'aiti. E bon kaantanningaaki naba te tia akawa b'a e na kona ni karaoi tennai kai-ni-ika i aon te waa. A bon ri ai aikai ni karaoaki i nanon boong akana tenibong ke n te tai are ko kab'akaa iai waam.

N taai tabetai ao e a bon aki kona te waa n tain akawa akana tenibong akanne. Ngkana e riki anne ao e a bon aranaki te waa anne b'a te ka-uoua ni waa. Bon tii taan akawa aika a kona ni karaoi tenaa ni kai-ni-ika akana tennai. N te rabakau ni Kiribiti ao e bon kakoauaaki b'a e bon aki konaa te tia akawa n akawaa te b'aara ni karokoa ae e a tia n teke irouna te bakoa, te raku ao ai iika riki tabeua ake a kamamate.

I m'aain ae e b'aka te tia akawa ao e bon riai moa ni karekea abeana. E bon kona n reke abeam te onauti are bon ngaia te moan abea irouia I-Kiribati ngkana ko nako n tatae ke n ai onauti.

I mwiin reken abeam ao ko a manga riai ngkanne ni karekei nangoan
waam taian atiibu mai taari ake ko na bon nangoa iai waam
tebongina im'aain b'akam n akawa.

Nnen nangoan waam

Bon iai teniua taabo ake a kona n reke iai nangoa b'a:

1. Tokin te bike ma te rakai - aio are ai bon te moan nangoa.
2. Naano - tinanikun rakai ke te tabo are e a ia-buubuti.
3. Nuuka - i marenan tokin te bike ma tinanikun rakai.

Aron anaakin am nangoa ngkana ko a roko i aon rakai ao ko kabuta baim ni karokoa ae e a bon reke iroum te atiibu are ko tangiria. Karaaurau tooro i rarikin te atiibu anne ao man aki taratara nako nakon te tabo teuana n am tai n anaia. Ko anenea taetaena aio:

**"NGKE N NANG TIB'A AI TABEKIA NANGOAN WAAN NEI TITUABINE N
AKAWA AIEI;
TERAA MA E TABEKIA TE B'AARA;
MA E TABEKIA TERA MA E TABEKIA TE BAKOA;
MA E TABEKIA TERA MA E TABEKIA NA RARAObOTO;
MA E TABEKIA;
NGKE N NANG TIB'A AI TABEKIA NANGOAN WAAN NEI TITUABINE N
AKAWA AIEI:"**

Karaaurau kam'ainga am nangoa anne ao ko na aki tabekia naba teutana. Ko riaai n anenea taetaena anne teniua te tai i m'aa'in ae ko a tib'a kona ngkanne n tabeka am moan nangoa anne. Uota am moan nangoa anne nakon te tabo are ko na katuka iai waam ao uringnga n aki taratara nako riki nakon te tabo teuana. Te waa n akawa e bon riaai ni wene irarikin taari man kaitaraa tanrio.

Mwiin te makuri aio e bon kona n nooraki ngkana ko noora te bakoa i rarikin waam n am tai n akawa. Ngkana ko kaam'arakea n abeam ao e bon aki kona n am'arake. Ngkana e riki aei ao katararakea am moan nangoa ngke ko toro ao kaaniiko ma te nango ma n anenea taetaena aio:

**"NGKE N NANG TIB'AI RAIRIA NANGOAN
WAAN NEI TITUABINE N AKAWA AIEI;
TERA MA E RAIRIA TE B'AARA MA E RAIRIA;
TERA MA E RAIRIA TE BAKOA MA E RAIRIA;
TERA MA E RAIRIA RARAObOTO MA E RAIRIA;
NGKE N NAGN TIB'A RAIRA NANGOAN WAAN NEI TITUABINE N AKAWA
AIEI"**

Karaaurau kam'ainga am atibu ni karokoa ae e koro anenean taetaena are teniua te tai ao ngkanne ko nang tib'a kona n rairia i aon te tabo are e baraaki iai. Karaoa teuana nakon katea ao teuana naba nakon raama.

N am tai n akawa ao ko bon kona ni kaaitiboo ma mareburebu n nao. Aio ai bon kaotan te manim ke te tekeraoi nakon waam n am tai n akawa ao ko na bon kaantaningaia b'a e na rawata konan waam. Ngkana e riki aio ao anaa am anima ao kaika waam. N am tai ni kaika waam ao anenei taeka aikai tii teuana te tai:

**"TE ITIA N RAA TE ITIA NI B'AARA;
TE ITIA N RAA TE ITIA NI BAKOA;
TE ITIA N RAA TE ITIA N RARAObOTO;
KE N NANG TIB'A ITIA TARIN WAAN NEI TITUABINE N AKAWA AIEI"**

Itia buroburon taari n te anima ao taauriia iai moan ao bukin waam. Ngkana e tia ao ko a manga itia ranin te waa are i aam ao ko a manga kab'aroa naba i aam.

Bon moan te kakaawaki b'a e na riai n aki b'aka moan konam. Ngkana e b'aka moan konam te bakoa ao aio ngkanne aron kaokana.

Anaa te ngea ao kabaea ma te kiaro-moti ao ko a anenea taekana aio:

**"I BIBITIA TAKANOIN KARAWA;
IBIBITIA TAKANOIN MOONE;
I BIBITIA TAKANOIN WAAU B'A TE B'AARA;
I BIBITIA TAKANOIN KARAWA;
I BIBITIA TAKANOIN MOONE;
I BIBITIA KONAN WAAU B'A TE BAKOA;
I BIBITIA TAKANOIN KARAWA;
I BIBITIA TAKANOIN MOONE;
I BIBITIA KANAN WAAU B'A NARAObOTO;
I BIBITIA TAKANOIN KARAWA;
I BIBITIA TAKANOIN MOONE"**

Anenei taeka akanne teniua te tai ao ngkana e tia ao ko a kare nako naba am matau ma abeana nakon te te tabo are ko bon taku. E bon riai ni manga teke naba konam te bakoa are moa ni b'aka.

N am tai n akawa ao a bon kona n teke konam iika aika a buubura ma ni kaikoaki n ai aron te rokea, te tababa ao a m'aiti riki. Ngkana e teke konam ae aekakin aikai ao taua mwiin am ao n akawa ma n anenei taeka aikai:

**"KAI KO A TEI I AON TARI RIKIRIKI TARI NABANABA;
EA UU MAIAA TE TABABA TE BAKOA;
E TABURIMAI OO BE E AKI INIMAI BE E A INAKO I ABANA I MOONE;
I AAU M'ARAIRAI NI KONAU B'A TERA;
I AAU M'ARAIRAI NI KONAU B'A TE BAKOA AONA
E ITI RARANGAAKI E ITIWENEWENE I AANI KABIKABIN WAAU I NANO IKAI;
NANGONANGOIA NANGONANGOIA BAKOO;
NANGONANGOIA NANGONANGOIA NANGONANGOIA NEI TINANIMOONE;
I AKI KABUNGA NAONA I AKI TATAARO;
TIRINGNGA TE M'AM'AANG ME A MATE E A MATE OO"**

Ngkana tao e aki beebete katikan am ao aoko bon riai n ataia b'a tiaki te bakoa ane e teke. Manga anenea taetaena ane i eta ma ko riai ni bita te rain 5 nakon Na Raoboboto. E bon riai ni beebete katikan am ao imwiin taekinan taeka akanne ngkana bon te bakoa

konam anne. Taekin taeka akanne teniua te tai ao e bon riai ni
beti rake konam te bakoa nako aon taari.

2. AKAWA I AON TE ORA AO N TE NAMA

2.1 Kaboitinakin te ika

Te inaai ae e karaoaki man baan te nii. M'aitina e bon nakon buburan te tabo ke te nei are e na kaboitinaki.

B'aina

Tebuina ni waerake te nautoonga; te riena.

Ooa te tabo are ko na kaboitinna n te inaai. Bubui am nautoonga ma tenaa n atibu ake a mena i nanon te oo ni inaai are ko a tia ni kateia. Bubui ni karokoa ae a na bon beti rake taian iika ake a boitin. Kamanena te riena n rienai iika akanne. [E kabonganaaki te tikareti i Tamana ibukin kaboitinakin te kikao].

Tuana

E tabu te mim i nanon te tabo are ko a tia n ooia n te inaai.

2.2 Te ai-maa (Aaran Baikia, Teb'anga, Abemama)

E kabootauaki te maa ma rab'atan te aomata ae e wene i aon nuukana man katokai baina i aon b'ab'aana. Tein te anga-atai ai bon tii tebo ma tamnein te anga-maing. Karaoa moa iterana te anga-atai ao ngkana e tia ao ko a manga karaoa katotongana nakon te anga-maing. A riai n tii teboo raoi aroia n akea te kaokoro naba teutana n ai aron ane e kaotaki n te tamnei (Tamnei 1).

Kaboonganaa te kora ni korea tamneina i aon te rakai b'a e aonga n tii teboo te ab'aab'aki. Imwiin kawenean am kora ao ko a kona ni kawenei am atiibu n ira mwiin te kora are ko a tia ni kawenea. Ao aikai taeka tabeua ake a kabonganaaki:

Te Karuo

Bon taabo ake teniua ake a rin maiiai iika nako nanon te maa. B'aouan tabo aikai e a bon reke man bubuan baain te aomata. E riai temanna n tei ni kaaitara eeta ma bubuan baina. Aio ngkanne are ai bon tein te karuo. Karaoa aei ni karokoa ae ko roko n te matakai. Te moan b'ai ae ko riai ni karaoia bon anaan teniua te anga ni bai ao mai ikanne are ko a karinanoa naba ni karokoa ae ko roko i nuukan te matakai (te moa ni kaaira).

N tain te aira ao a na bon aki kona ni manga oti nako iika b'a kioina ngke e bon aira nako nanon te maa ao e korakora riki te aira n te matakai. A na bon manga oti nako iika kioina ngke e a bon tabe n rinano te rieta. A na bon b'atete nako.

Bon rab'atan te maa are e biri nako aon te bike ke nako eeta man te matakai. E bitaki rietana man te tabo are ai ti teboo iai ma te karuo. Te koaua ikai b'a a aonga ni bane iika nako nanon te maa. Bon tii teboo aio ma te iango are e karaoaki naba iai te karuo are bon teniua te tai ae e bitaki rietana.

Ko kona n aia i aon te ora ke i nanon namo ma e kakaawaki ingin te aira. Ngkana ko rinea aon te ora ba nnen rangan am maa ao kaa'itaraa ma rab'atan te maa. Rinea kam'anokuna ke te tabo ae e uaneii ngkana e ora nako.

Rietan te Maa

Ieta - e moa man te beebree ni waerake.
Nuka - nuukan te bubua ni wae ao te beebree.
Naano - e moa man te bubua ni wae ni karokoa nuukan te bubua ni wae ao te beebree.

Ngkana e a kaan ma aon te bike ao e bon riari n rietata te maa. Bukina b'a ngkana tain te iabuti ao iika a na bon waerake nako eeta n ira airan te karuo ni karokoa are a na bon roko i nanon te maa. Te koaua ibukin rietata aika a kakaokoro b'a e aonga n aki kakai oti i eta rab'atan te maa are inano ao b'a a aonga naba iika n aki noria n aia tai n oki nako naano ke n aia tai ni iira airan te karuo.

2.3. Te B'anga (Teekea Tetaamo, Matang, Nonouti)

B'aina: Uri aika a bubura tau, tao buburan te waebua ni wae ke tao iaona riki. Wakaa ni kaina.

A na kabonganaaki kaa iikai ibukin baona ao kain kateiteina. E tiki raoi te uri b'a e maiu i taari. Kuoti kuniia ao tataawai b'a a aonga ni m'au.

Koroi wakaa ni kaina n te m'aiti are e na bon ono am b'anga teuana. Kuoti kuniia ao kam'au i aan te riringa. Raeraei ngkana a m'au n te rababa ae teaina ni bai.

Karaoan te makoro ae Te Mwiina: Tekateka ni kab'ari ao katokaa tabon baime iaon marenan bubuan m'aoton waem are teaina ao are teaina, aei ngkanne ibukin matana. Ao ibukin bukina are baon bukina ko anaia irarikim. Ko taua anaanauna ke ab'akina mai iroum ao ko kateia irarikim. Ab'akin tekatekam ao ai bon ab'akin naba am kai anne are tatangan rarikina. Ao ngkanne e a bon anganiko baon aona n te rab'ata anne.

Ngke ko a tia ni kabaei tatangana (uuri) tao irai n aron are ko bon tangiria, tao tennai ke aai ke nimaai n te aro are e na bon matoatoa raoi iai ao ko a kabaea rarikina ma rarikina, rarikina mai i nano nako tabon angam ao rarikina naba are teuana n angam are teuana. A na riari ni boraoi rietata. Ngkanne ko a kabaea ni kab'anina rab'atana ao ko a karaua naba n taera baona.

Baairea warebwen baona b'a tao uai ni bai. E raioi riki uai ni bai b'a aongkoa e aki oti nako ikana. Ngkana e a tia baona, ko a taera rarikina ao aona ao ai bukina. A bane n tia b'aa akanne ao korea bukina n aron korean te uu b'a nnen kaotinakoan konana.

Te kabanea ni b'ai bon matana. Ikai are ko karina iai buuan am b'anga. Karekei nokon te banni ae e menaai. Kuoti ao karau booti tao nimaai ao kabaouai b'a b'ain am buua. Karaoa riki teuana. Baairei buburan baikai nakon buburan te ika are ko tangiria ba e na rin n am b'anga. Ab'akin buuana tao nakon te m'anoku ni bai ke iaona riki.

Karekei aana tabeai te kaibara. Taera moa teiana ma nooko ake ko kabaouai. Taerii nikiran kaina akana a tiku ni katobibii kai-n-taa ake tena n noko n te maranga ae tao te tabo ni bai.

Karaoa matan te buua aei ae kanga e na intiti n te aro are ngkana e ookia nako te ika ao e a manga in naba n te tai ae e waekoa. Karina te buua n te aro are bonotan matana e na mena i nanon te b'anga. Katinea bukin te buua n te kora ao taera tabona are mai tinaniku ma kain matan te b'anga. Taeria naba ni katoobibia ma kain matan te b'anga b'a e aonga ni matoa raioi. E tia aei ao kai are e a tauraoi man tab'anin im'aain kab'akaana i taari. Tai m'anginga te kaura mata.

Akea b'a ko nang am'arake ibukin taonana n ningabong kanga aekan naba te uu. Karau bobooti maangen nako ma mwiin nako kain ma koran am b'anga. Kaura mataa n aron te uu.

Imwiin te kaura mata ao are ko nang kab'akaa i tanrio. Kab'akaa i taari n te tabo are ko taku b'a e rawata iai te ika. Ngke ko kab'akaa ao taotaonna n te atiibu. Ko katokai atibu iaona, i rarikina ao i bukina. E tia anne ao ko a manga kaninganinga b'a ngkana e a roo ke i m'aain te roo ao ko a manga bonotia riki n te atiibu. Bon tii matana are e na akea te atiibu iai. E tia ao ko a manga ikiika te aanea i matana b'a kanana. Ngke e tia ao ko a kitanna naba. N aron okirana tao ko katikua tebongina ke uabong. Mae e raoro riki n okiraki n te katenibong. Tebonna ma ni kaninganinga am banga. Ngke ko a roko irarikina ao ane e na rebwetua ba ane a na kuba nako iika akana i nanona. Karau kanakoi atiibuna ao katikia ni katokaa n te waa ke ko bon uaua ma ngaia n nako eeta. Ikanne are e a rawata konana n aron te inai, te okaoka, te ikanibong, te kuau, te rabono, te bakatii ao a maiti riki.

Uringnga b'a bon akea abeana ma ko a bon kaam'arakea naba n te aanea are i matana. E kona n reke konam ae tao e nakon uai te baeki n raiti.

Ibukin ngkanne taerana ko bon kaboonganaa te kora ma n taai aikai e a kabonganaaki te iaia b'a are e aki kakai uruaki riki. Bon te oin akawa te akawa aei b'a n tain te ang buaka e bon kona naba n reke konam ae ko tangiria. Akea te kabuanib'ai ae e kona n nooraki.

2.4A Te Tau-n-Nnewe (Ioteba Maeua - Tarawa-i-eta)

Taina

Uabong imwiin te itibong i eta ni karokoa tebongina im'aain te tanimainiku.

Abong imwiin te tanimainiku ni karokoa tebongina im'aain te itibong i aantari.

Uabong imwiin te itibong i nano ni karokoa tebongina im'aain te oti.

Abong imwiin te oti ni karokoa te itibong i eta.

Ko bon aki kona n noora te nnewe n te tanimainiku. Ko na boo ma te tia n te itibong i aantari n te maan ae abong imwiina.

Tain te okoo (bia)

Te itibong i nano bon aia tai n iein nnewe. Uabong imwiina ao ai bon ana tai te nnewe aine n ioa biana ke okoona. Temanna te nnewe aine e kona n iraki irouia tengaun nnewe m'aane.

Tauan te nnewe

Ko riai ni menaa te riena i bukin te nnewe bwa kioina ngke e bon aki toki n buubuti rikaki.

Tabutabu

E na riai te tia akawa n aki wene ma kaain abana inanon taai akana tain te kibee nnewe. E na riai ni karaoaki te b'aene ni kibee iroun te aine are e aki aoraki n aine.

2.4B Te Kibee Nnewe (Uakitonga - Manriiki, Nikunau)

E bon taekinaki b'a n te koaua ni Kiribati ao e bon tabu roroko m'aneuean te taeka ae "te nnewe". E na aranaki bwa te *man* ke te *taume*. Te koaua iai b'a ngkana ko taekina arana ae te "nnewe" ao ko na bon aki kona.

Bon iai karinanin nnewe aika teniua b'a a kakaokoroaki nakon aia tabo are a bon kona n nooraki iai, m'aingingiia n ira te iabuti ma te ora ao ai aron buburaia ma ab'akiia.

Te Moan-Man: Bon te bun ni nnewe ae buburana bon teaina ni bai.
E bon konaa n reke n te kaiabuti ni karokoa te bubua ni wae.

Te Ka-Uaman: Aia tai n aenako man b'angaia bon te tai are e a roko taari n te bubua ni wae. Ngkana a roko ni nneia ao a bon moana mai ai m'am'anangaia. E rangi ni biri maaka te man aio nakon te moa-ni-man.

Te Ka-Teniman: Aia tai n aenako aikai bon te tai are e a toki iai te iabuti. E bon rang ni buubura te nnewe aei ao e bon aki kona ni bati ni biribiri n ai aron te moan man.

Kibeean te Nnewe

E bon kangaanga reken te moan man. Ngkana e reke ao taua am riena ni kararikia i bukina ao tauraoi b'a ane e na kiba ni buti rikaaki. N te tai are e buti rikaaki iai ao e na bon kaea nanon te riena ngkana e katukaki raoi i bukina.

Bon moan te manana te kauoua ni man. Katuka te riena i aon roroana ao ko a karaaurau n toua matana ni waem. Ane e na bon kiba nako nanon am riena.

E rang ni manana te kateniua ni man ngaia are e bon aki tangira te riena ibukin tauana. Ko tii toua ao ko a anaia naba ni baim. Taua mai aon borana n te tabo are e kaan riki ma matana.

Tain te Nnewe

Tain te nnewe bon te itibong i eta ao m'aitin karinanin nnewe ae a kona n reke e a bon airi ma iabutin taari n te tai anne. N taai aikai ao ai bon te tai ni kaaitara irouia nnewe n te maranga ae tebuina nakon tebui ma nimaua te miita raroaia. Moan te kakaawaki iabutin taari are e reke iai moan konam b'a ai ngaia anne are e na bon kareke iai te nnewe.

B'aai aika a kakaawaki

Bon iai teniua aekakin matan ke kunin te nnewe i taari ae ko kona n noori n am tai ni kibee. Moan te kakaawaki kinaakin matana iroum ngkoe te tia akawa bwa e a bon kona ni kaotia b'a e toka ke e aki te nnewe n te tai anne.

Nnewe uraura: E bon kaotia b'a e karako te nnewe n te tai anne ke n te tabo anne.

Nnewe mawawa: E kaotia b'a e na bon uaa-tabewa te nnewe n te tai anne ke n te tabo anne.

Nnewe mainaina: E kaotia b'a e na bon angii ke ni m'aiti te nnewe n te tai anne ke n te tabo anne.

Nnewe roro: E bon kaotia b'a e na bon rang ni karako ke a na bon akea te nnewe ae ko na kaaitiboo ma ngaia n te tai anne.

Tuan Te Kibee

Akea te karongoaa n tain te kibee.

Katauraoi am b'ai ni kibee man te ingabong ni karokoa ~~taani~~

2.4C Te Kibee Nnewe (Teraoi Ionaatan - Bubutei, Maiana)

Taina ni bia

Te tanimainiku ao te oti n nam'akaina.

Taina ao Nnena

N te tai are e nang moana iai waerakena taari ke e nang matai rake ao nnem n akawa bon matan rawarawa. Taina bon te moa-ni-bong ni karokoa te kaabong imwiin te itibong i eta ao i nano.

Ngkana e a bon b'atakataka te ora ao am tabo n akawa bon aon te toatoa.

N te tai are e nang moana iai ikinakona taari ao am tabo ni kibee bon wiin te bike.

2.5 Te Kibe Ika

Taina

Uabong im'aain te itibong i nano ngkana e ora n te aoa nimaua n te b'aka-n-taai.

Iika tabeua

Koinawa: akea butaena ke e butae bekabeka.

Te Mon: akea raoi kawain biribirina ma n rang ni moaanti ao e kangaanga rekena n te riena. E aki kona ni motirawa ke n tei n aiaroia iika n aon ora tabeua. Bon tii teutana ana tai ni motirawa ngaia are ko riai ni kam'atauua taraana. Ngkana e tei ao karaaurau karuoia rikaki am riena ni kab'araakia nako aon matana ke aon wiina. Ane e na bon kiba ngkanne te mon nako nanon te riena.

E taekinaki naba b'a te ika aei e bon aki toki ni kakaaitaraa b'aron nao. Ngkana e kaoki te aira ao e a manga kaitaraa naba te nao. Aio raoi bon taina n rienaaki.

Tabutabu

E tabu kanakin te mon iroun te aine ae e bikoukou b'a ngkana e kanna ao e kakoauaki irouia I-Kiribati b'a e na bon bubura ke ni warebwerebwe matan natina.

2.6 Te Kabong (Taakeimoa Mouaata - Bubutei, Maiana)

Tain te akawa aei bon te tairiki ngkana e a tib'a oti nam'akaina ni karokoa ae e a kan tanimainiku. A bon ataaki taabo n akawa irouia unim'aane. Taabo tabeua i Maiana aika ataaki bon Tabontekai ao Taberantekai.

B'aina: Te matau are bon Namba 7 ke 8; te ao are 70 - 80 te b'auna (lb) ke 30 - 40 te kilo (kg) korakorana.

Abeana

Te baneawa, te aua, te tarabuti.

Taina

Okitoba nakon Maati.

2.7 Te Kaburoung (Teruru Baikia - Tebanga, Maiana).

Bon te akawa are a kamanenaaki iai baan aroka tabeua aika tii teboo ma a kaboitinaki taian nnewe iai. N tain karaoan te akawa aei ao a bon aranaki nnewe b'a m'akauro.

Taina

Tain karaoan te akawa aei bon te tanimainiku n nam'akaina ao b'aina a bon riai n tauraoi tebongina im'aain te tai anne.

Abeana

Tebwi ma uoua (12) m'akauro aika wiroo aika a tinimaki n te ai n akea nanaia; 1 te ben ae te buniia ae kokoaki.

Ikuikui taian wiirro akanne nako nanon te kunikai ao ngkana a tia ao rengan ma te ben are e kokoaki.

Booti am bwai akanne ao uoti nako ni katikui i nanon te kaneinei i aon te ora n te aro aio: e na riai moa ni mena te abea mai i nano ao imwiina m'aangan kaina aika uamaanga ao a tab'aa ao te kabanea ni b'ai mai aoia bon tenaa n atiibu.

Taina

Taina ni karaoaki bon man te tanimainiku ni karokoa uabong imwiina ao ngkanne ko a kona naba n tuo b'a iai kanoana iika ke akea.

2.8 Te Kabutimon (Anterea Kareitintaake - Antaai, Marakei)

B'aina: Tengaana ma te bwenaua te kai-n-roaroa;
Aona te iaia ae 15 lb;
1/2 n inti matauna;
Te ria are bon rian te mon;
Te karai n itutu;
Te uaea ae te kabanea n irariki;
Te koran man te benuu.

(Tara Tamnei 2)

Karaoana

Bon tii te tanimainiku tain karaoana. Kouta te ria are e mena i matanriana ni m'angaina i aon wiina ae e mainaina. Kam'aua i aan te riringa nakon 1/2 n aoa. Imwiina ao kanakoa menan te ika are i aon riana ae te b'ai ae e matoatoa ni karokoa ae e bon tii tiku te ria. Karina am ria ni b'angab'angan bukin am matau ao kabaea n te karai n itutu. Katannannaa teutana. Kabaea bukin te katannanna n te koran. Ngkana e tia, ao ko a katauraoi tennai am uaea aika tao kaka terakana ab'akiia. Kamronroni bukin uaea akanne. Kabaei uaea akanne nakon te matau.

Te tabo

Ngkana e ora nako ao nnem n akawa taian rawarawa. N tain te iabuti ao kaekaei taian matarikiriki. Taetaea nanon te rawarawa n am kainroaroa.

Kabutan te kai-n-roa

Bon iai uoua aron kabutan te kai-n-roaroa b'a:

Te Kabaraaki: Kaaitaraa mainiku n tei n angataim ao kabuta te kai-n-roaroa ni kabaraaka baim. N teken konam ao e aki akaaka kabutana.

Te Katangaina: Ngkana e aki nako raoi angaataim, teei man angamaingim ni katangainaa baim.

Aron teken te mon

Bon iai teniua aron teken te mon b'a:

Te moan teke: Aio are ni moan teim ao e a boo naba ikana. Ngkana e toki unna, ao e a roko ngkanne

Te ka-uateke: Kaea nukan te rawarawa ao katebetebea tao teniua te tai ke aua ma ngkana e teke ao anne ngkanne te kauoua n teke.

Te katen-teke: Ngkana e toki ikan nuuka, ao kaea te kateniua n roa are e a kaitaraa te nao ke te aira. Kabuta am kai-n-roaroa mai tabona. Ikai are e kabutaki te kai-n-roa mai nuuka nakon te tabo arei. E aranaki te mon ane e teke ane b'a te mon-toki n te tai are e bon toki baim iai.

2.9. Te Kareke-man

Taina bon te itibong i nano are ko a kona ni b'aka im'aain otin nam'akaina ni karokoa te oti.

2.10 Te Katau (Tabakatarawa Iaabo - Tekaranga, Maiana).

Te aeka n akawa aei e a bon kainnanao rabakaum ma am atatai n aron aia tai iika ni bung ao ni buti n te rin n nam'akaina. Ko riai naba n atai aekan iika aika a kakaokoro. N te koaua ni Kiribati ao e taekinaki b'a ko riai ni kabweearaki man tebomata b'a ko aonga ni kai noori ma ni kinai iika n aekakiia n te raroa ae tebubua te miita mai roun. Aikai karinanin iika tabeua aika a reke aia tai ni bung ke n ioi biaia.

Aua: Ana tai ni bia ao ana tai n ioa biana bon te itibong i eta ao inano. Aikai bon taai ake e a bon buti naba i mataniwii te aua. E buti i aon tari man kiba temanna imwin temanna. E bon uraura man buraun taran kunna i taari.

Maebo: Ana tai ni bia bon te oti n n'amakaina are a bon ikawaawaa iai n ioi biaia. E ura-ro taranaa i taari.

Ikarii: Ana tai n ioa biana bon man te tanimainiku ni karokoa tenibong imwiina. Aio taina are a bon kona n reke iai ake a bubura. A biribiri n airiiri, a aki rang ni kaan n te maranga ae 2-3 te inti. A bon rang ni karaaurau butiia ao a tokitoki.

Bon te kae i aon te maran aran naba te akawa aei are e kabongaanki.

Taina

Taina bon tənibong im'aain te itibong i nano.

Ikana

Inai, nōanib'a, Imnai, Nuonuo.

Tuana

A tabu taia ni waa ake iai intinia ni buti n te tabo are a akawa iai waa-ni-ieie.

A bon tuukaki waa mai Tarawa n akawa i rarikin Maiana. A bon kona n akawa n te raroa ae 12 te maire man te aba.

2.12 Te Maa-Bono (Teriaki - Tebiauea, Maiana)

Arana riki teuana bon te "Butongotongo" are e a bon kaakaraoaki irouia kain te kaawa ni kabane. Ngkoa kaora i rarikin te aba ae Maiana a bon tib'atib'aaki nakon kawana aika a kakaokoro. N aia tai iika ni buti nako eeta ke mataniwii ao aio ngkanne are ai bon aia tai kaain te kaawa ni kakatauraui ni iangoa rekeia.

Te akawa aei e bon tangira te babaaire mairouia unim'aane. Ai bon unim'aane naba aika a riai ni kaira te akawa aei.

N tebetai e nooraki tennaa n iika b'a e butirake nako eeta ao a bon riai ni kaongoaki unim'aane b'a m'aitira ao raroara. Ikai are e a bon kaantaningaaki temanna te rorobuaka b'a e na tam'arakea te kaina te nii n taraa raui aron butin taian ika akanne ma oran te aba. Te b'ai are e riai n taraiia moa bon te kabi (rab'atan te waa n ika are e na maabonoaki). Angiin te tai ao e a bon rineaki te buki man te kabanea ni waa ni ika are e noraki i mataia. Aio are ai bon nnen te maabono ni kateaki.

E bon kainnanaaki te kai b'a e na reke mai irouia kaain te kaawa anne. Ko bon kona ni karekea tib'am naba nakon are ko bon tangiria. Teuana te tib'a ai bon tii teboo ma 4 te inai, 15 kaina te uri ao 10 tengaa te kora.

Ngkana e reke te kabi ao nnen taian kai ao unim'aane a bon kona ni baairia te tai are e na katokaaki iai te moan oo (inai) burabura. Ai bon aia b'ai kaain te utu ni katea aia burabura im'ain are a manga irakeaki ao e a manga kateaki te kauoua n oo. Ngkana e nang irakeaki te maabono imwii karaoan te buki ao e riai ni kaman taurai te burabura tebongina im'aain te ora are e na bon irakeaki iai te maabono.

A riai utuu n atai nnen aia kai im'aain katean aia inaa i ao aia m'aanga n uri.

Ngkana e a manga irakeaki te ka-uoua n inaa i (maabono) ao e riai ni bootaki ma te moan rinan n inaa i. Uringnga b'a e bon riai ni matoa raoi am kai i taari b'a e aonga n aki kona ni b'aka. N te tai aei ao unim'aane a bon kantanningaaki b'a a na tiku i taari ni karokoa ae e a manga ora. Aio te tai are a bon konaa kaa i te kaawa n ruona te maabono ni kawaerakei konana ake a bon tib'aaki nakon m'aitin tib'angam ke am kai. Urakarakan konan te maabono a bon kona n anaaki irouia aomata b'a kanaia.

2.13. Te Matamea (Teekea Tetaamo - Matang, Nonouti).

Kabekaa te ika i aon te rakai ao ane e na boiraa aon te rakai anne. Ngke e boiraa ngkekei ao ane a na bon oti nako rabono. Kabaea kanana temanna te ika i tabon te kai are iai te kora i tabona. Ab'akin am kai anne tao nakon teuana te buuti. Kanakoa riin te ika anne im'aain kabaeana i tabon am kai. E tia ao ko karinna n anganna ao ko a manga katikia, kanga ko karaua ni ka ununna n te aro are e aonga n oti nako. Ngke ko karaoa anne ao te rabono ngkanne ane e na bon oti nako. Ko bon iangoia b'a e na buritia te rabono ao ngkoe ko a manga katikia nako, ni karokoa are e na bon ta'banin atuna n otinako.

Ngke e oti nako ao ngkoe ngkanne ko na anaa am kai ni matamea te ngea ao ko karaua ni karaoia ni katotoroa bauna. Ngkanne ngke e oti nako te rabono ao ko a karina roroana ni baun am kai anne. Ngke e bae ngkekei ao ko a korea naba roroana. Ao kai ko a buutia naba b'agana b'a are e a mate.

Akawaan te rabonomaii

Kuri tii tebo aron karekean te rabonomaii ma ae e kab'arab'araaki ibukin te matamea. Kaokoroia b'a e kabonganaaki te kiika ke te kiikao b'a b'ain kariirian te rabonomaii. E tii karaoaki aei i nanon kaneinei ke n te tabo are e aananga n rawata iai te rabonomaii. Ngke a tena rangian te kiikao ao a karauaki naba ni katikaki nakon te ora ike a tiribooaki naba n te taume ke te takuu.

2.14 Te Nonou ke te Taobuki (Teekea Tetaamo - Matang, Nonouti)

Aron karaoana ko tuanga buum b'a e na taona korana tao n te tairiki. Buburana tao buburan te iaia ae 100 te b'auna (lb). E tia am kora anne ao ko a karaua ni koro buraeia ao ni waeia kanga waeian matan te karaun n ninim'ai. E tia ao ko a manga kakaaea kautaena. Karekea kautaena te inato ae e marau ao karaua n tiringnga ni kab'aouaa. E tia anne ao ko a manga kabaea nainaina. E tia nainaina ao ko a anaa am riena arei ni kanimm'a ma kautaena ao nainaina. E a tauraoi am riena nakon te b'aka. (Tamnei 3).

Te tabo n akawa bon nanon rawarawa i tanrake. Kaira raom temanna ao kam karekei ami buuru uaai te banni ake kanga baan te uto. Koroi uobaa ao kanakoi baaia mai buki nako nuukaia ke i aan riki nuukaia. Korea are e maraurau ni kanakoa b'a a na aki nnonnon ami kai akanne. Uringnga ni kanakoi nokon baaia.

N rokom i tanrake ao raom are temanna e na bon katoroa ana riena i bukin waiwai. N te tai are e katoroa n te rawarawa ana riena ao ngkoe ko karuoi am b'ai akekei n ewara te rawarawa iai. Ao raom n te tai anne are e na manga bon tuangko ni kangai, teei, ao ngkoe ko aki ewara naba te rawarawa annne. Bukin aei b'a tao e tabe moa n tiringa konana. Ao raom are iai ana kai ngkanne e na manga bonota te rawarawa n te buuru ni kakamaaka iai te ika b'a e na aki otinako.

Ngke e a tia n reke konan te riena ao e a manga katoroaki naba. Imwiin katoroana ma ngkana akea ao ai bon akea naba. Kam a manga nako ni kakaaea ami rawarawa teuana. Ao ai bon tii tebo naba ma karaoana n aron ane e kab'arab'araaki i eta.

Tain te akawa n te nonou bon te ora, ai moaraara riki are n tain te matairake b'a e a tokarake riki te ika i matan rawarawa. Aio ni bon tii te ngaina. Ikai are ngkana ko aitara ma teinai ao ai bon te inai naba, ngkana te ika-maawa ao ai bon te ika-maawa naba.

N te bong ngkanne are ko a bon atai rawarawa ma ane e nang ika buaka n aron te tinaemea, te ika-ni-bong, te nnewe, te mon ao a bati riki. Buburan ngkanne am riena are ko na karaoia kanga iaon buburan te turam are te 44 ni kaaran. Ab'akin kaina tao te bwenaua.

2.15 Te Roa Okaoka (Teruru Rabaua - Tebanga, Maiana)

B'aiana: Te matau are akea tarana no.10
Te ao are 25 te rawaawata (1b)
Te abea bon kaon te kiika.

Taina

Taina bon te tanimainiku ao te oti n nam'akaina. Ana tai n ioa biana bon te tanimainiku. E bon kona n teke iroun te tia akawa n taai n aki akaaka. Te rabakau aei e bon kainanoa te kataneiai ao te rabakau teutana. Aron butin am kai-n-roa e bon riai n ira biribirin taian ika ake a uarereke. Karaaurau katika konam ngkana e teke ao ko a taua naba butin am kai-n-roaroa anne.

Aron te Abea

Bwenauaa kaon am kika ni karekei uam'anang ao ewari nako tabon am matau man te tabo ae tii teuana.

Buraen am matau

Karekei uobaa (2) buraen te moa b'a tebaana man te moa-ura ao are tebaana man te moa-taake. Kabaei am burae aikai nako aon am matau. Kabaea moa buraen te moa taake ao imwiina buraeen te moa-ura. A bon riai n uarereke am burae aikai nakon te abea tao teuana te inti iaana.

Te tabo n roa okaoka

Kam'anoku, bukin b'aa ngkana e waerake ke ngkana e a iki rikaaki tari. Te iabuti ae e tiki raoi bon te tai are e roko i bubuan waem tari.

2.16 Te Raib'aenaata (Teekea Tetaamo - Matang, Nonouti)

Boobooti atiibu kanga ai aron te bono ae tao rababana tengaa tabun. Rietana tao teuana te buuti. Anauna ko bon kataua tao e nakon angaa ke ni mangaa.

Aron karaoana

Ko a bon boobooti naba atibun taari ake ko taku b'a a na bon nako raoi ibukin te ika ni b'anga nako iai, b'a are a na rin nako iai ika n am atibu akana ko boobooti akanne. N aron bootan te atiibu ko a bon kauataoirake naba.

E tia ngkanne ao ko a kamaanna b'a are taraan te atibu n te moan tai e bon mainaina ma ngkana ko a noora am atiibu b'a e a taraa n uraura ke n roro ao ko a ataia b'a e a rawata konana. Ikanne are e a tauraoi n anaaki konana.

Ibukin anaan konana ao te moani b'ai ae e riai ni karaoaki mai i eta b'a e na riai n tauraoi am b'aene ae e buubura ao te inaai ae e a tia n rarangaaki. Te inaai anne e na riai n uaitera are nanona b'a e na bwenauaki mai nuukana. Uoti nako tanrake am b'ai akanne ao ko a otom'aanga naba ni mao ni kanoaa am baene anne (tao nakon tebwi tabun). E tia ao ko a manga kanoaia n atiibu tabeua aika a aki akaaka buburaia.

N rokom n am bono arei ao ko nang katoroa am b'aene i tabona ni kaaitaraa. Am inaai are te iterana ko karina tabona n te baene ao ko a karaua naba n rabuna iai iteran am bono are te iterana ni karaua n taorabiia n te atibu n te aro are e na aki reke ana tai te ika n otinako. Ai aron naba are te iterana. Ngke e a bane n tia arona ao ko anai ngkanne atiibu mai i nanon te oo anne mai tabon te b'aenaata are akea iai te b'aene.

Karau i anaai atiibu teuana imwiin teuana nako tinanikun te oo te inaai ao karau i ni bairei i buki ke i rarikin te oo n te aro are e na manga tei naba am rab'ata teuana. Inanon am tai n rairairi ao ko bae naba ni kakokoei ab'akin am inaai ni karokoa ko a roko i tabona are iai am b'aene iai. Iika ngkanne a bon aiwaa inanona. Ngkanne ko a manga kanakoi riki am atibu ake i nanon te inaai. Iika ngkanne a na bon

bane ni biri nako nakon am baene are e kakanoa n te atibu ao te baa-ni-mao. Ikanne are a bane ni b'anga inanon te atibu n te baene. Ngaia are bonganan te baa-ni-mao ao atiibu akekei i nanon te b'aene b'a a na b'anga iai iika n te tai are ko rairairi iai atiibun am b'aenaata. B'a n te tai are ko raira nako am atibu teuana ao te ika e a manga kaea te atiibu are i rarikina ni karokoa ae a bon roko n atiibun te baene are a m'ane naba iai. Ikana e kona n reke te kuau, te buki buki, te b'awe, te koinawa ao a bati riki.

Nnen am b'aenaata are ko na aia-rake iai bon taabo ake a uaneinei n taai nako. Ko kona naba ni menaa n neinei ake i aon te maran ake a aki oraora. Aei bon tii i tanrake ma ai bon tii tebo naba ma are i tanrio. Nnen am atiibu i tanrio bon matanikabi. Tao n tain te ora ao e na mena taari i manokun waem. E na aki rang n ora ke n rang n iabuti. Uringnga b'a anaanaun am bono ai bon rawatan naba te ika. (Tara Tamnei 4)

2.17 Te Roaroa (Ueantabo Tamuera)

Te Abea

Te abea are e rang ni kakai reke bon te kauki. Kanakoa rangana teaina ao ewaria n am matau.

Te tai n akawa bon te ora tao te bubua ni wae rikaaki. Tain nam'akaina bon te oti ao te tanimainiku.

Ngkana e teke konam te reiati ao ko bon konaa ni manga abeanna ibukin ika riki tabeua aika a bubura.

2.18 Te Taotao (Tanentoa Rabaua - Tebikerai, Maiana)

Moan te kakaawaki ikai te abea. Bon iai teniua karinanin abea aika e kabonganai te tia akawa aei b'a te aua, te ikarii ao te ninim'ai. Ko bon kona ni koroi am abea aikai nakon aekaki aika a kakaokoro.

Aona

Te ao ae uabubua ruabui te rawaawata (290 lb) ao tao uabubua te miita ab'akina.

2.19A Te Taeki ke te Kaarii (Bauro Tonana - Bubutei, Maiana).

B'aina: A kona ni kabonganaaki aao aika rawawataia aikai, 15, 25, 35, 45, 50, 55 ao 90 (lb). Matauna bon Namba 12, 13, ao 14.

Te Abea

Te ibo, te bun, m'akauro n taari, irikon te ika, te mara n nnonon (onobora). Ana tai te nnonon n onobora bon te tanimainiku.

Tai n akawa

Aia tai iika aika a buubura n reke i marawa bon tenibong im'aain ao imwiin te itibong i nano ao ieta. Aio are a bon kona n reke iai aika a m'aiti.

Te tabo n akawa

Te tari mantoa are e kaoti i aon riburibun te kaora.

2.20 Te Kaarii (Rangaaba Mitiaere - Tebiauea, Maiana).

Abea tabeua

Te bun ao te newenewe:	Aikai abean te ika-rii.
M'akauro-n-tari:	Bon ibukin te ikarii ao te maebo.
Maran te nnonnon:	Bon abean iika nako.

Karaoan te Abea

Te Bun: Ibukin te ika-rii ae uarereke ao ko korokorea irikon te bun ni kakauarerekea ao ngkana e tia ao ko a ewari ni wiin te matau b'a e aonga n raba iai. (Tara te tamnei 5).

2.21A Te Uu (Teikona Boraia - Teuaabu, Nonouti)

B'aina

Ibukin karaoan te b'ai ae te Uu ao kaina ae e rang ni kaboonganaaki bon te ngea. Im'aain karaoan te b'ai ae te Uu ao a na riai n tauraoi b'aai aikai bukin karaoana: te kora, te tao ni korokoro ao ai kaina.

Ibukin kaina ake ngeea a na riai n reke maitiia aika wannai (8), b'a tennai (3) ibukin rab'atana are mai inano ao nimaai (5) ibukin kiaro-motina.

Karaoana

Ngke a tauraoi b'aai akanne ao ngkanne te moan b'ai ae ko na karaoia ko na bon anaa ab'akin te Uu. Aron anaan ab'akina b'a ko anaia iaon toani waem (e riai ni wene te ngea anne i aon toani waem). Ngkanne ko na rakaia ni karekea am ab'aki mai iai. E atongaki te korokoro anne b'a te raka.

Ko tia n rakaia teniua te raka, are ko rakaia man bubuan baim nako nuukan tabon baim. E tia am raka are teniua (3) ao ko na manga rakaa ngkanne ab'akina man tabon baim ake nimaai.

Ngkana ko tangiria b'a ko na karakaa n teaina ni bai ab'akina ao ngkanne ko na kawenea baim are teaina anne n tokin am raka arei. Ngkana ko tangiria b'a e na ab'aab'aki riki ao ko na kawenea ngkanne tennai ni bai man tokin am raka arei.

Ngkana ko tangiria b'a e na anaanau riki nakon anne, ngkanne ko na manga kawenea nimaai (5) tabon baim n tokin am raka arei. E tia n reke am ab'aki ao ko a koroia naba.

Ngke e reke am ab'aki n am kai are teaina anne, ao ko anai ngkanne am kai ake uaai ni kabooraai ma am moan kai are ko a tia ni katauraia.

Aron kabaeen waana ma kiaromotina bon iai b'aina aika a riai ni bae. Ko nib'aa waana arei b'a are iai te b'ai ae ko na kabaea iai. E atongaki te b'ai anne b'a kanana, ao kanana anne bon taberan te non teniua are ko na kabaea iai n te tabo are ko na taua b'a matana, b'a are iai matana ao bukina ao are ko na kabaei b'aai akekei n te tabo are ko taraia b'a matan am Uu. Ibukin kanana ake ko na kabaei ake teniua, ao are e na bon nib'a am kai ao te tabera n non ngkanne ko a kamenaa iaana. Ko katokaa teaina ao ko kabaea naba n te aro are e na bon aki b'aka.

Ao ai arona naba anne, ko katea baana, ko kabaei kaina ni karokoa ae e tia. N aron kabaeana bon tii te taetaeri are te ekiti (X) b'a e matoa riki n uoua kabaeana.

Ngke e a tia rab'atan am Uu ao ko nang iangoa ngkanne kab'akaana. Im'aain b'akam n te bong are imwiina ao ko na bon katauraia roona ao kanikinaeana te kaibetia. Ngke a bane n tauraoi am b'ai ao ko nang karekea nnena im'aain bungin taai (im'aain te bong) are e atongaki ngkanne b'a ko nang kauramataa.

Te Kauramata

Im'aain am kauramata ao ngkana iai buum ke tinam ao ko tuangnga ngkanne b'a iai te b'ai ae e na riai ni katauraia. E na bon riai ni katauraai taian b'ara aika teniua (3) maitiia. B'aara akanne ngaia ake ko na nako n anaa iai b'ain kauramataa am Uu i tanrake.

Ngke a tauraoi b'aara akanne ao ngkanne ao ko nang m'ananga im'aain bungin taai n uoti b'aara akanne nako tanrake ni kakaaea te mao ae e rine riki. Ae e nanonaki n aei bon te mao ae e rine riki tabona nakon mao ake tabekai ni kaan nako taari. N rokom n te tabo anne ao ko na bon noora te mao anne b'a iai te rinan ae e boraai ao iai are e na bon tere nako. Ikanne are ko na anaa am baa-ni-mao iai.

Im'aain anaan am baa ni mao akanne ao ko na anaa moa am b'ara are teuana ao ake uoua ko na katikui i maeon te mao anne. Te b'ai are ko na anaia bon baana are e mka (b'atana are iaon tano). Ngke ko nang anaa am baa-ni-mao ao ko na riai ni kabonoa ikem ao ko na anaia n teuana abutana mai maeao. E bon aki akaaka m'aitin baa-ni-mao ake ko na anai, b'a ake a reke ni b'akan baim ao ai bon m'aitina naba.

Ngke ko tia n anaia mai tabona ao ko a manga rinnako riki nako nuuka n anaa naba baan te mao iai n aron naba karaoan are mai m'aaina. E tia ao ko a manga anaa are mai tabona n oti nako mai iai.

Ngaia are ko na bon riai n uringnga b'a inanon anaan am baa ni mao ao ko na aki m'aam'aninga ni kabonoa ikem man te tai are ko moan anaa iai am mao ni karokoa are ko oti nako mai tabona mai mainiku. Ibukin aei ao e raoiroi are ko kakaaea am mao are ko taku b'a e na angaraoi ibukin rinnakom ma kabonoan ikem.

Ngke ko a tia n anaa am moan baa-ni-mao n am moan b'ara arei ao ko na riai n uringnga ikai b'a ngke ko a tia n oti nako mai aan te mao arei ao ko na riai n oki man angamaingim nakon am tabo are ko moan m'ananga maiiai.

Arona naba ma te ka-uoua ao te ka-teniua ni b'ara b'a ngke ko a okira am tabo are ko moan m'ananga maiiai ao ngkanne ko a manga anaa am ka-uoua ni b'ara. Ko a manga anaa naba am baa-ni-mao n aron naba karaoan are mai m'aaina. Kabonoa ikem ao ko a manga ike rake imwiin otinakom mai aan te mao. E tia ao ko a manga oki rikaaki nakon angamingim. Ao ai bon arona naba ma te kateniua ni b'ara.

Ngke a bane n tia n reke am baa-ni-mao n am b'ara ake teniua ao ko a oki rikaaki nakon am Uu. Baan mao ake ko uoti rikaaki bon ngaia kanaan am ai.

Ngkanne bon iai naba b'ain orean te Uu ngkana ko nang kauraa, ao are bon te mao naba arei ae ko na anaia iai. Ikanne are ko na kakaaea m'aangan te mao are te kabanea n ababaki ae e kaitaraa otin taai. N reken te m'aanga anne ko otoia ao ko oki rikaaki man angamaingina naba. Ikai are a tauraoi b'aina im'aain te kauramata ike ko a karauui ni kawakin i m'aain te bong.

Te b'a ae a riai ni karaoia kaa'in am auti i m'aain te bong a na katauraaoa te am'arake are a na bon bane n am'arake naba iai kaa'in am auti. A na bon toro i rarikim am Uu.

Im'aain te amarake ao ko na kauraa moa am Uu ni kangai. E na toro te Uu ni katanrake ao e na nangoaki n te kai are e na rietata iai. Ko na kena nnen te ai iaon tano i aan matan te Uu (ko a bon kakibekibea naba aontano ni karekea am nib'a ni kauraura). E tia ngkekei ao ko anaa am moan b'ara b'a are ko na bon riai naba n ata te moan b'ara, te ka-uoua ao te ka-teniua. Anaa am moan b'ara ao kab'aroa kanoana i nanon am nib'a ao ko a kaura naba. Ngke e bue ao anaa am mao are ko a tia naba n otoia ao ko a kauraa ngkanne n aanga te baere baana. Ngke ko ataia b'a e a bue ao ko a ore a naba matan am Uu. Ikai are ko na manga kabonoa ikem ao ko na toua kawa'im are bon te angamaing. Ko na ore a moa matana teniua te tai. Imwiina ko a manga ore a rarikina, e tia ao manga ore a bukina ao rarikina naba are te iterana. Rimwi ko a manga okira moan am tabo are ko m'ananga maiiai. E koro teniua te tai ao e na bon bae ni bane ni bue am ai anne. Ao ai bon arona naba ma te ka-uoua ao te ka-teniua ni b'ara.

E tia anne ao ko a katokaa am m'aanga ni mao anne iaon am Uu. Imwin anne ao ko a tuangiia am koraki b'a e a nako kain te am'arake. Ngke a bane n tia n am'arake kaain te auti ao e a tauraoi ngkanne im'aain te b'aka ike e a toki karaoana ikanne.

Tain kab'akaan te Uu i taari bon tii te ngaina are ko na kakaea iai nnen am Uu ae e na toro iai. N aron katokaan ngkanne am Uu n te waa bon akea angana. N rokom i taari ao ko na kakaea moa kanana n ai okaoka.

Teuana te b'ai are ko na riai naba n uotia im'aain m'anangam nako taari ma am Uu bon te taboaa ke te anni. Te taboaa anne bon ngaia te b'ai are ko na kabaea iai kanana are e na tinetine i nanon te Uu.

Aron karekean te taboaa ko na bon nako ni kakaea te uto ae e rooroo. N reken am uto anne ao ko a manga kakaea baana are e tuai raeaki are e kaitaraa otin taai. Tain anaakin te taboaa anne bon te tai are ko nang moana iai m'anangam nako taari. Aron anaakina ko aki koroia n te biti ma ko tenaia ni wiim. Ko tia n tenaia ao ko a karaua n raeia nako n tii te tikina. E na aki tokitoki aron raeana. Ngkana ti teaina am Uu ao ai bon tii teaina naba am taboa.

Inanon am tai n akawa ao ngkana e a reke kanan am Uu ko katoatoaa ngkanne b'a e kangai aron te amarake: teaina te taboa ao e na ira m'akorokoron te ika n te makorokoro ae teniua ngaia are ko na tia n ataia ngkoe ni kangai, b'a au taboaa ae N na kabaea i aon te Uu N na kabaei moa uaai. Ao ngkanne ko kona n akawa ao akea b'a e a reke te b'ai ae te okaoka b'a tao teniman ao e a toa ngkanne kanan am Uu. Korokoreia n teniua te makoro, teniua n teaina ao teniua n teaina.

Kabaena ngkanne bon te kabaebae ae te kaanintou are te nano uaai. Ngke a tauraoi ao ko nang kaam'arakea ngkanne am Uu. Ao im'aain karuoana ao e na riai n tia ni bae atiibuna are e na inako iai man aki kakam'akuri n te aira.

Ngke e tia n tauraoi ao ko nang kam'arakea ao ko na uringa ni kaaitarako ma am Uu i aon te waa. Iai ngkanne ana tabo te Uu are e na kaea ngkanne ngkana ko nang kaam'arakea. E na kaea ngkanne te kiaromti are te katennai ni kiaromoti man te kiaro, ao anne ngkanne nnem n tekateka ao am Uu e na toro i matam. Ngke ko nang kabaea kanana ao uoua angan kaam'arakean te Uu b'a man angamingina ao angataina. N aron ataakin angamangin ke angatain te Uu e bon mena iroum are angataim ngkoe te tia kaam'arake. Tao ngkana ti katautaua b'a ngkana te waa e beibeiti nako aiaki ao te Uu e katan nako iaang ao ngkanne angamaingin te Uu are mai maeao.

Ngke ko nang kaam'arakea am Uu ao a taku ara koraki n ikawai b'a ko na aki tekateka ma ko na karauko n toro raoi i aon am Uu. Ngaia are ngke ko karina taboan am Uu are n angamaingim ao bubuan waem are te angamaing e na kaea matan te Uu (are buuana are e na rin nako maiiai. Uringnga b'a e rin baim ao bubuan waem, ngaia are are ko na toro, b'a e roko baim ao bubuan wae e roko naba i matan te Uu. Ao manga

kabaeana i aon te uu bon iai angana b'a are ko karina ngkekei kanana ao are ko nang warekaia. E bati aron te Uu b'a ko warekaia ni waerake ao ko a manga warekaia rikaaki (nako bukina). Ngaia are ko wareka tennai ni waerake ao tennai rikaaki ao te tabo anne are e na oti nako iai tabon am taboaa. Ngke e oti nako ao ko nang nikiria ngkanne ni kabaea iai ma are tabon te Uu ao ko a kabaebaea ngkanne n te kaaeai are ko warekia mai i nano (teaina, uaai, tenai ao te kaaeai nnen ngkanne te taboa arei ni bae. Ko na kabaea ngkanne tabona are i tinanikun te Uu. Ao kabaeana naba are te kaanintou i aon am bau (uoua baun te Uu b'a are iai te bau are mai moa ao iai are mai iaana).

Ngaia are ngkana ko kabaebae n te bau are te ka-uaai ni bau are e moa n oti nako iai am taboaaa ao e na aitaria ma te moan bau. Ngaia anne nnen am taboaa ni kabaeaki. Ko tia ni kabaea ao ngkana e ab'aab'aki am taboaa ko na manga bon baraaki naba n tenaa tabona aanne ni kanakoa. Uringnga b'a e tabu roroko kabonganaan te biti ngkana e rang n ab'ab'aki am taboaa.

Iai naba angan te kaam'arake teuana b'a iai are matana teuana are ko inaomata iai ni kabaea are e atongaki b'a te taboaa ni kamatuu ao ai te taboaa naba n taeua are ko kabaea ngkai ao ko a bon okiria naba n te ngaina anne ke n te tai ae e aki maan. Ao ngkana iai te rabono n taeua n te tabo anne ao ko katika am ao, ao te rabono e a bon roko naba n anaia. Ngkana akea ao bon akea. Ngkana ko taku b'a e kiriaria okim ao ko a manga rairia riki teuana ke uoua. E bon toki am rairai ao ngkana ko nang nako ao ko na uringa b'a are ko na manga okira am taboaa ni kaotia ao ni kabaea naba, b'a are ko nang katukua ngkanne b'a ko nang aki okiria ma ko a okiria n te bong are imwina. Aio ngkana bon ti ngkoe n uu.

Kaaitaraan te manibuaka

Ngkana iai ae e b'aka irarikim n Uu (are iai tabeman a kona ni kawairaea akawam) ao aron ataakin te m'aanibuaka ao ko kona n nooria i aon rab'atan am Uu b'a e kona n iai taabo tabeua aika a itiaki ao te Uu e na bon riai n onrake n te nimroona. Ngkanne e oti ikanne b'a iai te ika ae e a tia tenatena rab'atan te Uu, tao e iria ni moan atuia ke tao e iraanna riki. Man te tai anne ao ko a ataia ngkanne b'a iai te ika ae e roko b'a e na urua am Uu.

N okim nako eta ao ko ataia b'a iai ae e m'anibuakaiko, ngaia are ko nang kakaea ngkanne katokan te b'ai anne. B'aina are ko na kakaea im'aain te bong bon te onibua ae e marau. Kakaea ae e toara ae tii teniua n te amwii ae e kaitaraa taai. Ngke e reke am b'ai anne ao ko a oki rikaaki b'a ko na manga okiria n te kaarangaina. Ko korea amwina ni uotia rikaaki man te nii (ko aki kaba'aka i aon tano).

Ngke ko a manga man'anga nako naba n akawa ao ko na bon uoti b'aai akekei b'a uotam ma am Uu. Imwiin k'aamarakean am Uu ko anaa teuana ao ko bwenauaia n te tib'a ae aua (e na reke makorona ae aua). E tia ao ko anaa te moan makoro ao ko taeka moa am roo im'aain tenakoan am moan makoro b'a are ko na beibeiti inanon karenakoan am b'ai anne.

N te maon tib'a, e atangoaki b'a tib'an Bakoa are ko na moan karenakoa n anganna. Ngke ko moan karenakoa ao ko na atonga ke ni wetea aran Bakoa ni butiia ibukin am b'ai n akawa b'a e na tararuai. E tia ko a manga wetea kaaaitaraana are i eta are bon Tab'akea. E taekinaki b'a Tab'akea bon abana eeta ao Bakoa bon kaain taari. Ngke ko karenakoa am ka-uoua ni makoro nako eeta ao ko a manga butia naba Tab'akea n aron naba butian Bakoa. Aron weteana ko a bon tii kaangai naba:

**"TAB'AKEA AM BAI ANNE AO ARA BUBUTI NAKOIM B'A KO NA
BUOKA ARA B'AI N AKAWA NI KAAWAKINNA NI BUOKA BAKOA MAI
IROUIA KAAIN TE ORA"**

E tia ao ko a manga anaa are teuana ni karea maiaki. E atongaki naba n te karaki n ikawai b'a iai naba kaain maiaki are aongkoa aia ora te ora. E tia ao ko a manga kareia kaain meang ni buubuti naba ni buoka am b'ai n akawa. E tia ao nikiran am oonobua akekei ko a karuoi naba nako taari. Ngke a bane n tia ao ko oki rikaaki. N okim n te bong are imwiina ao ko na nooria b'a e nang akea te b'ai ae e na manga riki nakon am Uu. Ikai are e kona ni manga okira teuare te tia m'anibuaka. E kona ni maiu ana Uu ke e na mate ke a bati riki b'aai ake a kona n riki nakon ana Uu te tia m'anibuaka.

Ngkanne aron konan am Uu ngkana e roko i eta ao ko na taratarai kaain am auti b'a ngkana iai natim te aine ae e aoraki n te tai anne (te aoraki n aine) ao ko na tuangnga b'a e na aki ririinga te rabono ao e na riai naba n aki kanna n te bong naba anne. E toki aorakina ao e a tib'a kona ngkanne n ringnga ao ni kanna. Ngkana a karabaia ao e na bon iai te b'ai ae e na riki nakon am Uu b'a e konaa n aki kona.

Te rabakau aei bon rabakun tinara mairoun tinana ke tibuu te unaine ae Nei Teiamatu ao I kakoaua b'a bon akea kewena b'a I a bon tia n nooria ao ni karaia.

2.21B Te Uu (Katokiau Tabuariki - Rotima, Nonouti).

Aron te Uu ngkana ko nang karaia, ko kakaaea moa te ngea are waana mai i nano. Iai kain matana, kain bukina ao ai kain rarikina. Kaai akanne ake ko na koroi nakon ab'akin ke korean am Uu are ko tangiria.

M'aun Rabono: Ko bon koroi iaon atum n te kora; ab'akin atum are e reke iai anne ai ab'akin rarikina ao ko a manga uotia naba nakon are irarikina. Ko karaia ngkanne i aon am kai are ko a tia ni koroi. Kain matana ko anaia man te raurau ni wae nakon te bubua ni wae. Kain bukina ngkanne e na uareereke riki i aan anne. Ko kona ni kakeea tao uaai ni bai.

Ko a waakina ngkanne am m'akuri iaon te Uu b'a are e a tia ni bae rab'atana. Akea b'a e tia am b'ai anne ao ko nang iangoa ngkanne kab'akaana i taari.

Im'aain kab'akaana i taari ao ko na riai moa ni kauramata b'a are te kai ae e boou. Ko na kakaaea aiana ngkanne are e tei n okoro. Ko tuanga buum b'a e na rarangaa te b'ara ae e uarereke. Ngke e a tauraoi am b'ara arei ao ko uotia n nako n anaa am aia baan te mao. Ngke ko roko n am mao are ko na kaëa ao ko nā bon baairea te tabo are ko na tei iai b'a e na aki bono ikem. Ko anaa am b'ara ao nnea iai am aiai baan te mao ao ko a oki naba.

N te tairiki anne ao e nang boo ngkanne tain te kauramata. Ko na bon katauraui naba am'arake ibukiia am koraki. Karekea kanan am uu are e na mena i buuana. Kanan am uu ngkanne anne tao te tangana, ao ngkana akea te tangana ao ko a onea naba mwina n te tiribua ni burawa. Ikanne are e a tauraoi te am'arake im'aain kauraan matan te kai.

E tia te amarake ao anaa kanan te uu are inanon buuana ni kaawakinna b'a are e na aki roko iai te ataei ke te kimoa ni kanna. Ikai are e a tauraoi im'aain te kab'akaaki.

N te bong are imwina n te tai are ko nang kab'akaa iai am uu ao ko riai moa ni kakaaea am moan inako-taari b'a bon iai kaain taari. Ko na nako ni kakaaea am anoi te onobua are e katanrake ae e rooroo. Ko tam'akia ni uotia rikaaki n aki kab'akaa. E tia ao ko a nnea i tabon te waa are mai maeao, are e kaaitaraa taari. Imwiin anne ao ko na korea ngkanne am taboaa n te nii ae e uraura ae e katanrake. Ko korea ao ko kaaki inanon te waa ke inanon am kete. Ngke e tia ao ko a kab'aka te waa i taari b'a are e nang katokaaki te Uu. Ko aki bae moa ni katokaa am uu b'a ko na kakaaea moa te makoro iaon te bike b'a iai te moan makoro, te kauoua ao ai te kateniua. Aobikea moa am kai iaon te moan makoro. E tia ko a manga tabekia nakon te kauoua ao imwiina te kateniua. Ngke e bane n tia arona ikanne ao ko a tib'a katokaa iaon te waa.

Im'aain rokom n am tabo n uu ao ko riai moa ni karekei kanan am kai. E bon aki akaaka kanana te ika. Te ika are e reke ao ai bon kanana naba n aron tao te okaoka, te kuau, ke tao te ika ni-bong. Ngkanne ko na kaboraoi nakon te angatai ao te angamaing. Ngkana e tia anne ao ko katika am kai ni kaaki i matam ao ko a manga tenaa kanan am kai, ko taua ni baim are n te angatai ni kab'akaa ni katean te waa ao ko raweia ni baim are te angamaing. Uringa ni kabonoa ikem ngke ko kab'aka i taari. Ko na bon tooma naba tarin te amarake are ko kab'aka i taari. Ko tooma ao ko bururua matan te Uu iai teniua te tai.

Imwin anne ao ko nang kabaea kanana ao are a bon tia n tauraoi matan am kai are ko taku b'a ko na kabaea iai. Kabaebae moa man te angatai ao imwiina te angamaing. Ngke e tia anne ao ko nang ka'bakaa ngkanne i taari. Ko kab'akaa moa am kai i taari, e tia ao ko a manga anaa am oonibua. Ko anaia ao ko boouaia, ko tewe nako te m'anangina nakoiaang ao are te m'anangina n nako-aiaki. Imwiin anne ko nang tiba kona n amarake.

Ko kona ni bwenauaa kanan te uu are ko uouotia nako taari are te tiribua. Ko bwenauaia ni kanna teutana ao angiina ko tewenakoa i taari b'a kanaia kaaia aon te ora.

Ngkanne ko a tia noora am kai n te kamatu ao ngkana ko taku b'a ko na manga taeua, ko na manga karekea kanan am Uu ni kabaei. A taku tabeman b'a iai matan te taeua. Te b'ai ae e rang ni kanganga b'a karinan moa te rabono ao ai matana naba anne.

Ngaia are ngkana ko a manga iangoa te taeua ko a manga bon okira naba am tabo arei. Ngkana ko na nako ni kab'akaa am kai ko bon nako ni kab'aka i aon te ora are ko bon noora te atibu mai iaon te waa. Ngkana e aki reke te ora ao ko a katikua naba n taabo ake iai atiibu iai. I aon te ora e kona n reke ae aai nakon nimaai te rabono.

Aron kabaeen kanana: Ngkana e itera kanan am kai are te iterana, kabaei ni uoua te tai. Ni kabaeen ngkanne am taboaa, ko riai b'a ko na ewara am mata are bon am mata ae ko taku. Ngke e roko i aona ao ko a manga nakon matan te uu ao ko a kabaea n te kanintou. Ao ko a manga uotia-rake ni kabaea riki i aona imwiina. Ao ngkana e abaaki tabon am taboa ao ko a koroia naba ni kanakoa. Ao ai aron naba are iterana arei ma a na riai ni boraoi am taboa i matan te uu n te angatai ao te angamaing.

2.2 Te Wai-b'angab'anga

Ikiika te reiati ni kamantintia ao teenakoa nako nanon b'angab'anga ke rawarawa. Bon aikai aekan konam aika a na bon teke n am tai ni wai b'angab'anga: te kuau, te mon, ao te bureinawa. E kakaraoaki riki aei n te bong. Tararuaiko mairoun te rabono are te wiitae b'a e nang aroka boin am aanea are ko kare nako.

2.3A Te Werewere (Taburuea - Tabontebike, Abaiang)

Im'aain anaan te were ao ko na bon karekea moa matam n tebo, am namata te kora are ko kabaea bukina n te eewanin. Korea te eewanin ni bon kataua ab'akina are ko taku b'a e na kona ni beti ma konam ao man tuuka naba rekereken te itua. Bitina bon te biti teeria ke te biti are e kakabongaanki n te am'arake are raon te waiteke. A karauaki n taimaki ni kauaitera wiina. E a kabaeaki ngkanne bukina n te kunikai are e rabunna ao e a niiraki aon te kunikai aei n te kora n te aro are e na aki maranran.

Te tabo ni werewere (i Abaiang) bon aon te koro-amwii ao te ora teuana ae e marenauaaki b'a te rawa i marenana ao ai te ora naba ae e koro-amwii.

Ngkana ko a roko n am tabo anne ao ko a tebo naba. Uringnga b'a te were e bon tootoka i aon te atibu ke boota-n-ane ake a mate. Ma ngaia are ngke ko a roko n te were are ko kan kanakoa ao e bon aki kona n nako ni baim ma e tii nako n te biti are ko a kaman katauraioia.

Ngke ko a kaan ma te were ao taraa ngkanne matana b'a iai uoua b'angab'angana. Ko na noora ae kanga e kuri ni wai ao teuana ae e moronron n uarereke riki. E mena unin te were i aan te b'angab'anga anne are e kanim'a te were ma te atibu ao ai ngaia te tabo are ko na karina iai tabon am biti. Ao ngke ko karina tabon am biti, ko a korea rarikina are te iterana ni kabuta tabon am biti ni koreia. E m'akoro anne ao ko a manga kabuta naba are te iterana. Ngkanne e b'aka ni m'ariroriro i aon te rakai ao are ko a anaia naba. (Tara te tamnei 6).

Ko oreia are mataniwiina n te biti are kanga e nim ma rab'atana. Ko oreia naba ni kabutia ma kaikaina, oreia nako naba te kaikai b'a are ngkana e nako te kaikai anne ao e a bon tangaina nako naba.

M'aitin ae I kona ni karekea I kona ni kaona au buki ke au namata ae tao te m'anoku ni bai a'bakina i nanon teuana te aoa. Ma ngkana e marena te were ao tao I kona ni kabanea teuana tabun te aoa.

2.3B Te Werewere (Tatoa - Tabontebike, Abaiang)

B'ain te were ae e na riai n tauraoui im'aain ae ko nang kaea te tabo are iai te were iai bon te itua ke te namata, te mata n tebo ao te biti ni werewere. Te tabo ngkanne ae ko na kaea bon te ora are kanga a rawata iai atiibu (rakai) ao te were ngkanne e kona ni kuneaki ni wene i aon taabo akanne.

Ngke ko a roko n te tabo ane iai te were iai ao ko nang tauraoui n anaia. Ma iai aron anaana b'a are iai naba aron korean unna. N te tai are ko tebonna iai ao te were e tararake i m'aaim ao a na butim'aaiko b'angab'angana aika uoua ake ko na bon noori. Teuana te b'anga'anga ae bubura riki, anne are ko na aki ewaria n am kai-ni-were.

Ao ngkanne iai te b'angab'anga ae e uarereke riki are ngaia ae ko kona n ewaria ke ko na karina iai wiin am kai-ni-were b'a unna ngkanne are e mena n te tabo anne are e nim ma te atiibu. Ko a bon ewaria naba n te tai anne ao ko a karaaia am biti n taona iterana are te iterana ao ko a manga rairia nakon are te iterana n aron naba arei ao ko a taekia naba.

Ngke e a nako ngkekei ao ai manga iai te b'ai teuana ngkanne b'a are ai manga ariariana are ni kanakoana mai i nanon te nana ke te aubunga. Ai aron ngkanne ae ko na manga orea ariariana ake ni kauaitera.

M'aitin ae e kona n reke n ae bon tii korakoran tii temanna e kona ni karekea te m'aiti ae tenibwi ke abwii tabun te namata (10 te were n te namata) are nanona b'a tenibubua nakon abubua tabun te were.

Ngkanne ibukin kanakoan are e ri'ba are kanga e angabuaka are e raba unna are te b'angab'anga are e uarereke ao iai te kawai ke te anga are ko na kanakoa iai. Angiia aomata ngkana a noora aei are e angabuaka ewaran te b'angab'anga are e uarereke ao a kiitanna naba. Aron karaoana ko a manga karina am kai-ni-were n te b'angab'anga are e bubura arei, are nnen ituana. ngke e rin ao ko taona iterana are te iterana ao are te iterana. Are nanona b'a tii teboo ma ko korea te tamnei ae tenuous maninganingana ke te "triangle". Ao ngkanne are ko a butia man te rakai ao are e a nako naba. Ikanne are a m'akoro unna ngkana ko karaoa anne.

2.3C Te Boo Neitoro/Kima

Akawa aikai a bon aki kangaanga b'a bon tii teboo ma are n te werewere. Kaokoroia b'a e kabonganaaki te taaba (naaibi) ke te biti ae e ab'aabaki.

Tain te boo neitoro bon te iaraa. Bukin aei b'a e bati riki i mata-ni-kabi nakon are ko kona ni kunea i nanon te rawa. Ko rang ni kai noora te neitoro n te tati n ora b'a e tabukibuki i aon te ora.

Tuan te boo neitoro b'a ko na aki oraora ni karokoa ae ko oki n akawa. Ko kona n ikoaki ke e teke rangam n te reka ke ni baikarariki ngkana ko urua tuana. Ko riai naba ni matu raoi.

E bon tii kona nrekete kima n taabo aika a iabuti n oran te aba are i maeao. E bon tiki raoi te tati n ora b'a e mmanii iai taari. E riai te taratara raoi ngkana ko orea te kima b'a are a rang ni kakang taran aubungana. Kaboonganaa te taaba ae e kakang b'a e aonga ni kai makoro kaina. Ngkana e boo kaina ao e a aikoa kona ni manga makii.

Tabeman a korea moa kaina are e mena i aan katitiina are e uareereke riki. Ngkanne a tib'a kanakoa kanoana ni baiia. Ngkana a tangira te aubunga ao a bon tii tebonna naba ni kabaea n te roo ao ni katokaa i aon waaia.

2.4 Te Kiika

Te akawa aei e bon rang naba ni kakateke b'a ko aki bae n nakon te tabo ae e kaiabuti. Irarikina am b'ai n akawa bon baai aika a rang ni beebete karaoaia.

Tain te kiika ae e ataaki bon tain te ora are n te moa n ingaabong ke are n te b'aka n taai. Aongkoa e kai nooraki te kiika i matan b'angana n taai aikai ma ngkana e a tei taai ao ko nang bon kakaaea b'angana ike ko a karekea iai.

A m'aiti rabakau ni kiika ma bukin anaan te kiika ao e kakaawaki ae ko ataa raroan te kiika i nanon b'angana. Tabeman a a tii kaboonganaa teaina te kai ni kiika, ao tabeman uaai. Ngkana ko kabonganai uaai te kai ao ko karekea moa n are teaina ao ko kam'aranea n are teaina. E kakaawaki b'a e na bon reke raoi te kiika mai aana ke mai atuuna. Naake a bai-tii a bon tii kabongana teaina te kai ba a orea naba te kiika man b'angana ni kaoti-nakoa.

Kinaakin b'angan te kiika bon te tabo ae iai iai atiibu aika a mainaina ao tabeua a kariki uaatao i matan te b'anga. Ko kona ni kakoauaa raoi ngkana ko kaania tabon baim ma matan te b'anga ao ane ko na namakina te b'ai ae e katiitii. N tabetai ngkana e aki katitii ma ko kataia ni kanakoi atiibun matan te b'anga ao a nimtaki. Ko a ataia ngkanne b'a e kakanoa te b'anga anne. N tabetai e bon mena te kiika i nanon te b'angab'anga ke i aan te atirababa.

Ngkana e b'angaraa te kiika ao e na bon kangaanga rekena ma bon tii naake a rabakau aika a kona ni kanakoa. Ko bon kona naba n ekea te b'anga n te koroob'aa ma aio e bon rang n urub'ai ao e aki kaungaaki te aeka n urub'ai aei nakon te b'anga ni kiika.
(Tara Tamnei 7)

2.5 Te Kawene (Bauro Toonana - Bubutei, Maiana)

Te akawa aei e kuri tii teboo ma te Kaarii. Kaokoroia b'a e kona ni karoaki aei n te tairiki. E bon riai n tiku am ao ma abeam i taari ni karokoa ae e teke konam ao ko nang tib'a kona ni katika am ao. N te kaarii ko aki kona ni kabooa te abea ma aon tano. Ngkana e teke konam ao ko a katika naba am ao.

2.6 Te Kabuti Rereba (Anterea Kareitintaake - Antaai, Marakei)

B'aina

N te akawa ae te kabuti rereba ao b'aina aika a kainnanoaki bon te 70 - 100 te bauna (lb) te ao; te abea te ntarem'a; te matau ae tao 3 te inti ab'akina; te taboaa.

Ni karekean abeam are te ntarem'a ao ko na bon karekea are ko bon taku b'a m'aitin abeam ai bon m'aitin naba konam. Ma ko bon kona naba

ni kaboonganaa abeam ae tii temanna ike ko kona ni karekei konam uoman ke teniman.

Orean te abea

Aron orean te abea ko bon orean wiin te ntarem'a nako kabekarana. E na mena te matau i nanon te ika. ngke e tia ao ko kabaea n te taboaa (mai aon oona ke matanriana) n te aro are e na bon matoa raoi ma n aki kai b'aka. Ni kabaeana ngkanne ao ko a kabaea n niniiria mai atuuna (Noora te tamnei B). Ngkanne e a tauraoi abeam nakon te kabutaki.

Kabutana

Aron kabutana ngkanne ko bon kabutia naba kanga n aron kibakiban te ntarem'a. Ngkana ko kabuti i tanrake ao nnem ae ko na mena iai bon aon te maran. Inaron kabutan am ao anne ao ko na bon kabutia n aron are e taekinaki ieta ma ngkana e rang n naonao ao ko a kabutia nab ni katam'aa i m'anokan te nao ma buroburona ni kam'aningaa iai te rereba. Anne are ko bon kona ni karaolia i tanrake.

Taina

Tain ngkanne te akawa ibukin te kabuti rereba e bon angaraoi riki te tanima'niku. Irarikin anne ao te tai naba ae e rang n angaraoi bon te iaraa ko te tai are e nang moanna ni keekeerake te iabuti b'a ae e taekinaki b'a te ika e bon iriira naba te iarake.

2.7 Te Waibo (Kaibaariki - Tarawa [I. Abera - TTC 1974])

E taekinaki b'a te akawa aei e moa ni kuneaki iroun ainen te kaawa ae Barebatu i Tabiteuea Meang. Aran te aine aei bon Nei M'ako. E reke ana iango man tarataraan te kewe are a aki toki n waibo i meaona i aon riburibun ana tabo. E kataia ni katotoonga te kewe ni kabonganai kain waibo aika a bati aekaia ao i tokina e a reke matan te ibo ma kaina aika a raraoi ibukin te akawa aei.

B'aina

Wakaa ni kaina aika tao buburan te tabonibai ke i aana riki; ke nangobaan te uto ae e karauaki n teeaki (tao 1/2 - 1 te cm) buburaia ao 30 te cm ab'akiia; tekorana te kurub'aene; te koro te ngea ke te uri ae tao te m'anoku ni bai ab'akina; te biti ae e uareereke ibukin taimakin am kai ni waibo. (Noora tamnei 9)

Matan te Ibo

Matan te ibo ae e kai nooraki riki bon are iai nikatitiina ae e uareereke ao iai te manono i rarikina. N tabetai e aki manono b'a e a manga tabuki. Nnen te ibo ae e reereke riki iai bon te tabo ae e riburibu ke ae e bikebike.

Waeana ke katuruana

Bon tiaki te b'ai ae e beebete katuruan te ibo b'a e tangira te taneiai. Ewara te m'anono ke rarikin te tabuki ni kaaitaraa te nikatiitii, ko aki ewara te nikatiitii. Kataia namakinna b'a e na rin tabon am kai ni waibo n te b'angb'anga ao ngkana e aki ao kaeieia am kai ni kakaaea te b'angab'anga. Ngkana ko namakinna ba e rin tabon am kai ao ko a kawaekoako naba ni katurua rikaaki ao ane ko na namakinna b'a kanga e tiburing am kai i aan baim. Ko ataia ngkanne ba e a turu te ibo.

Unika am koro i rarikin am kai ao kamaraua am tabo ni keniken. Katibaa am koro rirarikin te kai b'a mwiina e na teke am kai ao e a maoto naba. Keniken ni mwiin te koro ao ngkana ko namakina rab'atan te ibo n nim n te kai ao ko a raweia naba ni waeboam ao moan tabon baim ni koonna ma te kai ao ko a kaairii naba ni buuti. Kanakoa te ibo man te kai ni wai ibo ao tenaa atuna ma n torongnga rikaaki ni kanakoa butaena. Tabeman a kaoka te ibo nako tinanikuna. Nneia n am kurub'aene.

M'aitin ae e kona n reke n teuana te aoa tao nakon 30 - 50 ma e bon nakon baitiin te aomata ao matairikina ni kinaa matan te ibo. E rang ni b'ainaki te akawa aei i Tabiteuea ao Nonouti.

2.8 Te Kae (Nei Karewe [I. Abera - TTC 1974])

Aio te akawa teuana ae e bon rang ni beebete man aki kabane b'ai n akawa. Akawaia ikawai ao ataei-ni-maane. A bon m'aiti aekan ikana b'a ai bon iika naba ake a reke n te neinei ke n te tabo are e kae te aba iai.

B'aina

Te kai-ni-wai; te kai-ni-kareke; te itua te taboaa ke te kora ae iai namatana.

Taiana

Taina ae e anga raoi riki bon te tati n ora are a bon tangenge naba iai atiibu.

Arona ni karaoaki

Ngkana ko a kaan ma te neinei ao ko aki kabukibukii rangam b'a a rawa naba ni maaku ma n itongi-nako iika ao e na kangaanga manga kaekaeia ma kakaaeia. Ewari n te kai-ni-wai ngkana ko taku b'a e anga raoi riki. Kabonganaa te kai-ni-kareke ni kanakoi ake a b'anga ibuakon atiibu. Ituui n am itua. E bon kona naba n reke ni bati ngkana ko kauiaaki ma baen te tewe ke te ika riki teuana.

2.9 Te Au-Nuonuo (Teaubaa - Tarawa [I. Abera - TTC 1974])

E kakaraoaki te akawa aei i nanon te nama. Te tabo are e kaakawaraki riki bon te tabo ae e kau atiibu i matanikabi.

B'aina

Te mata n tebo; te itua; te bitu; te itera ni baeki ke te b'ai ae mmaten ibukin nangoan te bai.

Taina

Te tai ae e kareke riki iai te nuonuo bon tebongina imwiin te tanimainiku. E atongaki b'a aio ana tai ni matu. E kakaai nanganangan atiibu ke rakai ni karaba ke ni matu iai. E atongaki naba b'a e mamatuu ni katan nako. E kakaawaki uringan mwiin te b'anga b'a e bae ni kakanoa n te tanimainiku.

Arona

Ngkana e reke am b'anga ae iai kanoana ao ko karaua moa n riinga kanoana b'a e katan nakea. Kabonganaa nangoanibaim b'a e kateketeke bukin te ika aei. Ngkana e reke bukina iroum ao taua ni baim teaina. Kataia ni katibanakoa korona are n ingietana ni baim are teaina. Ngkana e kangaanga ao butua te ika ni waerake b'a e aonga ni makii ke ni wene korona arei. Ngkana e a oti nako ao taua kamatoa ao ewaria n tiringnga ke oreia n te taku ngkana iai ae ko uouotia. Itua n am itua ke nneia n am baeki.

E rang n ika reke riki te bong ma b'aina ngkanne ai tootin taari. E tiki raoi ae iai raom b'a e aki kamaroa iai te akawa.

2.10 Te Taotao (Tekibaua - Tarawa [I. Abera - TTC 1974])

Te akawa ae te taotao a bon kona n reke konana aika te bakoa, te urua ao te baiku. E bon nakon abeam are ko oreia. Nnem n taotao bon nanon te rawa, n tanrake ke tanrio n tain te boo ni makua ke i matanikabi.

B'aina

B'aina bon tii te ao ae tao te uabubua te rawaawata (200 lb) ke 100 kg ao te matau are e ab'aab'aki. Ab'akin aona e moa man 50 te miita nakon 200 te miita. Abeam bon te aua ngkana iai ke te tewe, te baneawa, te kiika, te amori, te rabonomaii ao aeka n iika riki ake tabeua.

Arona

Uaeana am ao b'a e rawa n teke te bakoa ao e a tenaia naba. Karina am uaea ni buuan te ika ao totokoia rinanon birotana ao kaotinakoa mai rarikin bukina n te tabo are ko a tia ni koreia. Rawea bukin te uaea ane e oti nako ao kabaea ma am ao n te aro ae e matoatoa. Niira te tabo are e oti nako iai te uaea are e kaan ma bukin te ika n te taboaa ke te uaea ae e irariki ke te tuain (Noora te tamnei 10). Kabae

mwiin am ao ma teuana te rakai ngkana ko taotao i matanikabi ke i aon te maran ke ni boton te nii ngkana ko taotao n te rawa ke n tain te boo ni makua.

Ngkana ko taotao n tain te boo ni makua ao e tiki raoi ae ko katea te kai teaina n te aro are ko kona n ataa iai teken konam ngkana e b'aka. Ngkana ko taotao i aon te maran ke i matanikabi ao tii am tai n tuaa konan am ngea bon te ora. Bon te oi n akawa naba te akawa aei b'a e aki kabane b'ai n akawa. Ngkana e reke konam ao ko a bon tira naba iai.

3. TE AKAWA I MARAWA

3.1 Te Ai-Onauti

Taina

Eberi ni karokoa Tebetemb'a ke n tain te Au-maiaki.

B'aina

Te ao ae te 15 te rawaawata (1b) ao tao nimabwi te miita ab'akina; te matau ae te $\frac{3}{4}$ ke $1\frac{1}{2}$ te inti ab'akiina; te abea te kauki ke te iriko n ika; te binobino ke te kaibetia.

Karaoana

Ngkana ko abeana te kauki ao otea rangana teaina ao oreia b'angab'angan rangana n tabon te matau ma ni kaotinakoa tao te kaa-m'akoro n inti man te tabo are ko karina iai wiin am matau. Ngkana ko abeana te iriko n iika ao koreia kairarikia tao teuanate inti ab'akina ao tao irarikin te ukire; ko kona naba ni koreia ni kataimanna. Kuota kunin abeam te ika b'a e aonga ni kai uruaki ngkana e oreia te onauti.

Bwenaria waam ke ko ieie. Kabaea am ao i waem ao kakamaeua n te aro are e na kai nooraki. Bibita abeam ngkana e aki kanaki are ko moa ni kabaea. Ngkana ko kan ka-uai ke ni ka-tennai am ao ko kona ngkanne ni kaboonganai binobino.

Karekei kaai aika a uarereke aika a kona n rinnako i nanon te binobino. Kabae am ao nakon te kai aei, karin nakoa ao nongona te binobino tao n te ito ke te ewanin. M'aitin am binobino ai bon m'aitin naba am ao. Ab'akin am ao man te binobino teuana tao tenuua te ngaa. Kabaei am binobino ma am ao n te aro are ko kona n tautau mai aon waam.

N taabo tabeua n te Betebeke ao e kabonganaaki marain te moimoto b'a te abea. N aaba aika i meangira n aekan Palau ao e kabonganaaki te utuao ibukin te ai onauti. E kabaeaki te ao nakon te utuao n te aro are e raraii te abea n iriira te utuao. Ngkana e teke te onauti ao e a katikaki naba te utuao ni kaaniaki ma te waa. E aki bae ni bwennarinaaki ke ni kaieaki te waa b'a ko bon tii tekateka i aona ao ko a kakibaa naba am utuao.

Karinanin Te Onauti

Te baiura - e uraura baina ao akea tantanna iaona.
Te baim'aere - e itiaki baina man tantan.
Te keeti - e uarereke nakon te baiura ao te baim'aere.
Te mooro - te kabanea n uareereke nakon akana teniua i eta.
Te unabia - te onauti are e bia.

Te warinonauti-e aobuaka ma ni m'akerekere inana; e aki
bati n reereke b'a aongkoa e meemena i marawa.
Bunin te onauti-e uareereke nakoia onauti nako.

Te onauti ngkai ai bon teuana i buakon taiani iika ake a bon kareke
m'ane maiai taan akawa. E bon kaotaki naba b'a ai ngaia
teuana mai buakon taian abea ake a bon rang ni kanaki irouia karinanin
iika aika a m'aiti. Irouia I-Kiribati ao a bon taekinna b'a te onauti
ai bon moan te kanaki ke tii ngaia kanaia ika.

N akawaakin te onauti ao e a bon kamanenaki te ao-ni-katiki ma te
riena. N aba tabeua i aon Kiribati e bon tuukaki te katiki onauti
n te waa ae iai mootona.

I Makin ao taan ai onauti a bon kamanena te riena mani kaairia naba
ma te tabunea i rarikina. Bon iai b'aai aika ko riai ni karaoi ni
moa man am tai ni karaoa te b'aene ni kibee ni karokoa naba ae ko
a kabonganaa te moan tai. N te akawa aei ao e a bon kakaawaki taian
moan kona b'a bon ngaia are a na manga kakookonaa te waa n am tai
n akawa.

Tabuneaan te Riena n taetae ae e boou (Kabunateiti - Makin)

Im'ain bungin taai ao anaa am riena ao teniua nana ni ben ake a na
riai n reke mai iaon te bike. Uoti am b'ai akanne nako rarikin taari
mani m'ananga ni karokoa ae ko a roko i taari. M'ananga nako taari
n toua nako ni karokoa ae e a roko te ran iaan bubuan waem. Anaa am
moan nana ao ko a bubuia ma nanon am riena ao ko a anenea kunana aei:

**"NEI AROMATI MA NEI AROMATA OO;
NAKOMAI MA NAKOMAI B'A KAM NA AKI RIMWIIN AU RIENA AIEI;
B'A NAAKE A NAKO N TE MARAWA I M'AIU ANNE;
B'A KAM NA AKI TIRINGA ONAUTINA MA KAMATEA ONAUTINA;
TIRINGA ONAUTINA MA KAMATEA ONAUTINA;
TIRINGA ONAUTINA MA KAMATEA ONAUTINA;
TIRINGA ONAUTINA MA KAMATEA ONAUTINA"**

Karaoa aei teniua te tai ao rawea ikem i marenan tain aneneana akana
teniua. Ko bon riai naba ni kaaibibita am nana i marenan taai n anene
akana teniua.

Bongin karaoan te tabunea aei bon tenibong ma ko a bon konaa riki
ni manga karaoia ngkana e kee m'aitin konam te onauti.

Karokoan te Onauti n te waa (Taunteang Nabuti- Makin)

Aio are e bon kaakaroia teuare e anganiira te rongorongo aei.

Ngkana e reke moan konam te onauti ao kanakoa uoua inana mai iaon
atuna ma baim te angatai. Anai inan am onauti akanne ao bubua iai
b'ab'aam ao atong taeka aikai:

**"ONAUTI TII ONAUTI TAA;
ONAUTI KUABABA KUABABA;
KUABABA NABA I AAN AU RIENA IKAI AO KUABABA"**

Karaoa aei teniua te tai ma ko na riai naba n rawea ikem imarenan tain aneneana akana teniua. Bon moan te kakaawaki b'a ko na riai naba ni kaokoroi moan konam b'a a bon riai ni bane ni kanaki irouia aomata aika a matakii. Ngkana akea ae e matakii n am kaawa ao anganiia unaine ke unim'aane ake a bon bubuaka aia taratara.

Buaakakan ke riin konam onauti akanne a bon riai n tararuaaki man taunaki raoi b'a a aonga n aki reke iroun te kimoa ma te katam'a.

Kaokan moan konam te Onauti are e birinako

Aio aron kaokan moan konam te onauti are e kiba nako man am riena. Kabeta waam man aki bweennarinaia. Kabaraka am riena i aon taari ao tai kakamm'akuria ao atong taeka aikai:

**"ONAUTI TII ONAUTI TAA;
ONAUTI KUABABA KUABABA;
KUABABA NABA I AAN AU RIENA IKAI AO KUABABA"**

Karokoan riki tenaa n Onauti n te waa

Inanon te tai n akawa ao e bon kona ni keerikaaki m'aitin te naa n onauti i rarikin waam. Ko bon kona ni kaokii onauti nako rarikin waam ma moan konam are e reke. Ko kona naba ni kamaana am riena ni kaoki tenaa n onauti nako rarikin waam. Karaaurau orea te kautae ao atong taeka aikai:

**"TOOKI E (orea nioan konam te onauti ma te kautae)
TOOKI O (" " " " " " " ")
TOOKITOOKI (" " " " " " " ")
KONAN AU RIENA N TATAE AIO;
B'A NEI TITUABINE;
TEB'AANA, UAB'AA, TENIB'AA;
II A UAB'AA"**

Konaakiia raom n akawa

Ngkana ko akawa ao ko kan konaia raom ao taekin taeka aikai:

**"AEMAI AEMAI ONAUTIN M'AIN WAAU AEI;
AEMAI AEMAI ONAUTIN BUKIN WAAU AEI;
AEMAI AEMAI ONAUTIN MAINIKUN WAAU AEI;
AEMAI AEMAI ONAUTIN MAEAON WAAU AEI;
AEMAI AEMAI AEMAI"**

Iango tabeua ibukin karinanin te Onauti

E bon waaki ngkai te kakaae i aon kan ataan ana tai ni kaabung te onauti. Inanon tarataraan ma kan ataakin raoi rinanin te onauti ao e oti b'a te mooro, te keeti ao te unabia kanga tiaki rinanin te onauti ma ataeina te moa n tai are e a moana iai ana kaabung. Aeka n onauti ake a tia n nonooraki bon iai aika a tii mainaina baiia ni kiba, iai ake a tii ura baiia ao iai ake a ura-mai ni kiriwantanta (uarereke ke a buubura) ao iai naba ake tii tabeua 2-5 tantanin baiia. E bon tuai reke raoi te kukune bon iraua raoi aekan te onauti ikai. N aron are e taekinaki mai m'aaina ba iai te warinonauti are e kangaanga rekena b'a e meemena i marawa. Tao ti kona ni katautaua b'a tao tii uaekaki te onauti ikai b'a onautin marawa ao onautin rarikin te aba. E na bon maan teutana te kakaae i aon aei ao te kaantaninga b'a e na bon waekoa n reke te oota i aon te itera aei.

3.2. Waanakin te Ingimea

Taina ni karaoaki bon te aoa uoua n te kaarangaina. Anaa te binobino ao ko a karaurau n teboka iai atuum. Eriai ni bane kanoan te binobino n ran anne imwiin ae e koro teniua te tai anenean taeka ke kunam ae kangai:

"B'A I TIRI TEBOKAI B'A I TARA TEBOKAI;
 B'A E B'AA OO;
 B'A A NA TII KAAKANAI IIKA RAA EE;
 B'A A NA TII KAAKANAI KAMAA EE;
 B'A A NA TII KAAKANAI IIKA RAA EE;
 B'A A NA TII KAAKANAI BAEWE EE;
 B'A A NA TII KAAKANAI IIKA RAA EE;
 B'A A NA TII KAAKANAI INGIMEA EE;
 TE KANAKI TE KANAKI N RAAU?;
 TE KANAKI TE KANAKI NI BAIU;
 TE KANAKI TE KANAKI N RAAU?
 TE KANAKI TE KANAKI NI WAEU;
 TE KANAKI TE KANAKI N RAAU??"

3.3. Te Kabae Baara ke te Kabaara (Bunataake - Buota, Marakei)

A bon rang n rawata aron karaoan ke orean te abea n te akawa ae te kabaara. Are e na taekinaki ikai bon aron orean te abea n aekakia nako.

Te moa-n-oro: Karekea abeam te onauti ao koreia inanon aua te makoro, ma e imanaki moa im'aain ae e korokoreaki. Korei batuarona ao aom'aanena ni kanakoi (Noora te tammnei 11 a & b). E tia anne ao ko a kanakoa te moan m'akoro n oroia mai tabona ni kaotinakoa nako tabona are teuana. (Noora tamnnei d).

Te ka-uam'akoro: E bane anne ao ngkanne ngkana ko na orea are te ka-uoua ni makoro ao ko na oroia ni kaaibibita aron orean are te moan oro (Noora tamnei...).

Te ka-tenim'akoro: Oreia n aekan te moan oro (Noora tamnei c)
Ngke a bane n tia orean te moan te ka-uoua ao te ka-teniua ni m'akoro ao ko na oreia n aekan orean te ka-uoua n oro ma e na aki otinako te matau ma e na buti rinanon te iriko iaan te kun. Uringnga n aki kaota tabon te matau.

Te aeka n oro teuana ko orea abeam n teniua te makoro (Noora tamnei e). E tia anne ao ko a korea naba te moan makoro n oroia ni kangai: karina tabon te matau man A nakon B ni kaotinakoa rab'atan te matau. E tia anne ao manga orea are te ka-uoua mai nuukana ni kaotinakoa naba n C. Ngkana e tia ao ko a orea te ka-teniua n abea man D nakon E n aki kaotinakoa tabon te matau.

Te kabanea n oro abea ibukin te kabaara bon te niniiri. Korea iteran te onauti b'a abeam. Ko tia ni koreia ao ko a katannakoa te iriko n iika anne ni kabooa te matau ma te kun, niira te matau n te abea (Noora tamnei f). Ngkana e nang bane rab'atan am matau ao ko a bwenauaa naba tabon abeam anne mai nukana. Orea aan tokin am korokoro n tabon te matau n te aro are e na tinetine tabon abeam n aron ae e kaotaki n te tamnei g.

3.4A Te Kabakoa/Nako marawa (Bangao Teub'a - Buariki, Onotoa)

Te rabakau n te Kora i aon te waa ao te Ariari a bon koaua b'a a bon tia n rinanoaki ma ni kakoauaaki.

Te Kora iaon te Waa

Kabaea am kai-n-ika are e mena i aon am katennai ni kiaromoti mai m'aain am kiaro ao mai bukina. Te kai aio e na bon riai n iai i aon te waa ao bon ngaia nnena ni koaua. E na kaangai ngkanne arona b'a tokin te kai ni matanria mai rama ao teaina riki te kai i mainikuna ma anne e atongaki b'a te kai-ni-baba are aongkoa mai mainikuna. Ao i mainikun ngkanne te kai-ni-baba ao ai bon te kai ae e atongaki b'a te kai-n-iika. Ngaia are te kai-n-iika anne e atongaki b'a e na kabaeaki iai te kora anne. Ao kabaeana tii iaon te katennai ni kiaromoti n aron are e kaotaki i eta, are mai moa ao mai buki. Tii kabaea te kai aei ke te kai anne ma te kai-n-ika aio are e mena i aon te kiaromoti are i aon am kai-n-ika.

E kaangai ngkanne aron m'aitin kabaeana: aai (4) te kabae are te itoi, aai kabae an ub'ana te kabae ao aua am tabuki imwiin am kabae. Ao ai arona naba anne ni kaaitaraana are n am kiaromoti mai tabon waam are teuana. Ikanne are ko na riai ni kaboraoi taian kabae n ai aron ake a oti ake aai te kabae ao aai ub'ana ao aua naba te tabuki.

Uringa te kai-n-ika aei b'a bon te kai ae e bae rab'atana i aon te waa mai buki nako mooa. Taian kabae (ma tii are e mena i aon te katennai ni kiaromoti mai buki ao ai mai moa), aika a kakaokoro ngkanne kabaeai ma rabatan kabae ake i aon rab'atan te waa ni kabane n aron ane e kaotaki i eta.

Te Ariari

Ngkana ko na ariaria waam ao katauraoui moa teniua am ewanin aika niin ni buniia. Ngkana a reke ao karekei naba manen ni kaue aika onokora (6) ke ruakora (9). Tib'ai nakon tiib'a aika teniua. Kanaa am ai n aron are te kabubuui. Ngkanne anai am aia ake teniua, teuana i tabon waam ao teuana i nukana ao teuana n tabona are teuana. Ai aron teniua ngkanne am ai n ariari. Anai am mane ni kaue ake ko a tia ni katauraoui ao tib'ai nakon tiib'a akana teniua. Anaa am tib'a are teuana nakon am moan ai. Anai naba tiib'a akana uoua nakon am ka-uoua ao ka-teniua n ai. Kabueki kaue akekei ni karokoa ae a bon mannang i nanon aiia akekei.

Nnen am ai akana uoua a na bon katoai tabon waam akana uatabo n toka i aon kiaromoti ake a bae iai am kora n akawa. Are i nuuka e mena i aon te kiaro n nuuka. Ao anne ngkanne nnen am ai n ariari i aon waam. Am ai akanne a na bane ni bubu mai nanon waam ma ngaia are e atongaki te ariari aei b'a ariarin kanoan te waa.

Te kauoua ngkanne n ariari ti teboo aroia naba ma ane e oti i eta ma bon iai nnen am ai. Am ai ake a moan taekinaki a bane ni mena i nanon te waa ma nnen aikai a bane ni mena i tinaniku ni kaaitarai kiaromoti ao kiaro-n-nuuka, n uakaan ma kabin te waa. E atongaki te ariari aei b'a ariarin kanoan te waa ao kaai ake a toka i tinaniku ao i aon waam.

Ngkana ko b'aina te kora aei ma ariari aikai ao te tua iai b'a ko na bon kakoroa tenibong am bong n akawa. Ni koron am bong akanne ao ngkanne ko a bon inaomata n aki akawa n am bong akana imwiina. Ma ngkana e aki toki nanom n akawa imwiin am bong akana tenibong ao ko kona ni manga moana am ai n ariari n aron naba are e a tia n taekinaki i eta. Ma ngkana tao e a rang ni kangaanga karaoana ao ani kabubua naba am ai are mai nuuka ni nnena are ko tangiria b'a i nanon te waa ke i tinanikuna, n ai aron nneia are e a tia n taekinaki mai m'aaina. Ao ai ngaia akanne arom n am tai n akawa ma tii te kora ae e aki kona n oneaki tii ngkana ko taku b'a e a bon toki konan waam ke ko a bon aki kona. Ngkana e reke anne ao ko a manga kona ni kabooui am kora akekei.

Ngkana ko a mauanti ke n ataaki irouia aomata b'a tao a ataiko ae ko aki toki ni kaakaraoa waam, ao ngkanne ko na uringnga ni katoka akawam b'a ko a mauanti ma n ataaki i eta ao ai tii teboo naba i taari. Ngaia are ko na riai ni kawenea nako tao uoua ke teniua ke e nako riki te namakaina n aki akawa. Kaitiaka waam, korea am kora n onea mwiina n te kabae n aki akaaka. Ngkana tao ko a manga iangoa akawam ao iango raoi b'a ko na manga aki ataaki i nanon akawam.

Tii teboo ngkana ko aki tabeki b'ain waam akekei ni karokoa are ko a bon taku b'a ko a rang ni kainano ni kan akawa. Man akean konam ao ngkanne ko a kona ni manga tabeki am waaki akekei. Uringnga b'a ko na manga aki ataaki irouia aomata. Ngaia are ko na bon karabako naba man aia kanamakin aomata ibukin akawam b'a e aonga n tei maan am tai n akawa.

N aron te rabakau aei ao I a tia n ataia ao ma ni kakoaua nanon te Kora ao te Ariari. I a bon tia n noria inanon akawau ao I kona ni karekeā maiāi te ika ni katiki n aron te b'aara, te ingimea, te raku, ika ni kabane i taari ao ai raon naba teuare uean taari are te bakoa. Ma irarikin anne e riai n aki reereke ni moan am tai n akawa ngkana ko karaoi am b'ai akekei te ika ae e atongaki b'a te ikakee, ake kanga iika aika katokin te ab'ab'aki n aron te raku ao te araoboto. Ngkana a reke konam akanne ao oki naba n te tai ae e waekoa. Uringa konam ane e reke b'a ko na aki kanna n tii rabatam ke n tii i nanon am utu ma ko na riai ni kaonoia aomata ake a nakonako irarikim b'a ana katoonga. E atongaki aei b'a kamauram. Irarikina ngkana iai iika n aki akaaka ko inaomata iai.

3.4B Te Kabakoa/Nako marawa (Tooma Teaito - Buariki, Onotoa)

Katauraoi b'aina n aron mane ni kaue. Karau i ni booti ao nnei i nanon baeneia ao raoia teuana te ninibooua (te ewanin). Katauraoi am matau, am ao am ngea ao ko a katokai i aon waam. M'aitin te kaue bon tenikora. E tia ao ko nnei inanon waam.

Ngke ko biri rio ao ko anaa tekorana te kaue ao te booua. Katokai moa am b'ai n akawa i aon te waa ao te booua ngkanne ko kaaki i aon te betaaru. Kabuoka tekorana te kaue. E tia anne ao ko a manga anaa te ka-uakora ao imwiina are te ka-tenikora. Ngke a bane n tia ni bue ao mannangia ngkanne ko a kabaroa ianon te waa. E tia anne ao ko anai am b'ai n akawa ni karuoi nako aon te betaaru. Inanon am tai anne ao tao are ko a roko naba i marawa.

Abeam ngkanne e na bon kaman tia n reke inanon am tai ni katiki n aron te ingimea, ko a karaoa naba maiāi abeam. Ma im'aain are tao ko nang nnanna ao ko na tarataraa moa aontari ibukin te aira, b'a ngkana e nako mai maiaki kaea mai maiaki ao ko a beti naba i aon te aira anne.

Te moan b'ai are ko na karaoia im'aain tokam i aon te aira anne ko na bon orea moa abeam. Ngkana te b'aara abeam ao ko na bon korea bukitouna tao ab'akin te m'anoku ni bai. Ewaria n te matau ao kabaēa n te taboaa. Aeia uoua te tai kanga te kabaēbae. Ngkana te onauti abeam kab'aninna n ewara moana n te matau. Ngke e a tia anne ao tokara naba te aira anne ni beti iai.

Inanon am tai ni beti ma tao ko a kaan n roko n te ora ao ane e na bon teke konam te bakoa. N tekem konam te bakoa ao ko a katikia naba ma ni kabonganaa am kai ni kangaawa ao imwiina ko a orea atuna. N

tokana n te waa ao ko a manga karaua ni kabaea b'a mwiina e kakamm'akuri i aon te waa.

3.4C Te Kabakoa/Nako marawa (Eetau Teekobe - Tabuarorae, Onotoa)

E riai ni kauaki ni karaoaki te waa ibukin te nako marawa. Aron b'ain te waa ngkanne aei bon te tiraa are te baani are e maoto. Anaa maoton te baanni are e matoatoa ao uotia nakon waam. Ko na karaoa ngkanne man tabona are tabona nako aiaki are ko na biri nako aiaki iai ni kabeti. Ko na kabuta ngkanne te noko anne man toman te kabi. Kamenaa ngkanne te noko n te kabi anne ao anaa naba taekana ae kangai:

**"E NGAIA MATA RIKI MATA NAKO MATAU B'AARA;
MATAU INGIMEA MATAU BAKOAEUA;
ANI KAAKI TE RARAI MA TE NOKUNOKU;
NGKOE ANNE BAKOAEUA NUUKA MA NEI TITUABINE;
I AON WAAMI TE BUKI TAAKE TIRI NOKO TARA NOKO;
EE TAI NOKUNOKU"**

E tia anne ao ko a manga anaia ni kabutirakea am noko arei n anaa naba taekana ane i eta. Anne ngkanne e boo n te nuuka. Kabaeana ngkanne ane e nang roko i aon baon te waa are ko a manga anaa naba taekana ane i eta ni kabutia i aon te tabo anne. Ngkana e tia tabona ao ko a manga kibara te nuuka. Ao ko a manga anaa naba taekana anne mai i aon te rai are n te buto. Ngkana e tia anne ko a manga kabutia rake nakon te nuuka ao n anaa naba taekana are e kaotaki i eta. Ngkanne e boo te nuuka. Imwiina ko a manga anaia naba ngkanne b'a ko nang karua i nanon te waa. Ikanne are e tia te nuuka. Ko a manga kibara tabona are bukina. Te tabo anne are kanga am tabo n tekateka ao ko a manga kamena naba te noko anne i aon te kabi i aon te toma ni manga kabutia rake naba n anaa taekana ni karokoa e boo te nuuka. E tia ao ko a manga anaia naba b'a mani bukina ao anaa naba taekana anne.

Ngke e a bane ao te noko ngkanne anne ko anaia ao ko kateia iaan te kai-n-ika are ko na tekateka iai. Ko tia n ewara te noko anne i aan te aiai ao ko a oteia naba. Te tabo anne ngkanne bon am tabo n tekateka. M'akoron te noko arei ko karea nanon te waa. Ane e na bon b'aka i taari ngkana e reke nako n te kaikiiki.

Ngkana e a bane raoi ao kai ko nang mananga nako n akawa. Biiri nako aiaki n noora te b'ai ae te on b'a ane e na kaoti i tabon waam. Ngkana ko nooria bon bakarereia. Ane e na inako ngkana ko nang roko i aona. Kaaki am baba ao itia tarin aona teniua te tai nako nanon waam. E aranaki teuanne b'a te tia taua tabon te ika. Ngaia are ko na kamanena n anaa taarin aona. Ai aron ae ko na bon bae ni kaitibo ma te on n taai nako. Ma ngkana ko aki ao e aoria b'a bon akea te kanganga iai.

Arona teuana b'a ngkana ko a tib'a moan katei ma e a koro naba waam ao ngkanne ko na anaa am bwe-n-arina ao kabutia mai nuukana kanga te taakoro. Kaaki am baba ao kabutia teniua te tai i aon te kabi.

N rokom i marawa ao e na bon anganiko konam n aron te kona ni katiki. Ngkana te bakoa ao ai bon te bakoa naba. Ane ko na bon namakinna b'a ngaia e bon rang ni kookona waam anne.

Ibukin am b'ai n akawa ko na bon riai ni mamatu ma ngaai n aron te burae, te ngea ibukin tiringakin te bakoa ao ai am b'ai riki ake tabeua ake ko na bon uoti nako taari.

N aron karaoan abeam, bon akea te okoro ma abea aika a b'ainaki ma aio are e a bon nako man kakangin waam.

Aron kainan wiin te bakoa

Ngkana tao ko nang iangoa te oki b'a e a rawata konam ao ngkana ko kan kaina wiin te bakoa ni m'aanibuaka n aki kaam'arakea ao b'aina ngkanne te ben. E bon bae n iai kanam te ben are ai bon iririam naba n nako taari ke n akawa.

Anaa kanam te ben anne, kaurea wiin te bakoa ao nneia i nanona ni karuo rikaaki. Ikanne are a bon iangoa aroia taan akawa n iangoa konaia.

Kakaaean te tia manibuakaa waam

Te noko ngkoa are ni waam boni ngaia te tia buokiko n am tai n akawa ngkana arona b'a iai ae e manibuakaiko ao ko a kabonganana naba. Ngaia are ngkana ko nako n akawa n te bong aei ma akea konam, ko a manga noora te bong are imwiina. Ngkana akea naba konam n am ka-uabong ao ko na bon aki b'ara n nano b'a ane ko na bon boo ma te bakoa ae e uarereke n am ka-tenibong. Ngaia are ngke e teke te bakoa anne ao ko a oki rikaaki naba n te tai ae e waekoa.

N okim n te tai anne ko na anaa ab'akin te bakoa arei ni matabaiawan waam ni katanrio. Anaa ab'akin nib'ana n te ab'aki ae te tikuea (square), tii teboo te nano ao abakina. Ao te bakoa arei ko a tewea nako i nanon te nib'a arei. Ngke e tia ao ko wetea toam ao kam uaia ni kabakaa te bakoa anne ni kammarakia, e aoria ngke e a bon tia ni mate ma e na bon kamarakaki.

E tia anne ao kam a manga bekaria. Ngkana ko kan ataa te tia manibuaka ao anaa am biti ao ewaewara te tabo are ko bon taku. Ngkana ko kan ewara matana ke birotona ke raana riki ao ko na kamakonea moa n te biti im'aain ewarana n te noko n te aro are e na kona n rin am noko n te tabo are ko na ewaria.

Ngkana e a makone te tabo are ko kan ewaria ao anaa kain waam are te noko are ko a kaman kakawakinna n te aiai. Ewara tao matana te angaatai. Bon tii tenibong bongina ao e a toki naba akawan teuare te tia manibuaka b'a tao ai te waimata ae e a waanna ke tao ai tera ae e riki ni matana are te angaatai. Mai ikai are ko a ataa iai te tia m'aanibuaka b'a are e a bon aki kona ni marurung ni karokoa te tai are e kaotia. Ngkana ko tuangnga b'a ngaia ae e m'aanibuaka ma

e aki kaotia ao ai bon tiaki am bure. Ngkana e kaotia ao ko a nako naba ni buuta kain matana. Ikanne are e toki naba aorakina iai.

Tuan Waam

Im'aain okim n akawa ao ko na bon riai ni kaitiaka raoi waam. Ngkana iai raraan te ika karaua kaitiakia ni kanakoa. Arona naba ma konam b'a ko na bon aki kaakana bukin te ika are e teke iroum. E nanonaki ikai b'a ko na bon aki kaakana naba te buki teuana b'a e raawa ni kabubu waam.

3.4D Te Kabakoa/Nako marawa (Boobu Teiawa - Tekawa, Onotoa).

Im'aain te tai are a nang b'aka iai ara bakatibu n te ingaabong ao a kaman kaaoraiwai waaia i tinanikuia. Ngkana e a tia n nangoaki te waa ao e na nooraki b'a e na aki in buaka ramana ma te tabo are ko na akawa iai. Ae e nanonaki n te in buaka b'a ngkana arona b'a tao ko akaakawa mai maeao ao ngkanne ko na taua abeam n am tabo n akawaa anne. Are nanona b'a n te ingaabong anne ngkana e ang meang, ngkanne ko na bon ramaa maiaki ao katean waam e tannako iaang. Ngkanne ko na ataia b'a ko na toka n tabonarake.

Im'aain akawam ao ko nako moa nako tanrake n te ingabong anne tao im'aain otin taai ke imwiin otin taai teutana b'a ko na tarataraa te b'ai ae te anoai (tokin te iabuti rake). N rokom i tanrake ao ko na bon tarataraa tabona are e toki iai te iabuti are e anaanau riki are ngaia ae ko na anaa te tano maiiai. Anaa te tano anne ao uotia nakon waam ni kabira tabon waam iai are am tabo n tekateka. Kabira naba aona ao raina ni kabane. Inanon am tai ngkanne ni beti nako taari ao e bon aoria ni b'aka tanona. E tia anne ao ko a tokara naba waam nako ni kakaaea abeam tao n ai-onauti ke ni katiki. N reken ngkanne abeam tao te onauti ao ko na uringnga b'a bon tennaekaki aron ana man te anoai arei b'a iai ae e baraaki, iai ae e tararake ao iai naba ae e rarikiriki. Ngaia are ko na kakaaea am bakoa mai iai b'a are tiaki nanona b'a ko na tii nnaia.

Kanakoa teuana b'a ane e kona n aki kana teuana tao e rawa iai, ngaia are ko a manga katikia. Uringnga b'a tenaekaki aron orean abeana b'a te ingaabong, te tawanou ao te b'aka-n-taai.

Ingaabong: Ngkana te onauti abeam ao oreia mai aan baina are te angaatai ao katuka baina are te angamaing. E tia ao ko ewaria mai iaan baina ni kaotia imarenan matana. E taekinaki anne irouia ara bakatibu kanga "tabotaboan te anoi" anne. Ngaia are ko tia n oreia abeam ao ko a kabaea ma te matau b'a e na aki tebe nako ngkana e oreia te bakoa.

Tawanou: Bon kawaina naba arei are ko bon tia n waaki mai iai. Ao ibukin ngkoa te ingaabong e na kibui imarenan baina, are nanona b'a e na bon aki oti nako naba tabon te matau. Inanon am tai n akawa ao

taai are e bon waewaerake naba ni karokoa tao ko a oki naba n te tawanou. Ngaia ae aio ngkanne aron orean abeana. Ko oreia mai aon kamouna i marenan baina ake uaai. N aio are ko a aki kanakoi bain te onauti. Ko oroi mai marenan baina ake i bukin kamouna ao ko kaotia n ewara te rii ao ni kaotia rake nakon matana n aron arei naba. Ko anaa baina are te angaatai ao ko a kabae naba ma te uaea n niria ma te matau. Baina ngkanne are teaina e bon aoria n tikū. Ngaia are ngkana tao ko nnaia iaan te waa, ao taraia raoi b'a ngkana e buti buaka n te aro ae e minomino ao ko na ataia b'a e na aki kanna te bakoa. Am abea ngkanne anne e na bon riai ni maiu i nanon ewarakina ao kabaeana.

Bakantaii: Ngkanne ko a manga rairia. Ngkoa ngkekei a baraaki ni ka-uoua b'a ko oro mai rarikin baina ao i aona. Ngkanne te baka-n-taai e nang rarikiriki te onauti. Ko a manga oro mai i aon kamouna. N are mai m'aaina e kibui i aon matana ao ngkai e na kibui iaan b'angena. Ewaria mai i eta ao ko a ewaria riikaaki ni karokoa nnena are e na rarikiriki te onauti.

Ibukin te uairiko bon oroia mai aan baina n imanna rikaaki. Ko oreia naba bukina are e irariki ao oreia naba are iterana, kanga ko oro uouaia, are ko ewara bukina ao ko a manga rairia naba n oroia ao are e nang ab'ab'aki ngkanne bukina ike ko a manga bwenauaa bukina are te aomm'aane ao te aoaine. Manga kabaea n te aro are e na matoatoa.

Uaekaki te bakoa b'a iai ae e un ao iai naba ae e aki. Ngaia are ngkana e teke konam te bakoa ao e a birirakea naba waam ao ngkanne ko ataia b'a e un te bakoa anne. Bon katika am ao ma uringnga n aki kakamm'akura waam b'a e rawa n oreia. Ngaia are ngkana ko taku b'a e a rangi n tiki am ao tao n te raroa ae 10 te miita, kabaea naba ni waam ao ko a ienako naba ni kitanna n tautaua b'a are e na bon kainnana.

Ngke e kainnana ao ko a katikia naba. Ngke ko katikia ao wiina ngkanne e ure. N rokona iroum ao ko a karina naba te kai ni kangaawa. Ngke e bane te manga arei ao ko a minota naba te manga arei ma te ao nako ann b'angena ke aon b'angena. E tia anne ao ko a rawea naba baina ao ma n oreia atuna. N orean atuuna e bon aki kona ni mate iai ngaia are baitin matena ko orei matana ni ka-uoua.

Ngkana ko a ataia b'a e aki kona waam ae te kaam'akoro ao ngkana ko na kam'akoroa ao ko na bon nooria ke ni karoaia mai eta. Ko ataia ngkanne b'a e matoa ikan waam. E na kana te ika te bakoa ma e rawa b'a e matoa. Ngaia are ko oki ni waerake ao ko karaua ni kaawakina raoi waam ni karabaa b'a are ko na manga tebokia n te bong anne b'a are bon tenibong am bong.

Ngkana e marau te waa ao e a bon nako naba n te moan tai. Ma e kakaawaki b'a bon iriaia b'a e kaawa n aki makoro. Ngaia are n te tairiki anne are ko ataia b'a e aki makoro waam kataia b'a akea ae e na nooriko. Ngkana iai ae e nooriko inanon am tai n nakonako ao ko a oki naba man aki b'aka nakon te ingabong. Ngaia are ngkana ko aki nooraki ao ko a bon kawaekoako naba nako n anaai tenua tabera n urii. Ko na bon anai n te bong. Ko na bon taraa m'aangan te urii

ane e kaaitaraa otin taai ao ko a anai naba am tabera ni kai. Anaa moa are man otin taai, imwina man te aumeang ao te kabanea man te aumaiaki. E tia anne ao ko a manga nako n noora naba te anoai ma ko aki anaia n te tai anne. N te ingaabong are imwiina ao ko a uti nako n anaa am anoai are ko a kaman kam'atauaa. Am tabera n urii akekei ko na bon karau ni kaawakin b'a are ko na manga rengan ma am anoai arei. Ngke ko tia ni rengan am tabera akanne ma te anoai ao ko a kabira naba rain waam iai. E aoria ngkana e tia ni bane ma e kakaawaki b'a iai boina i baim. Ngaia are ko a bon kabuta naba baim i aon te waa. Te kora aei e aki un ikana ma e roko ikana. Te b'ai aio ko na bon karaoia teniua te bong n rengarengana te anoai arei ma te tabera ni kai.

3.4E Te Kabakoa/Nako marawa (Terereia-Onotoa)

Im'aain akawau ao I kantanrioa moa waau n ramaa maiaki ngkana N na kaea te ora are i maiaki. Ngkanne I anaa marewen te kaina are e tuai n ure are e rangi n ab'ab'aki ao I kaaki n tungan waau. Ab'akin marewen te kaina anne tao teuana te inti ao I a niiria naba ibuakon te tunga. I ewaria rake naba ni karinna n te tunga ao are e na kaninganinga tabona. Ao n okim n akawa ao ko na bon kaawakina naba am tunga anne.

Ngke e tia anne ao ko na bon kaman tia ni katauraoui am mane ni kaue aika ruakora b'a teniua i tabona, teniua i nuka ao teniua i buki. Ko a manga anaai teniua nanon ewanin aika teniua naba maitiia. E tia anne ao ko a niiri naba am kaue iai. Are nanona b'a teniua te kaue i nanon teuana te ewanin. Katauraoa naba am raurau (te nnaba) ae e na bon aki kona naba ni bue te waa iai. Karekei am kai aika kaka uai, are nanona b'a uai i moa, uai i nuka ao uai i tabona b'a nnen te raurau n toka. Ikai are ko na ariari inanon te waa.

Nnen kaai akanne: Ko ataa are te nango are ko nangoa waam iai iaana, ngkanne ko bon kaetia i aona, ao ngkanne are e na mena te aiai i nuuka ao are ko a nuukaia naba ni kaai akekei ao te raurau ngkanne e na toka iaona.

Ngkanne ko na moana am ariari mai tabon waam are mai maeao ao ko katikutiku mai bukina. Nanona ko bon waaki man te aba are mai tabon waam b'a are raman waam e kaitara te ora are mai maiaki. Uringa n aki toua raama ke n riraama ma ko na rikatea. Ngkaia are ko katika moa te moan raurau arei, e tia ao are te kauoua ni karokoa a bane. Iai ngkanne am matiati are ko a kaman katauraouia ao are ko a kauraa naba are te moan. Inanon am tai ni kauraa am ai ao e na iai rabunan waam tao te kie n te aro are e na b'anin rab'atan te waa n te bubu. Ko a bon tiku naba ni karokoa ae e mate ao tao e a kauiako naba bungin taai. Ngke e mate ao ko a karaua naba ni boboota mannangina ao e tia ao ko a manga kibara are i nuuka ni karakoa ae ko roko i tabona. A bane ni bue ao ko a kab'aroi naba mannangiia n te waa, ko kabaroa moa are mai tabona, imwiina ane mai nuuka ao imwiina are mai tabona are teuana. A bane n tia ao ko aki tanrikaaki ke n oki rikaaki ma

ko a bon waaki nako naba n toua raama. Taian kai akekei ko karau
ni booti ma am b'ai n ariari.

Ngke ko m'ananga n te ingaabong are imwiina ao e a bure-nib'ai naba
n reke naba abeam te ika ni marawa, ao ko a uaiteraia naba. E na
irariki iterana are teuana ao iterana naba are teuana. E tia anne
ao ko a nnaia rikaaki naba. Ma ko na aki katuka am iango iaon abeam
ma tii am taetae ae ko na atonga ae e kangai:

"ATUAU I KAOTIA MA TE KOAUA B'A KO A TIA NI KARIKAI;
N NA ATAIKO, N NA TANGIRIKO AO N NA NEBOIKO;
I KAOTIA MAN TE TAI AIO NGKANNE B'A MOAN TE M'AKA
NGKOE AO NGAI MOAN TE MANGORI;
MOAN TE KORAKORA NGKOE AO NGAI MOAN TE KAINNANO;
BON AKEA ATUAU TEMANNA B'A TII NGKOE AE KO BON MAIU I
BON IROUM AO TE TIA BUOKAI"

Ko bon tatana naba am ao ngke ko atonga aei. Uringnga b'a e na bon
aki ongo naba raom teutana taetaena b'a ko na karaoia b'a taetaen
am iango. Ngaia are ngkana e teke te bakoa ao ko a manga atonga ngkanne
taetaena aei b'a e na aki reke te kabuanib'ai:

"TI TE ATUA NGAIA AE E KONA NI KANAKOI KANGANGA;
TI ATONGA AE KANGAI: E NA NEBOIKO;
BON TE ATUA NGAIA AO AOMATA NI KABANEIA BON ANA TORO
AKE A BANE N IRA NANONA;
TI ATONGA AE E KANGAI: TE ATUA BON MUIOKORA NI B'AAI NI
KABANE;
E TEI KARAWA AO E TEI I AON TE ABA;
KO ANGA B'AAI NAKO MA BON TII NGAI;
NGAIA AE BON NGAI IROUNA;
TE TIA ATAI-B'AI TE TIA BUOKIIRA;
ANA B'AI TE ATUA"

Ngke e bane taekana anne ao te bakoa e a bon manana naba.

Kauring tabeua

Ibukin am bong n akawa ao ko na bon riai ni kakoroa tenibong am bong.
Tiaki nanona b'a tao ko aki kona n te bong aei ao ko a manga moana
naba am ariari ma kakoroa moa tenibong im'aain ae ko a manga tabeki
b'ain waam.

Uringa am tunga arei b'a e na bon tiku naba n arona n aki bibitaki.

Ngkana arona b'a iai ae e nooriko inanon am tai ni m'akuria waam ke
ni weteiko, ao ngkoe ngkanne ko na aki kubaria. Katia moa am makuri.

Ibukin te mannang ngkoa arei are inanon am tai ni uotia nako marawa
ao ko na bon kabaroa i taari n te ora are ko na akawa iai. Ngkana
e aki neinei waam ao itia taari ni kaneineia n te aro are ko na konaa

ni kabaroa nako. E nanonaki ikai b'a ko na aki kaikiika waam ni karokoa ko roko n te ora are ko kaea.

Tuan akawam

Kamatuua raoi akawam im'aain b'akam. Akea te tao kie.
Kaawakin ke tabui baim man te koromrom ke ni b'aai riki tabeua.

3.5 Te Nako Marawa (Uriam Moniketi- Buariki, Onotoa)

I m'aain akawam ao ngkana iai oin waam ae ko na kamanena ibukin te nako marawa ao te b'ai ae moan te kakaawaki ngke ko katoroa waam ni karokoa tiana, e na bon riai ni boo te am'arake ibukina. Ko na kawenea te raubaba iaon waam ao ko na karaoi am'arake n aron are ko bon taku, ao ko na katokai amarake akanne i aon te raubaba anne i rarikin te boua n nuuka ae e atongaki b'a te boutabu. Ngaia are ngke e nang boo te am'arake ao ko na aki katibanakoia aomata ake i rarikim ma kaain amutu ma aomata ake irarikim n tain karaoan te waa. Ko na aki ririing am'arake akekei man te waa ni kanakoi. A bon aoriia ikekei ao ngkana e nikirana kanam ao anganiia maan b'a a na kang. Ngkana iai ae e roko imwiina ao ko a manga tuangiia b'a a na itia kanaia i aon te waa. E nanonaki ikai b'a e aki akaaka te aomata ane e roko. Ngkana e aki bane te amarake anne ao ko a manga bootiia naba am koraki b'a a na kabanea n te tairiki are imwiina. Ngkana e a bane kanam ao e a tauraoi waam nakon te b'aka.

Ngkoe are te tia karaoa te waa ko na bon tei i nuuka i katea ao raom ake a buokiko ni karaoa waam a na bon tei temanna i tabona ao temanna i tabona. Aio ngkanne n te bong are imwiina ike ko nang iangoa te b'aka. Ngkanne iai te kora ae e anaanau ae e nakon ab'akin te waa ae e na taonna te unaine. Te kora anne e na taua temanna are i tabona ao are i tabona naba mani iterana are teuana. Ngkoe ngkanne ko na tei i nuka n anganiia te kora anne. Ngke e reena te kora ao ko a karina naba te biti anne ao ko na bon kabonoa ikem ngkoe ma raom akekei. Ngke e makoro ao kam a ikerake naba n atonga te taeka ae kangai: Te Mauri, Te Raoi ao Te Tabomoa.

Ngaia are tao ko nang b'aka nakon te ingabong ao uota am ao ni katiki ao te burae. Uringnga n aki akawa n te ao ae e tia ni kabonganaaki, akawa n ae e boou. Ko na tei man te tabo n umuum ao ko na kabaraa iai anne ni kaineta te tabo are ko na akawa iai ni karokoa ae tao e a roko n te raroa ae 30 te miita ni karokoa ae e bon bane ao ko a manga katikia nakoim nakon te ai n umuum. Ngke e bon tia ao ko a niiria naba n te raubaba.

Te b'ai ae e rangi ni kakaawaki ibukin te katiki b'a e na akea te timboro ibukin te uaea, b'a e aki ataaki minominon te abea iai. Irouia te koraki ni ikawai a tangira ae akea uaeana b'a a na ataia man te ao b'a ngkana e raai te ao arei ao a ataia ngkanne b'a e butiraa te

abea b'a te ika e aki tangira kanana ae e minomino inanon birina i taari.

Aikai ngkanne kawai n'aron katauraam im'aain te akawa. Ko na takaai am matau ao ko na rab'ana bukin te rab'ata. Taua te matau n iteran wiim ao te uaea ko uotia nako n taua ni baim are teaina. Ngke ko tia n takaaea te matau ao arei ngkanne ko na anaa ab'akin te uaea. Te tabo are ko taua am uaea iai ao anne ngkanne e na kaaitaraa am tabo n akawa.

Ibukin kamanenaan te burae n te katiki ao ko bon riiai ni kaboonganai aekan burae ni kabane ke aekan karinanin buraen te moa n aron te moa kaai (mainaina), te moa moto (roro), te kabanei ao a maiti riki b'a burae aikai bon iai kaaitaraaia i taari. Uringnga b'a ane ko na babairea tuan ab'akin iika ake i taari, b'a iai iika tabeua aika a irariki. Ngaia are ngkana ko na kabaei am burae ao tii kabaei kaka uoba ngkana ko na kairarika kanan te ika. Are nanona b'a kaka uobaa ni m'akoro aika aua.

Ngkana ko kan katotoonga kanaia ika are a tataneiai ni kanna ae kanga ti teboo ma taraan te m'ake ao aron bairean te burae iai ko na bon kaab'ab'akii burae ake a nim ma te buange (booro) tao te ab'ab'aki ae teuana te inti.

Aron kabaeana ngkanne: Kabaeen te atu ko na niira moa te karai i aon te booro ni karekea te ab'aki ae te ka-amakoro ke i aona tii teutana. Bukina b'a ngkana e toka te burae i aon te booro ao ko niiria ao e na rabino nako b'a are e maranran. Ngaia are ko na kabaea moa n te karai b'a are iai rekereken te karai i aon te booro. Ko booti uobaa te burae ao ko a kabaei ngkanne ni kangai: niria teuana uoua teniua ao e bae n te ka-aua. Ngke a tia ni kabane ao karekea te kunikai ae e uraura tao rababan te tabo ni bai. Ab'akina ane e na bae i aon te booro e na toka tabona teuana i aona teutana. Bukin te b'ai anne e na rab'ata am burae ao teuana naba bukina b'a ngkana e raweia te ika ao a na aki makoro karai akekei b'a e na booboo moa wiin te ika n te kunnikai.

Raon naba am b'ai akanne im'aain akawam bon te taboaa. Anaa am taboaa ae e mawaawa. Ngkana ko na akawa nako iaang ao ko na anaa taboaa are te banni are e in nako iaang. Tain anaakina bon te kaarangaina ao akea ae e na nooriko. Im'aain rokom n am taboaa ao ko na tei n te raroa ae teniua te raka. Ko na tei ni kabonoa ikem n raka nakon te uto ao ngkanne ko na biri rimaiaikin te uto ni waerake nako iaang n okira nnem are mai m'aaina ao ko na manga kabonoa ikem, karaeia naba n te ka-teniua n tai. Ngke e koro anne ao ko a taona naba te banni anne ao ike rake n atonga te taeka ae kangai: te b'aara, te ingimea ao aran ika riki tabeua ake e reereke n te katiki. E tia anne ao ko a baraaki naba n tenaia ni wiim. Ngkana akea wiim ao ko a kabonganaa te biti. Ngke ko raeia ma e roko n tokina ao ko a niria naba ni baim. Ko tia n niiria ao ko a buritia naba. E tia ni makoro ao ko a ike rake naba.

Ngke e a ingaabong ao ko nnei am b'ai n akawa n te b'aene. Am burae akekei ko nnei naba n te raurau ao iaana ko katikui n te b'aene. Te biti ae e rang ni kakang raom naba ibukin korokorean te abeam b'a e na aki buruburu. Uringnga naba n tabui am b'ai n akawa akekei b'a akea ae e na rangatii.

N te tai are ko katan rioa waam ngke e bung taai ao ko riiai ni itilia taari tao uoua te baketi aika uarereke. Kab'aroa kanoana i maeon tabon te waa ao ko a manga kab'aroa naba are teuana mai tabona. Aio ngkanne kanga teboka waam. E bon aoria ngkana e b'aro nako nuukan te waa.

Aron te akawa iai b'a ko na aki taobong. Ko na bon kakoroa tenibong te bong, ma ngkana e aki kona naba waam ao iai ngkanne te b'ai ae ko na karaoia. Aio ngkanne bon te b'aa are ko na kannaa nakon te baatoro teuana. Katauraora teuana te roukin ae e tuai kamanenaaki. Rengana te roukin arei ma te b'aa ao imwiina ko na karekea te binobino ae e uareereke ae binobinon te buniia. E reke ao ko a kaitiakia naba. Anaa te binobino ao te b'aa ao ko a uoti nakon waam. Waam n te tai anne e na kaman tia ni kaangaraoaki ramana nakon te tabo are ko na akawa iai. Im'aain ae ko nang ie nako ao ko na bon kabonoa moa ikem.

Kateboi am binobino ake uoua i taari ni kaon. Ngke a on ao ko a manga kabaroa kaka teutana b'a are ko na manga kabaroa te b'aa i nanoia kaka teniua te timtim. Ioioi ni kauoua. A tia ao ko a kabonoa ikem ao anaa teuana te binobino, bonota matana ni baim are teuana n te aro ae e na karaurau barona. Kabaroa kanoana i aon am b'ai n akawa ake i nanon te waa. Ngke ko roko i nukan waam ao ko anaa naba ikem. E tia ao ko a manga anaa naba are teuana n aron waakinan naba are mai m'aaina. Ngke a bane n tia ni b'aro ao ko a kabarakii i tabon te waa.

Ni m'akurian b'aai akanne ao e na bon akea naba ae e na ataiko. Ko uki n akawa ni katoa bong ma tii te bong ae te Tabati ae ko tabu iai.

Aron karaoan te abea ibukin te nako marawa

Ibukin te onauti: man kabekarana ke aana ao ko a bwenauaia rikaaki nako bukina. Ko aki raeuaia. Ko a manga kaitaraa naba n are iterana. Ko na katuka te rii ma te raibwebwe ao korea aoainena nako kiina ao ko na manga ewari naba iterana ake uoua ni katuka te raibwebwe ao ko na toki ni bukina. Otouaa te rii b'a are ko na manga karina te biti man tokin am korokoro ni korea rake te rii are n te buare iaan baina (tai raeraeia). Ngke e a m'akoro iterana ao ko a manga karaoa naba are iterana. E tia ao ko a manga kaoka rikaaki te biti b'a e na manga koreaki rikaaki te rii are n te nuuka. Riin ngkanne te onauti bon ngaia are e na m'aotoua ao e na nako naba man tokin am korokoro are te buki.

Karina ngkanne te matau ma ngkana e ab'ab'aki ao kamena n te aom'aane. Kanakoa naba matan te onauti. Kabaea naba ngkanne n te taboa are ko

a tia ni kairarikia. Ko na bon riai naba ni kabaea n te uaea. Kabaei aon tabaroon te onauti n te taboaa.

Ibukin karaoan waam n te katiki are e taekinaki i eta ao ai bon tii teboo naba ibukin te kabakoa ae N na taekinna ikai. Bon akea okoron kawaina ma aron karaoana ma te waa ni katiki. Im'aain te b'aka ao ko tii uringnga n taekina aran te bakoa n onea mwiin aran te ika ni katiki.

Im'aain bungin taai ao ko na wairio ni kakaaea te uto ae e mena i maeon te kawai are e kaitara baana ma te ora are ko na kaea n akawa iai. Anaa te buki ni benebene are e tuai anaaki. Imwiina koroi bukin banni tii teuana ao raeuaia ni kam'aitia tao tebwiina ni iterana ao ni iterana. E tia ao uotia nakon waam ni katikua n tungana. Katikua mai tinaniku are ko na ataia b'a e na koo te tunga ao ko a buutia naba. E tia ao ko a wareki naba b'a irabaa n iterana ao irabaa naba n are te iterana. Anne ngkanne te b'ai are ko na kamanena.

Ngke e a kaarangaina are akea aomata iai ao ko na uti nako ni wairio ri maeon te uto. Ko tei ikanne ao ko a arora baim b'a are ko na taua te buki ni banni anne. Ngkana e rietata ao arora baim b'a ko na tineia te b'ai anne ao ko a keerikaaki n tautaua ni karokoa rokom ni bukina. Ngke e a reke am b'ai anne ko taua ao kabonoa ikem ao ko a tataro naba ni kangai:

**"TE ATUA TE TAMA TE ATUA TE NATI
TE ATUA TE TAMNEI AE E RAOIROI;
I A BUTIIKO B'A I A WETEIKO MAI I ETA AO MAI TAARI
AO I AON WAAU NI MITINARE AIO;
I A BUTIIKO B'A KO A ANGANAI KANAU AIKA AM'ARAKE RAOI
AIKA A BUTI RAOI AIKA A ROKO RAOI;
I A BUTIIKO MOA B'A KO NA TUUKII AORAKI MA MARAKIU AIO,
AMEN"**

E tia ao ko a okira naba waam ni karinna. Anaa am biti ao ko a korea tabona n tataro ao n rokom n Amen ao e a makoro naba. Uringnga n aki karenakoa tabona ma ko a katikua n tabon te aiai i eta. Im'aain tokaran te waa ao ko na tataro n am tataro are e oti i eta ni kaokiokia teniua te tai. Uringnga b'a e na bon aki roko n te ataiko toam inanon am tai n tataro.

Ataakin nnen te ika

Te ika e bon kaekaea te tabo are e nako mai unin te aira. Ngaia are ko na ataa butin te aira.

Ngkana e aki bati te aira ao ngkanne ko na ataia b'a te ika e tena ma te ora. Ngkana e matoa te aira ao te ika e raroa ma aon te ora. Ngkana ai bon akea te aira ao te ika ngkanne are iaon te ora, ni mataniwiina ke ni bukina.

N taraan te man kiba ao ngkana e rawata ni kibakiba i etan taari ao ko na ataia b'a te ika e aki mena i nano ma e a bon mena i aontari.

N tarataraan kiban te ika ao ko a bairea naba am ao b'a are ngkana e rang ni kiba m'aaka (i eta) ko na ataia b'a te ika anne e mena i nano ao ngkana e kiba mweere (i aon tari) ao ngkanne e mena i eta.

Tuan akawam

Tai angaanga riin konam b'a mwiina e na manibuakaaki waam.

3.6 Te Kab'ara

Te akawa aei e a bon reke mai Tamana ao Arorae. E taekinaki b'a e bon reke te akawa aio mai Rabi, Biti, imwiin te m'am'ananga ma te kam'ae ao ai te iein ma kaain aba tabeua. Te b'ai ae e kakaawaki ikai bon te abea.

Abeana

Te onauti, te aua ke b'aua aika a bia.

Abeam te Onauti

Ko kona ni korea abeam te onauti n aekaki aika teniua aikai: te buai teaina, te buai uai ao te buai tennai.

Korean te Abea

Korea nako kunin te onauti ao anaa iterana are e b'anin (te iriko ae roro are i aona).

Te buai teaina:	e aki bwenauaaki te abea.
Te buai uaai:	korea nuukan abeam man are irarikin te matanria tao 3 te inti ab'akina.
Te buai tennai:	uoua koreana.

Te Aanea

Te kauki ao te baua. Ikui ao kamantii taian kauki ma b'aua aika a maiti kurikuri.

B'aina riki tabeua

Baan te mai ae akea kain nuukana; te atirababa. Katokai aanea i aon te atirababa ao kabaea te abea n te buua i tabon am atibu b'a e aonga ni beibeti n ai aron ane e kaotaki n te tamnei (Tamnei 12).

Kauring tabeua

Te kai-ni-man bon kaotana b'a iai te ika n te tabo anne. Kaea te tabo anne ao ko a kona n akawa tao 20-30 te miita te iabuti. Ngkana akea te kai-ni-man ao akawa n te marawa ae 60-70 te miita te iabuti ni karokoa ae a teke moan konam ao ko a taua naba anne b'a am mwii ke am marawa n akawa.

3.7 Te Karaaiti (Tioon Tikanana, Makin)

Te Kabae Burae

Kabaea te karai uraura i aon te matau. Teuana raoiroin te karai uraura b'a e kai nooraki iroun te ika i taari (e tawake i taari).

Kabaei tenibaa buraen te moataake ni kabarakii i aon te matau ma te karai, ab'akiia bon 3-4 te inti.

Anai tenibaa buraen te moataake m'aane mai rarikina ao kabaei i aon am matau ni kaitarai ake mai m'aaina.

Tebokan te Waa

Aio aron tebokan te waa b'a e aonga ni kookona n te tai n akawa. E riai ni karaoaki aei teniua te tai ni katoa nam'akaina. B'aina bon m'aangan te non ae e kaaitaraa maeao ao iai baana tenibaa aika a karinan mai aana. Anaa te m'aanga aio n te aoa teniua n te b'aka-n-taai. Aron te m'ananga nakon te non e bon riai ni waaki mai maeao. Naako rarikin te aroka anne ao tarataraa te m'aanga are ko tangiria. Ngkana e aki reke ao kitanna n nako man te maing ao ko a manga kakāaea riki te kaina aroka are e na reke iai am b'ai are ko tangiria. N am tai ni m'ananga ao ko riai n aki tan rikaaki man manga taetae ni karokoa ae ko roko n te non are ko na anaa m'aangana are ko tangiria. Ko kona n taetae ngkana ko a roko n am auti ngke ngkana e a reke te m'aanga iroum.

Taina n anaaki

Ngkana ko a tia n noora te m'aanga are ko tangiria ao taina n anaki ae e raoiroi bon te tai are e nang tiba bung iai taai ke arana riki teuana b'a e a 'm'angai-ni-bakoa taai'. E raoiroi naba mwiin bungin taai teutana.

Aron anaakina

Uringnga n aki manga taetae ni karokoa ae ko roko n te non are ko na anaa m'aangana. N rokom iana ao rawea ikem teniua te tai. N te kateniua n tai ao taua ikem ao kawaekoako anaa te m'aanga n non are ko tangiria ao anai baana ake teniba. Ngkana a bane n reke ao ko a kona ni manga ikeike raoi n aron are mai m'aaina man oki n toua maingin kawaim. Bootii am baa-n-non akanne ao ko a katekei n raun am auti are e kaaitaraa nuukan maiaki ma maeao.

m'aitina, ma a na uareereke riki. Ma aikai ngkanne a bane n tararake ao ake mai m'aaina a na bon bane ni baraaki.

Ngkanne ko a kabaea naba teniua te tai n aron kabaeen naba ake mai m'aaina. E tia, ao ko a manga kaaitarai am burae akanne ni kabaei naba teniua te tai. E tia ko a manga karemarenai n tennai naba te burae.

Ao kabaeana ngkanne, ko a kaitaraa n te marena arei, ao ko a kabaei n niiri uoua te tai ao e bae n te ka-teniua. Ngkanne e a toobibi n aua te itera are e a b'anin iai rab'atan am burae anne. Routi buraen moa aika a ura n uarereke. A kona ngkanne n toka i aon te burae nakon atuun te burae nakon kabaeen arei. Ko a karaua ni kabaea n te aro are e na toobibi te b'ai anne, b'a n te aro are e na aki nooraki bukin te burae are e buruburu arei. E tia, ao ko a kabaea ngkanne te kunikai ae e uraura tao e nakon uoua ke teniua te cm rababana. Ko a karaua ni kamronronna n ai aron atuun te burae annne, ao ko kabaea are tarana mai nano ni karokoa tao nimaua ke onoua baena. Kaoka rikaaki te kunikai are e uraura b'a e na rabun aon burae akanne, are a na raba iai bukiia. Iangoia ngkanne b'a a na taketake tabon burae ake a uarereke.

Im'aain taraan raoi te burae ane ko karaoia anne ao ko na korea moa atuun te burae anne ni kaitiakia ao ngkanne ko a tib'a kabaea te kunikai.

Ngkanne ngkana ko kaoka am kunikai n rairia nako eeta ao are ko na noora am burae b'a kanga e na tii teboo ma taraan ueen te rooti. Ao ngkana ko taraia ao bon moan te tamaroa.

E taekinaki b'a te burae ae e taraa ni bureti e na bon aki kanaki. Ma ngkana e taraa raoi ao e na bon kanaki.

Au burae aei moan te kookona ao akea te tai ae N na aki kona iai. E ngae ngke akea te man ao I bon kona naba. I bon rang ni kakoauaa ao akea kewena.

3.8B Te Katiki (Keekaio Teeb'aio)

Te Kabae Burae

Bon uaekaki aron te kabae burae b'a iai te kabaraaki ao te katararake. Tao kaka uobaa ae ko kabaraakii, ao ibukin te katararake tao ko kakiri tenibaa. M'aitin are ko nang kabaea tao e nakon aai(4) are tennai inanona. E na bon riai naba n tauraoi te karai are e uraura.

Ngkanne te tai ae ti moomoana b'akara iai bon te aua uoua n te kaarangaina are te iabuti. Ngkana tao ko boo nako aiaki ma e aki kanaki am burae te katararake ao ngkanne ko a manga bitia nakon te kabaraaki. Ikai are ko bon kaakakaaea angan am burae b'a are e bon rinorino naba te ika. Tao ngkana e aki kanaki am burae are te moa-ura ke te moa kaai ao ko a manga menaa ngkanne are te moa karaun tao ai taian

kabaraaki tao aai (4) ni booti ao ko a kabaei naba n aua te tai are ko taku b'a e na bon matoa iai. Ngkana ko taku b'a e a kanaki am moa karaun anne ao ko a taua naba b'a ai am burae. Ao ngkana ko taku b'a e a rangi n am'arake te ika ao ko na uringnga b'a ko na kaboonganaa.

Ngkanne ibukin te moa kaai ae te kabaraaki, ae ti uobaa, ko kabaea moa am atu n tii te karai tao aua te tai are tao e na bon matoa. E tia ao ko kabaea tao uoua kabaeana. Imwiina ko a manga anaa are kaitaraana ni katokaa i aon are ko a tia ni kabaea mai m'aaina. Ko kabaea tao aua ao imwiina ko a kabae naba tao uoua kabaeana. E tia ao ko a manga anaa ngkanne tao buraen te moa-ura.

Ko a anaa teuana ao ko a karemarenaia naba iai, are nanona b'a ko na aki taonii ake mai m'aaina. Am burae ngkanne e na riai ni uareereke riki nakon ake ko na katokai i aona, are nanona ba a na uarereke riki am kabaraaki ake mai nano. Aio ngkanne are aua raaunin am burae. Ngke a bane n tia ni bae am burae akanne ao ko a korei naba bukiia ni kaboraoi ke tao ko a otoi naba ni kabaei. Ngkana e kanaki am burae aei ao ko a kabonganaa naba. Ngkana a kanaki ni ka uoua ao ko a kabonganaii ni kabane.

Taina

Tain te katiki ingemea ae e anga raoi bon te oti ao te tanimainiku n nam'akaina. Te ao ae ko na kabonganaa tao e nakon te 30-100 te b'auna (1b). Te burae ae ko na kaboonganaa bon te moa karaun. Am atuu ngkanne ko bon kona ni kabonganaa kain te inato ngkana akea te buange. Am karai ni kabaebae bon te karai ni korooti. Aron kabaeen te burae ko na kabaea moa kaka tenibaa aika a baraaki are nanona ruabaa. Ni kabaeana ngkanne ko na niiria teuana, uoua ao e bae n te ka-teniua. E tia anne ao ko a manga anaa am burae naba tenibaa ni karemarenai am kabaraaki ake mai m'aaina. N aio ngkanne a na bon bane n tararake ao ko a kabaei naba. Imwiina ko a manga anai tenibaa aika a uarereke riki i aan ake mai m'aaina ni kabaei naba. E tia anne ao ko a kabaea naba buraen matana (Noora tamnei.....).

Iai naba ae te moa kaai are ko bon kona naba ni kabaea i aon te matau n aron naba karaoan kabaebae akana mai m'aaina. Ao ngkanne inanon am tai ni katiki ao ko na uringnga b'a e na buti waam n te aro are e na buti naba am ao ni katiki.

3.8C Te Katiki (Nakeang Ioteba - Makin)

Te Kabae Burae

Baina: 20 buraen te moa mmane; 8 burae aika a uarerekeia riki i aan akana i eta akanne tao teuana ma te itera te inti uarerekena; 1 te buange; te matau ukai.

Anai nimabaa (5) burae aika a ab'ab'aki ao kabaei i aon toatoan te buange ake aua. Ngkanne ko a manga anai abaa (4) burae aika a uarereke

ma ni kabaei nako rarikin naba te buange n ai aron ake nimabaa (5).
Ai bon arona naba anne ni karokoa ae a bane am burae akanne ni
kabaeaki.

3.8D Te Katiki (Moote Aneti)

Te Burae

Bon iai teniua karinanin te burae:

Te biribiri ke te atu - aio are a bon kabaeaki burae ni moa i
aon te buange.
Te wii ni matau - a kabaeaki burae ni moa i aon
te matau.
Te katannanna - te ua-i-riko are a bon ewaraki nako on te
matau.

Te Biribiri / Te atu:

20 buraen te moa (3" ab'akina), kabaei nimabaa am burae ni aon
i aon toatoan te buange ake aua, aika a riai ni kakaaitara. 12 (2"
ab'akina) burae ni moa. Kabaei tenibaa i marenan am burae ake
ko a tia ni kabaei mai m'aina. 8 (1.5" abwakina) te burae ni moa
mm'ane ake a reke mai aon baina. Kabaei i marenan am burae ake
tenibaa.

Te Wii ni Matau:

Tenibaa buraen te moa aika a na ab'ab'aki riki nakon te matau
(tao 1.5" ab'akia) ma uobaa (2) burae aika te iterana n inti
uarerekeia i aan akana tenibaa. Kabaei burae akana tenibaa (3)
i aon te matau ao akana uobaa i rarikina. Manga anai riki uobaa
(2) te burae ake kaka 1.5" ab'akiia ao manga kabaei nako aon
te buange ni katitebooi ma akeke i m'aaina. A bon riai ni kaaaitara
naba am burae akanne.

Te Katannanna:

E bon tangira temanna te onauti ae akea kunna.

3.11A Te Tau Rii (Burataake - Buota, Marakei)

N te akawa ae te tau rii ao te b'ai ae moan te kakaawaki bon te taboaa.
Ni karekean te taboa ao ko na bon kakaaea te uto ae baana e kaitaraa
am tabo n akawa are ko na nako iai. N rokom n te uto anne ao ko a

tei naba n te raroa ae uaraka ni moana kabonoan ikem. Inanon kabonoan ikem ao ko a karokoko naba n te uto anne ni kataea man nangobaana n raeia tao teniua te inti. Ikai are ko aki taekia nako ma ko tii kataea teniua te inti b'a are ko na manga okiria im'aain te tai are ko na akawa iai. Imwiin are ko a tia ni kataea am taboaa ao ko a katobibia naba te uto anne.

E bon aki kabonganaaki te burae n te akawa aei ma abeana ae e rang ni b'ainaki bon te ingo ao te onauti. B'aai riki aika ko kona ni kabonganai ibukin te akawa aei bon te uaea ao te buange ibukin katinebuan am ao. Ibukin kaotaam raoi i aon karaoan b'aina nako ao e raoiroi riki ae ko taraa tamneina are e kaotaki i nano (Tamnei 13).

3.11B Te Taurii ke te Taritari (Terengaboo - Tarawa [I. Abera - TTC 1974])

Te taurii ke te taritari e bon reke arana man aran iika ake a bati n reereke n tain karaoan te akawa aei. E tii kakaraoaki te akawa aei n te tai n raoi ke te Aumaiaiki n te bong. Iika aika te taritari ke te taurii a bon tii kona n reke n taabo aika a iabuti. Bon tii taan akawa aika a kona n ataa raoi te tabo ae a kona n akawaaki iai.

B'aina

Te abea ae e tiki raoi bon te kuau ke te onauti. Aona tao te tebubua te rawaawata (100 lb), matau aika tao teniua te inti ab'akiia, te kai n taurii ke te makoro ni biti ae e tao iaan te ukire buburana ao te atibung.

Karaoana

Korea iteran abeam are ko a tia n imanna ao manga koreia n uaitera riki. Orea te abea tao te ka-tenim'akoro mai eta mai akuuna ni kaotinakoa n te aro are e na tine irikon bukitouna (Noora tamnei 15).

Te tabo n akawa

Ooakina am tabo n akawa are ko bon taku. Nnaa am kai n taurii ni karokoa e toki mwiina ao ko a manga katikia rake tao uangaa n te aro are a na tine raoi am ao n aki booboo ke n rekerua ma atiibun te tabo anne.

N tabetai bon tii teaina te matau are e a kanim'aki naba i tabon te makoro ni biti are ai te atibung naba. N taabo tabeua ao e aranaki naba te akawa aei b'a te katokitoki. Ikana naba ae e rangn reereke bon te ika-ni-beka ke te ika-nenea.

3.12 Te Taumata (Moiua - Tarawa [I. Abera - TTC 1974])

Aio te aeka n akawa ae e bon koro naba kangaangana b'a e rang ni kainnanao te rabakau n uaua. E aki ataaki b'a antai ae e moa ni kunea

ke n uota te akawa aei nako abara. E bon rang ni moa reke ao e kangaanga ae ko na boi iai. E rang ni kaakaraoaki riki te aeka n akawa aei n aaba ake akea namaia n aekan Makin, Kuria, Nikunau, Tamana ao Arorae.

B'aina

Te mata n tebo; te ao tao 100 te miita ab'akina; matau aika a kakaokoro ab'akiia; te biti; te itua; te atibung; te kai ni katebe ao ai te kaibetia ae tao uangaa ab'akina. Abeam tao te kiika, te kuau, te b'aua ke te ninim'ai.

Karaoana

Ngkana akea abeam ae ko uotia ao ko kona ni katebea. Kanim am matau ake ko a kaman katauraoui i aon te kaibetia. Niira am itua ao am ao i aon naba te kaibetia n te aro are a na aki mangao. Kanim am kai-ni-katebe ao am biti i aon te kaibetia n te aro are n te aro are a na bon kai buutaki ngkana a kainnanaoaki n te tai ae e katawe.

Ngkana e a reke abeam ao koreia nakon te bubura ane ko bon taku. Anaa am matau are ko taku b'a e raoiroi a'bakina ma aekan ikan te tabo are ko beibeti iai (bon i tinanikun baro-n-nao). Kabae am atibung tao te itera ni miita mai tabon te ao; kabaea tabon am ao ma uaeam am matau. Nnaia rikaaki. Kakamaeua mwiin am ao n te aro are e na kai nooraki abeam.

3.13 Te Roa (Terurungaa - Tarawa [I. Abera - TTC 1974])

Te roa-ati bon ngaia naba te aeka n akawa ae e rang n ika-reke ngkan ko bon rabakau raoi. E rang ni kaakabonganaaki te akawa aei n te Betebeke ao ni kaibuke n akawa. E taku te taeka b'a e aki rang n urua aron m'aitin te ika b'a a bon tii teke iika ake a bon tia ni kaabung. Iai aomata aika a rang ni kau-m'ane man te akawa aei.

B'aina

Te kai-n-roaroa te uri ke te kaib'aabaa ngkana iai ke te kai-n-imatang ae ab'akina tao angaa; te ao ae tao tengaana rakan i aon ab'akin te kai-n-roa; te matau ae tao te teniua n inti ae e toroaki nevena; te kaneati are e karaoaki man te b'aeao; burae ni moa aika a mainaina ke a ura.

Karaoana

Kabaei am burae mai bukin te kaneati. Kabaea atuun te kaneati ma bukin te matau (Noora tamnei 16).

Kabutan am kaneati

Ngkana ko a kaan ma te b'aa n ati ao ngkoe te tia roa ko a katokaa
ao ni kam'anuu rangam are te atai ke te maing ni katean te waa ao
are teaina e na eti teutana. Taua am kai-n-roa ni kauaai baim, ao
kab'akaa am ao i taari. Taeaa nako am ao nako rarikim ao riaon te
waa ao kab'aka n te tabo are ko taku b'a a na nooria iai iika. Karaua
kabutia ni kakaaea butina are e oreaki iai ao an taua naba. Ngkana
e teke konam ao karaua karokoa n te waa ma ni katebe-nakoa te matau
mai wiina. E rang ni kakaawaki b'a e na aki b'aka moan konam.

Ngkana e aki teke kona ao tao te kangaanga b'a e uneakinaki am kaneati
ma ngaia are aita am ao an tii kab'akaa naba i rarikin te waa.
E raoiroi te kabaitii b'a are e nakonako te ika.

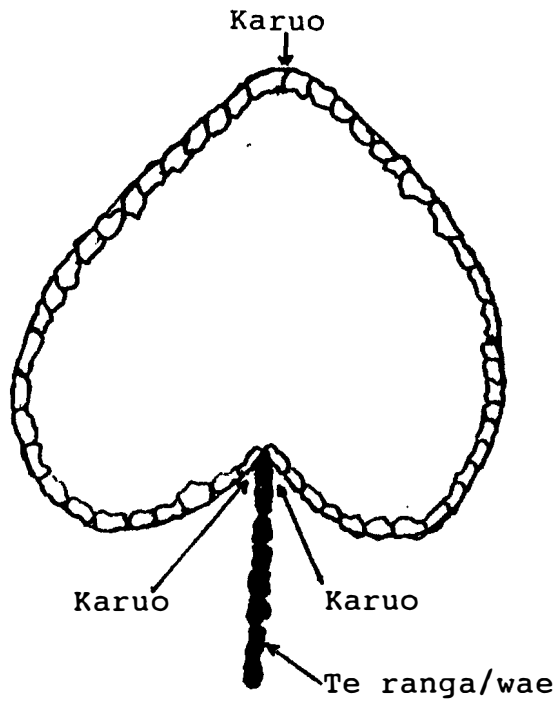
4:TAEKA N AKAWA TABEUA.

TAEKA	ITERA-NI-BAA
Akawaan te rabonomaii	17
Ariari	41
Aron teken te mon	14
Ataakin nnen te ika	52
Aua	15
Biribiri ke te atu	58
Bonobuki	7
Buki	7
Burabura	16
Butongotongo	16
Ikarii	15
Ka-Naman	10
Ka-tenim'akoro	40
Ka-Teniman	11
Ka-uam'akoro	39
Kaaitaraan te manibuaka	25
Kabaeen buraeen te katiki	56
Kabutan am kaneati	60
Kabutan te kai-n-roa	14
Kai-n-roa	18
Kai-ni-kareke	33
Kai-ni-kokoon	2

Kai-ni-wai	33
Kainan wiin te bakoa	44
Kakaeen te tia manibuakaa waam	44
Karaoan te teboka	54
Karinnanin te Onauti	36
Karuo	6
Katannanna	58
Ka-Teniman	11
Kiaro-n-nuuka	2
Kibean te Nnewe	11
Koinawa	12
Konaakiia raom n akawa	38
Kora iaon te waa	40
M'akauro	13
Maebo	15
Mane ni waa	3
Maran te nnonnon	21
Mareburebu n nao	4
Matakai	6
Matan te ibo	32
Moa ni kaaira	6
Moa- ura	55
Moa-kabanei	55
Moa-n-oro	39
Moan waa	3
Moan-man	10

5: TAMNEIN AKAWA TABEUA

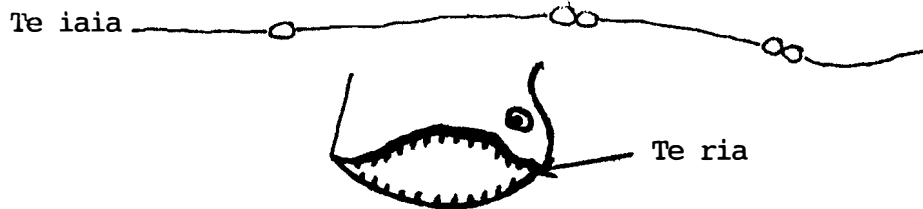
TAMNEI 1: Tein Rab'ataan te Maa

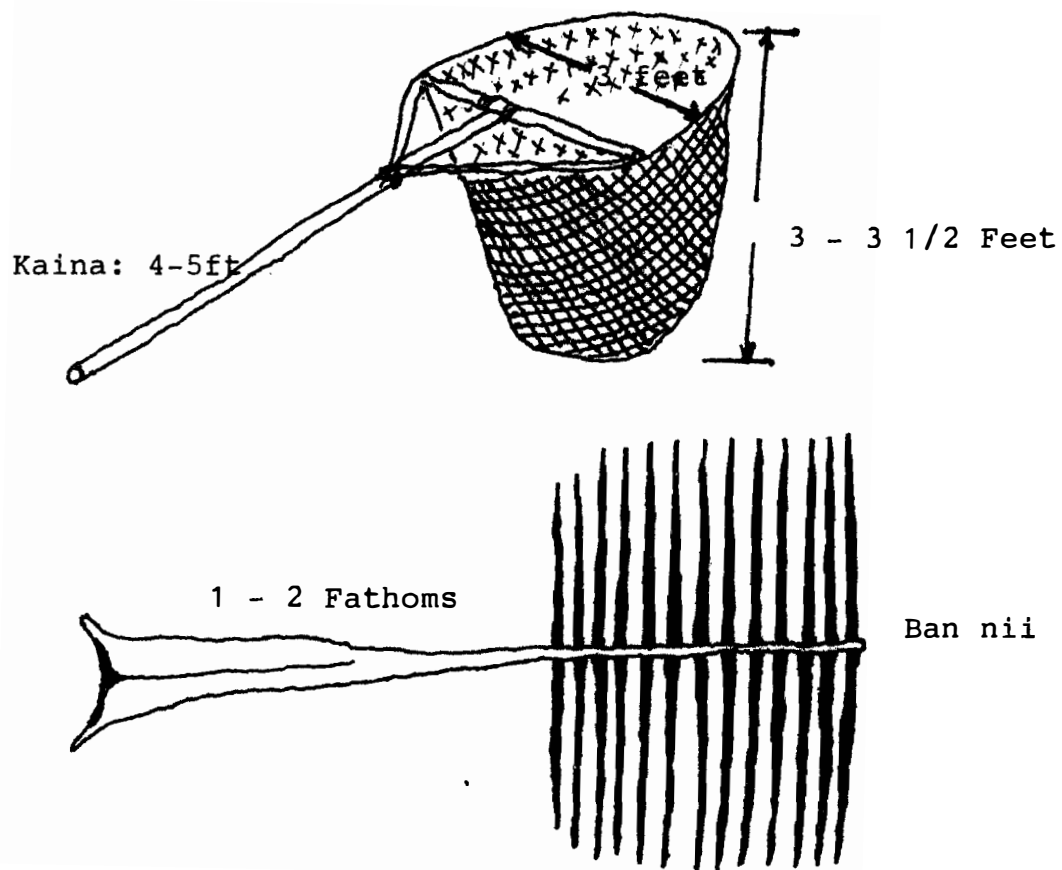
TAMNEI 2: Te Kabutimon

Korea rian te mon are mainaina ao kam'ana tao 1/2 n aoa.

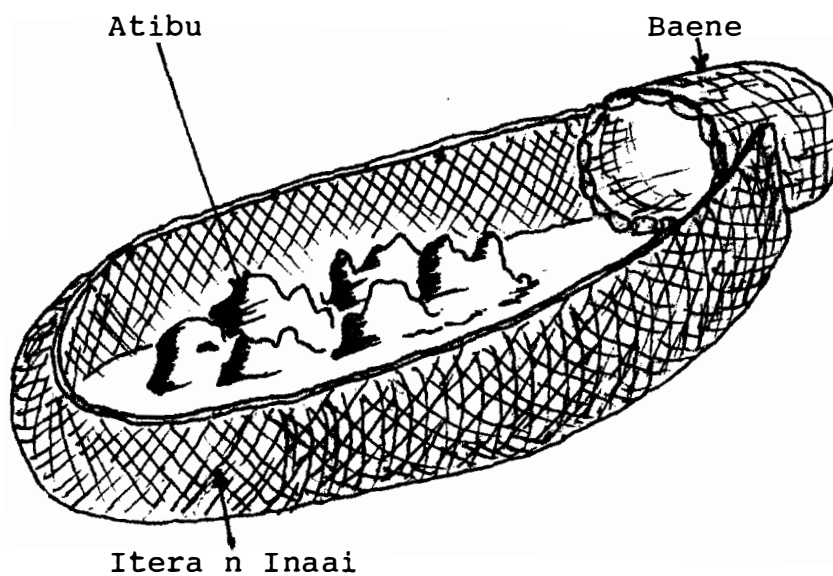
Ab'akina: Teuana te buuti

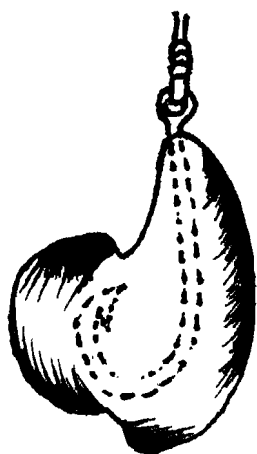
TAMNEI 3: Te Nonou

TAMNEI 4: Te Raibaenata

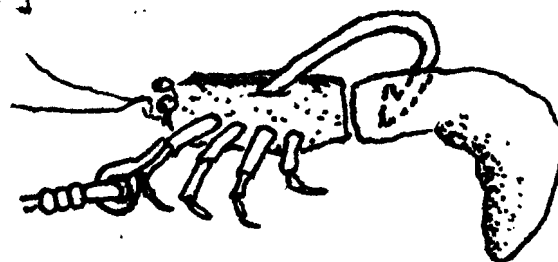
TAMNEI 5: Te Kaari

a. Te bun ke te nikatona

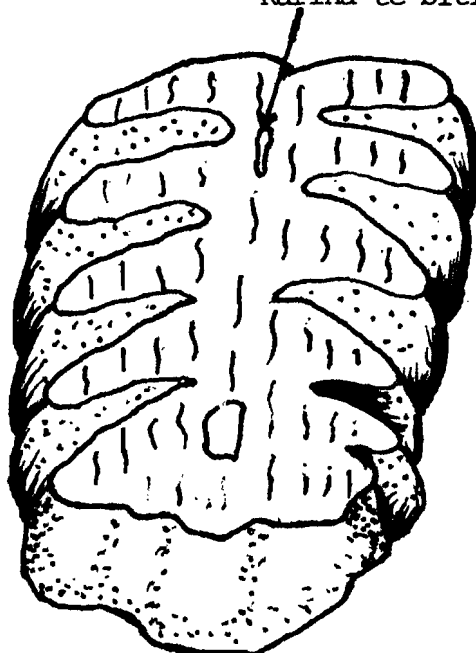
b. Te ibo

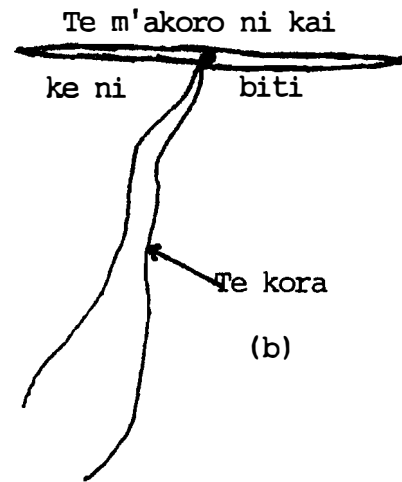
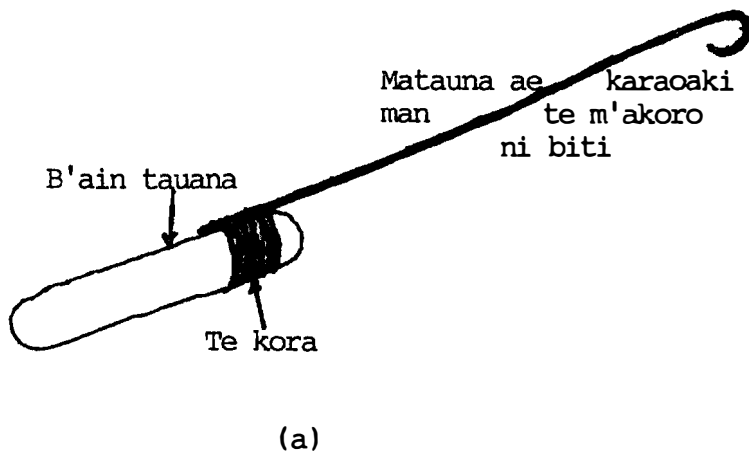
c. M'akauro n tari

TAMNEI 6: Werewere

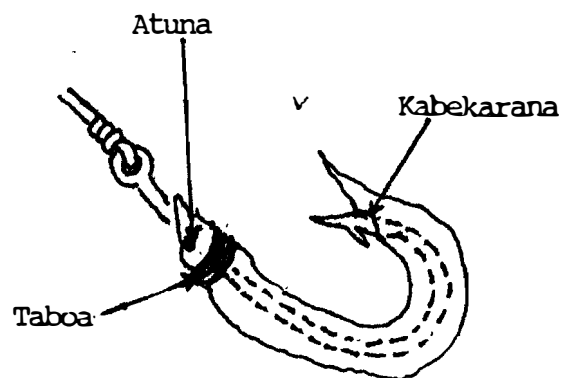
Karina te biti ikai

TAMNEI 7: Te Kiika

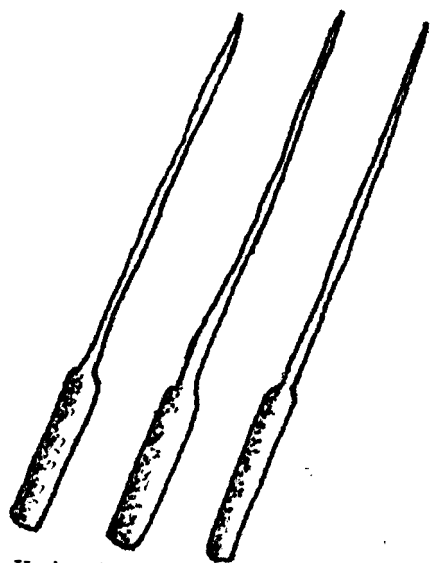
TAMNEI 8 Te Kabuti Rereba
Matauna - 3 Ins

Kabutia n aiaron kibakiban te ntarema

TAMNEI 9

Te Waibo.

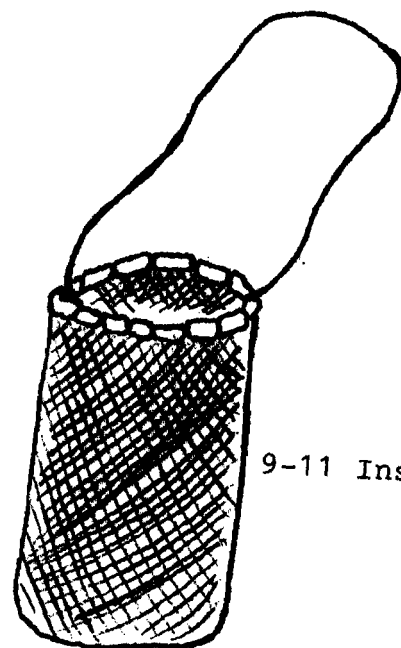

Kai ni waibo

Te Koro

2 ft

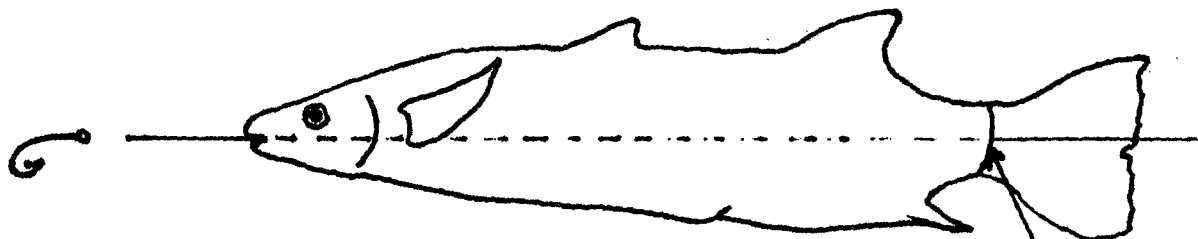

9-11 Ins

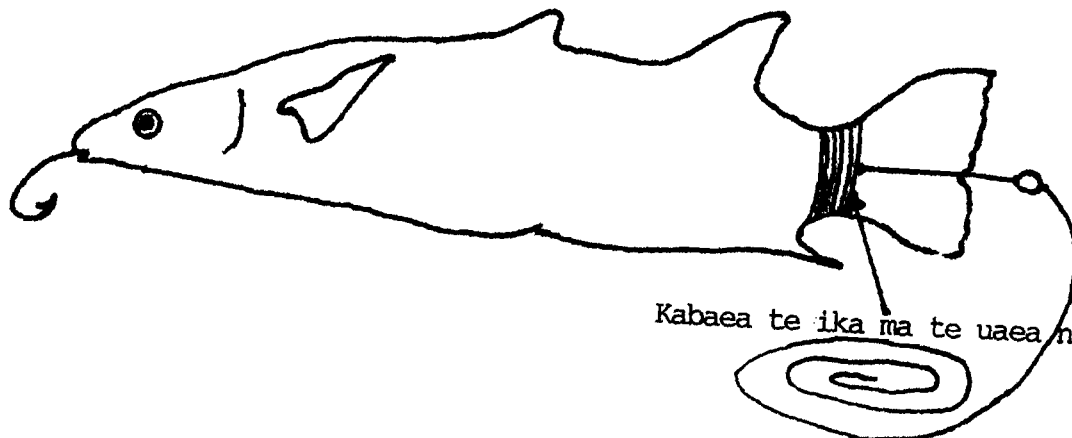
Kuru baene

TAMNEI 10

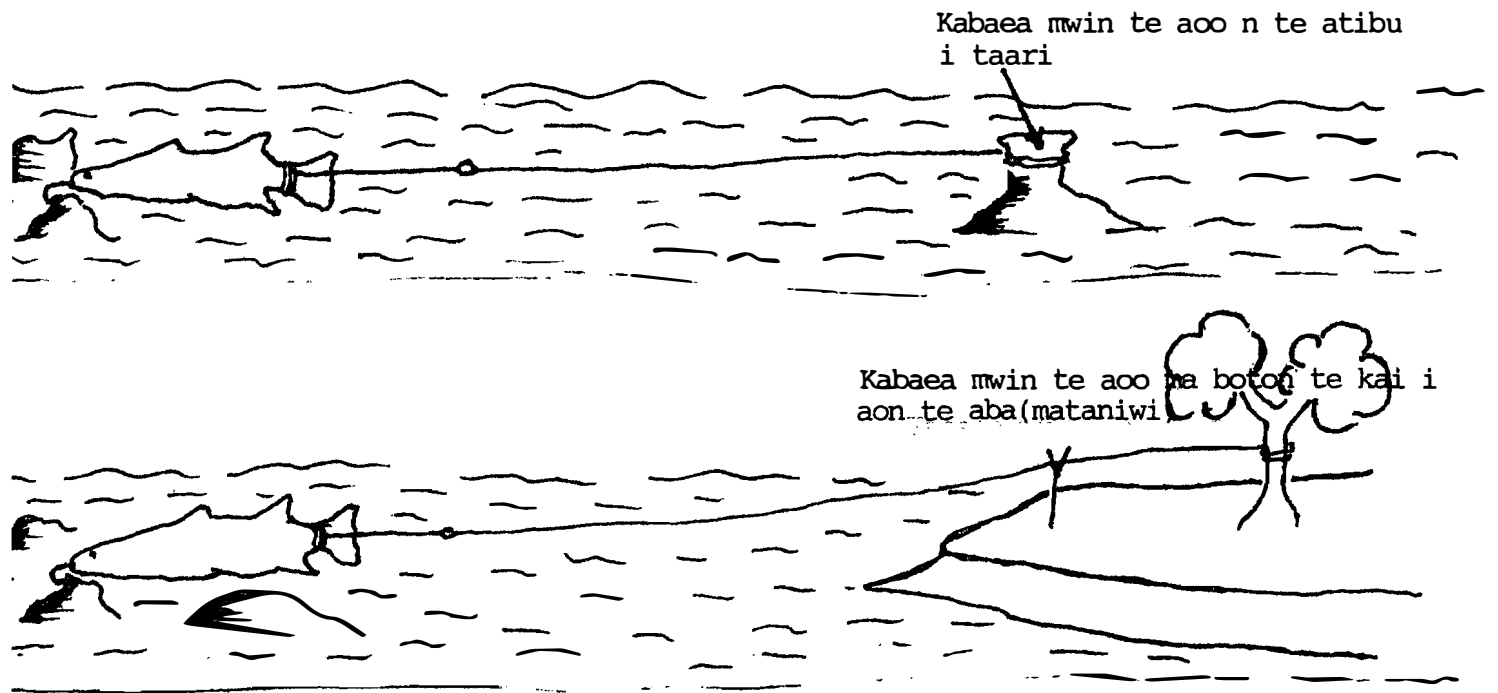
Te Taotao

Korea ikai b'a e aonga
n rin te uaea.

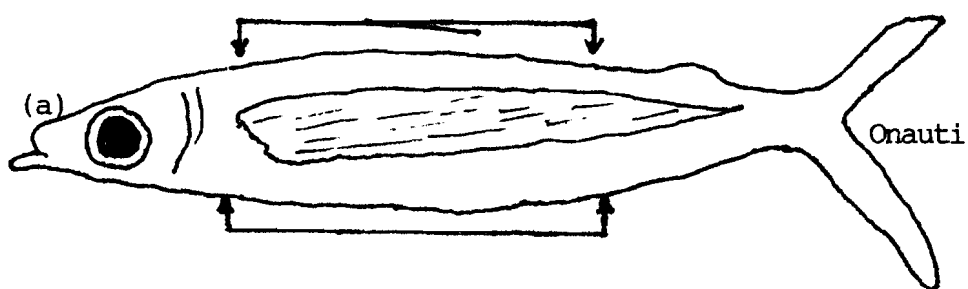

Kabaea te ika ma te uaea n te tabo

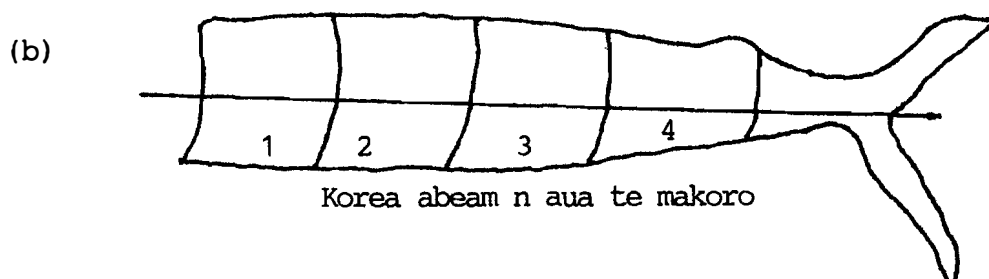

TAMNEI 11:

Te kabae b'aara (Kabaara)

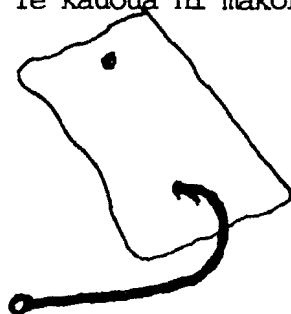
Korea batuarona ao aom'anena ao imanna

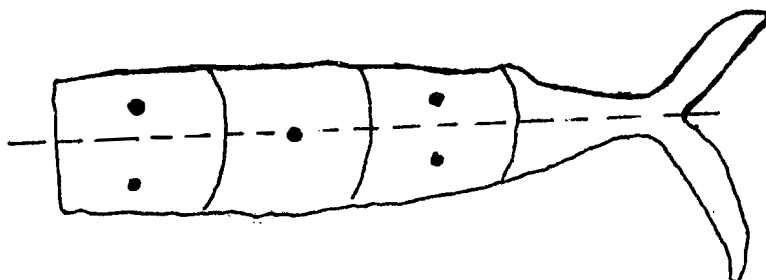
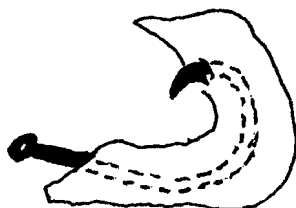
(c) Te moan makoro

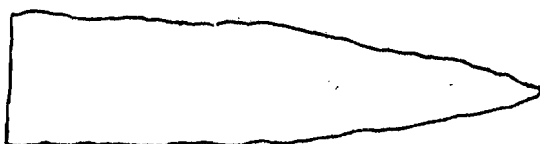
(d) Te kauoua ni makoro

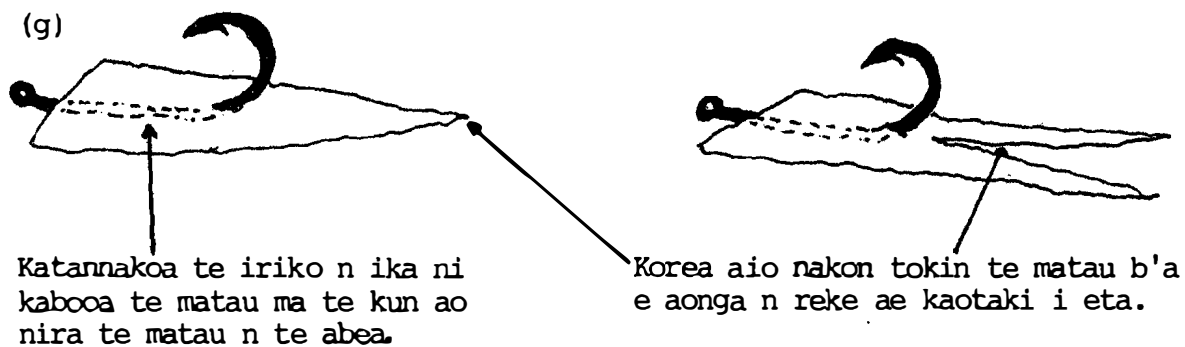
(e) Kava ni makoro

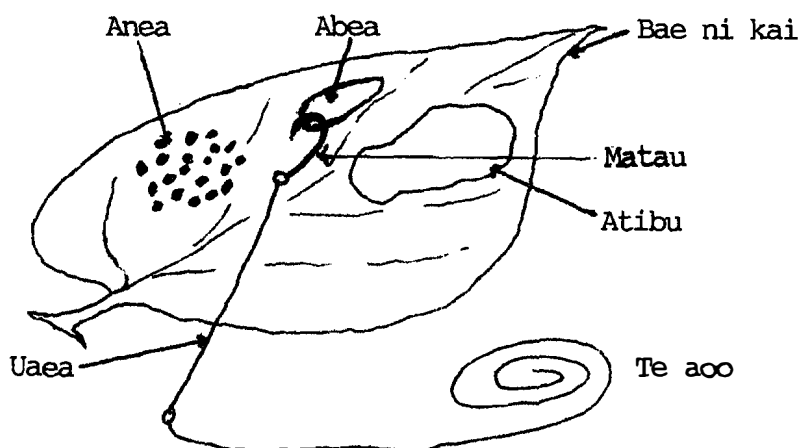
(f)

Karekea te abea iteran
te onauti

TAMNEI 12: Te Kab'ara

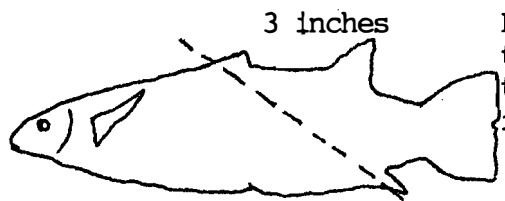
TAMNEI 13: Te Burae ni Katiki (Burataake)

Tao tenrinan am burae uarinan a ababaki ao are mai moa buraen aon bain te moa.

TAMNEI 14: Te Katiki Urua

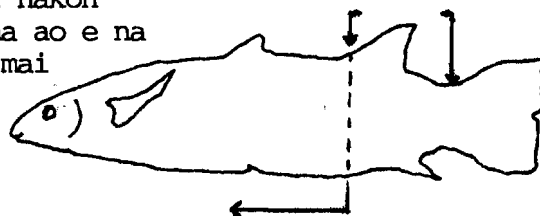
Te Taobai:

3 inches

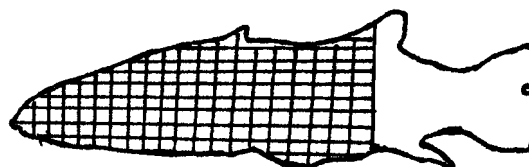
Korokoro mai ikai nakon
te nano ae iterana ao e na
tiku are iterana mai
iaana.

Koreia nako ni karokoa
matana

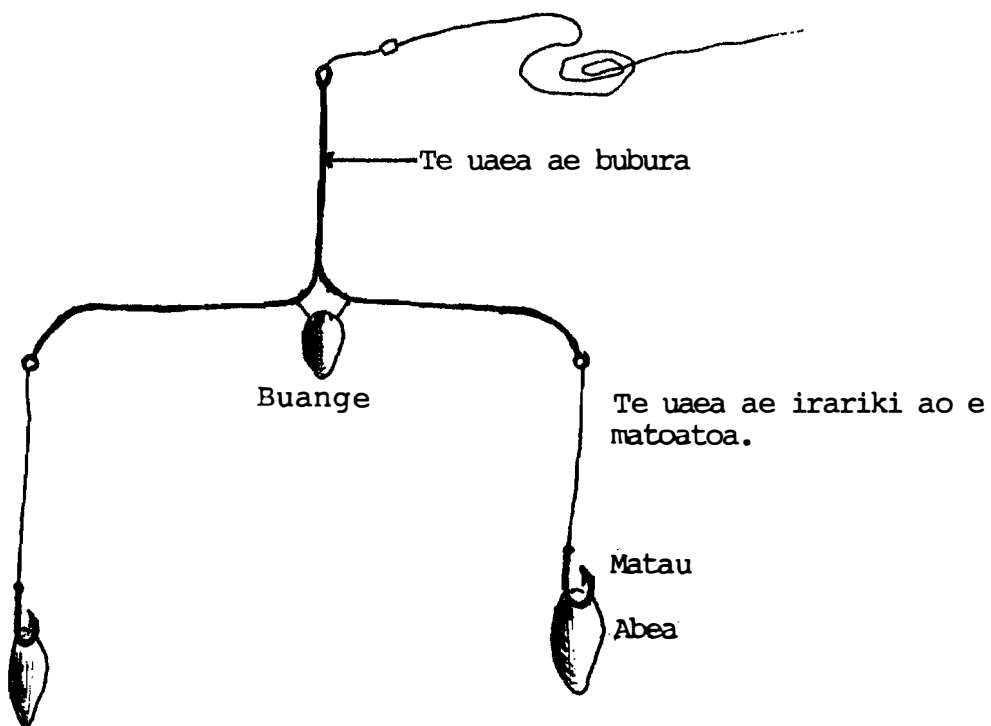
Korea iterana aio ni karokoa
i matana ao e tiku are iterana.

Kabongana ibukin te abea

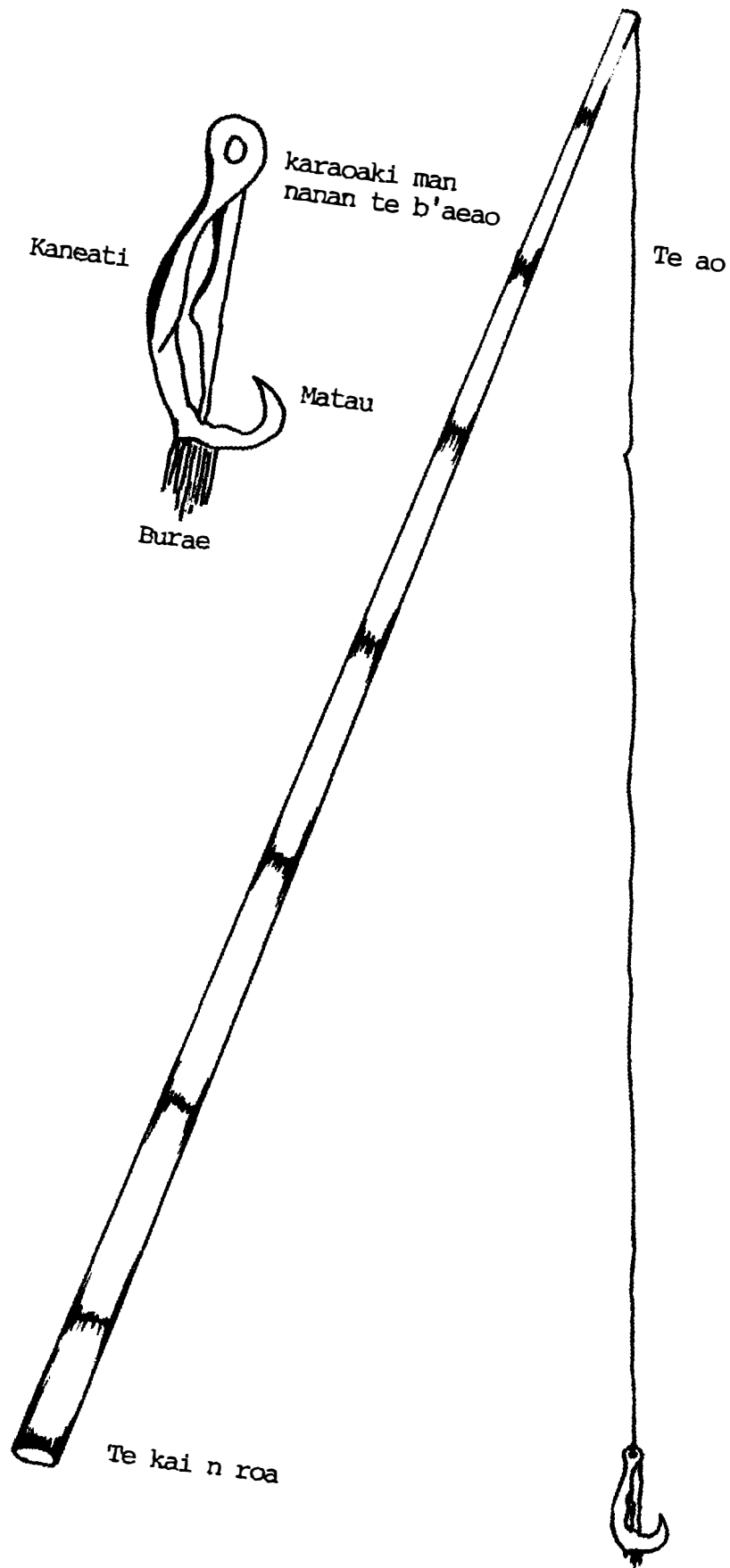
Kabongana aei ibukin te abea

TAMNEI 15: Te Taurii/Taritari

TAMNEI 16:

Te roa ati

BIBLIOGRAPHY:

1. Iteraera Abera, 1974, **LOCAL FISHING METHODS**, Resource Material for Enviromental Studies, T.T.C. Kiribati.